

2022 ж., қаңтар №1 (65)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Бас редактор: Доцанова А.І., экономика ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынов атын. ҚӨУ, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: Ташетов А.А., PhD докторы, А.Байтұрсынов атын. ҚӨУ, Қазақстан

РЕЦЕНЗЕНТТЕР

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ СИМ, Мәскеу қ., Ресей

Жаксылыкова К.Б., педагогика ғылымдарының докторы, Қ. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің профессоры, Қазақстан

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан

Благодарумная О.Н., экономика ғылымдарының кандидаты, Молдова Халықаралық Тәуелсіз Университетінің доценті, Молдова

Доман Э., лингвистикалық ғылымдар докторы, Макао университеті, Сидней, Австралия

Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ООМГПУ, Ресей

Жилбаев Ж.О., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы президенті, Қазақстан

Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция

Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ, Батыс Вирджиния

Кульгильдинова Т.А., педагогика ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ-нің профессоры, Қазақстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, лингвистикалық ғылымдар докторы, Сан-Паулу Папа католик университеті, Бразилия

Монова-Желева М., PhD докторы, Бургас еркін университетінің профессоры, Болгария

Чаба Толгизи, Венгрияның Сегед Университеті экология кафедрасының ғылыми қызметкері, Венгрия

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен
19.04.2019 берілген.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:

110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік к., 118

(Ғылым және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру департаменті)

Тел. (7142) 54-84-43 (258)

№1 (65), январь 2022 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова*

Главный редактор: *Дошанова А.И.*, кандидат экономических наук, КРУ им. А. Байтурсынова, Казахстан

Заместитель главного редактора: *Ташетов А.А.*, доктор PhD, КРУ им. А. Байтурсынова, Казахстан

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, профессор МГИМО МИД, г. Москва, Россия

Жаксылыкова К.Б., доктор педагогических наук, профессор Казахского национального исследовательского университета им. К. Сатпаева, Казахстан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Амирова Б.А., доктор психологических наук, КарГУ им. Е.А. Букетова, Казахстан

Благодарная О.Н., кандидат экономических наук, доцент Международного Независимого Университета Молдовы

Доман Э., доктор лингвистических наук, университет Макао, Сидней, Австралия

Елагина В.С., доктор педагогических наук, профессор, ЮУГГПУ, Россия

Жилбаев Ж.О., кандидат педагогических наук, доцент, президент Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан

Кайе Ж., доктор философских наук, профессор, Университет Виа Домисия, г. Перпиньян, Франция

Катицнер Т., доктор PhD, профессор Университета Западной Вирджинии, США

Кульгильдинова Т.А., доктор педагогических наук, профессор КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Казахстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, доктор лингвистических наук, Папский католический университет Сан-Паулу, Бразилия

Монова-Желева М., доктор PhD, профессор Бургасского свободного университета, Болгария

Чаба Толгизи, научный сотрудник кафедры экологии, Университет Сегеда, Венгрия

Свидетельство о регистрации № 5452-Ж
выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан
19.04.2019 г.

Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Тәуелсіздік, 118
(Департамент науки и послевузовского образования)
Тел. (7142) 54-84-43 (258)

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

Сіздің қолыңызда «ҚМПИ Жаршысы» ғылыми-әдістемелік журналының кезекті саны. Біз сіздердің назарларыңызға басылымның 2022 жылғы бірінші санын ұсынып отырмыз.

Басылымда университетіміздің ғалымдары мен студенттерінің өзіндік ғылыми зерттеу жұмыстары жарияланады.

Журналдан сіз өзіңіздің ғылыми зерттеулеріңізді дамытуға арналған қызықты тақырыптарды, ғылыми-әдістемелік тәжірибені қорытуға арналған материалдарды, университет оқытушыларының инновациялық жаңалықтары мен жаңартылған озық педагогикалық тәжірибелерін таба аласыз. Журнал бөлімдері біздің университеттің жетекші ғалымдарының, әлеуметтік серіктестердің, жұмыс берушілердің, шетелден шақырылған ғалымдардың материалдарын қамтиды. Журналдың бұл санында аталмыш бөлімдер сіздерге ғылыми мәтінді түсінуге

арналған әдістер, мектеп жасына дейінгі балаларға арналған жұмыстар, инклюзивті білім беру, студенттердің оқу мотивациясын арттыру, ана тіліміз арқылы ағылшын тілін үйрету сынды тағыда басқа көптеген пайдалы тақырыптар ұсынылып отыр.

Редакцияға келіп түскен әрбір материал сараптамалық тексеруден және авторлық шолудан өтеді. Журнал материалдарына қойылатын талаптар мақала авторының ғылыми ұстанымдарының нақты және айқын болуы, берілген жағдайды сапалы өзгерте алу, автордың барынша мәселені жақсартуға деген ұсыныстың болуы, мәселені қоя білу және т.б. Бұл нөмірге профессор, аға оқытушылармен магистранттардың бірлесе жазған жұмыстары енгізілген. Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жазылған.

«ҚМПИ Жаршысы» журналы басылымдар бағытын кеңейтеді. Бұл көпөлшемділік ғылыми қордың жаңаруы мен толықтырылуына ықпал етеді. Журналдың редакциялық алқасы материалдар авторлар мен оқырмандар арасында үлкен қызығушылық тудырады деп үміттенеді. Біз сіздерден қызықты және сапалы жұмыстар күтеміз.

Дошанова А.И.,
«ҚМПИ Жаршысының» бас редакторы,
экономикалық ғылымдар кандидаты

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

В ваших руках очередной выпуск научно-методического журнала «Вестник КГПИ». Мы предлагаем вашему вниманию первый выпуск издания 2022 года.

В научно-методическом издании публикуются результаты исследований ученых и студентов университета.

В журнале вы найдете интересные темы для развития собственных исследований, материалы обобщения научно-методического опыта, актуальный обзор инновационных находок и передовой педагогический опыт преподавателей университета. В разделах журнала располагаются материалы ведущих ученых нашего университета, социальных партнеров, работодателей, приглашенных ученых из зарубежья. В данном выпуске журнала представлены статьи по академическому письму, конкретно, по методам для понимания научного текста, материалы по методике работы с детьми дошкольного возраста, актуальные проблемы инклюзивного образования, пути и методы повышения учебной мотивации студентов, вопросы изучения английского языка с помощью родного языка и многое другое.

Каждый материал, поступивший в редакцию, проходит экспертную проверку и рецензирование. В основе требований к материалам журнала – ясность и четкость научных позиций автора статьи, научный стиль изложения, рекомендации автора по методологии улучшения, качественного изменения ситуации, постановка проблемы и т.д. В этот номер включены работы, написанные профессорами, старшими преподавателями совместно с магистрантами. Материалы написаны на казахском, русском и английском языках.

Журнал «Вестник КГПИ» будет расширять направления публикаций. Такая многоаспектность, будет способствовать обновлению и пополнению научного фонда. Редакция журнала надеется, что материалы вызовут большой интерес у авторов, у читателей. Ждем интересных и качественных работ.

Дощанова А.И.,
главный редактор «ҚМПИ Жаршысы»,
кандидат экономических наук

ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ӘОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,
филология ғылымдарының кандидаты,
тілдер және әдебиет теориясы кафедрасының
қауымдастырылған профессоры,
Кенжебай, Л.А.,
Еркенова, А.С.,
«5B011700 - Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламысының 3 курс студенттері,
А. Байтұрсынов атындағы,
Қостанай өңірлік университеті
Ө. Сұлтангазин атындағы
педагогикалық институт,
Қостанай, Қазақстан

ҚАЛҚАМАН САРИН ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ «МАХАББАТ» КОНЦЕПТІСІ

Түйін

Ұлттың рухы мен елжандылығын, елге деген сүйіспеншілігін, адамзатқа деген мейірбандылығын оятатын, патриоттық сезімін күшейтетін құралдың бірі – көркем әдебиет. Әдебиет әлемінде өзіндік орны бар, поэзия пырағының бірі – Қалқаман Сарин. Қалқаман Сариннің шығармашылығы нәзік махаббатқа, сыршыл сезімге толы. Мақалада ақын шығармаларындағы «махаббат» концептісі зерттелген.

Кілт сөздер: поэзия, махаббат, концепт, теңеу, эпитет, көркем әдебиет.

1 Кіріспе

Қазақ ақындарының кез келген шығармасын алып қарасаңыз, махаббат, сезім тақырыбын айналып өтпеген-ді. Жастық жалынның әсері дейін деп қарастырсаңыз, өмірінің соңына дейін махаббатты жырлап өткен шайырлар жетерлік. Демек, махаббат тақырыбының шарықтау шегі жоқ, шетсіз әрі шексіз.

Әуелі, поэзияға анықтама беріп өтелік. «Поэзия – сөз өнері, көркемдік шеберліктің тендесі жоқ, озық үлгісі. Поэзияның аса маңызды әлеуметтік, қоғамдық құбылыстарды бейнелеп көрсете алатын зор мүмкіншілігі бар. Айналамыздағы дүниені, өмірді танып-білудің күшті құралы, біздің қоғамдық ой-санамыздың, көркемдік, эстетикалық сезіміздің үлкен өнімді саласы [1; 242].

Егемен ел болып, іргемізді бекіткеннен кейін қазақ поэзиясына да еркіндік, тәуелсіздік келді. Кеңес Одағы кезінде айтылмаған, жазылмаған шындықтар өлең түрінде көмкерілді, айтылды. Алайда, осы бір махаббат тақырыбына да дендей еніп, бойлаған ақындар қатары да болды. Сол кезде қазақ әдебиетіне Ерлан Жүніс, Ақберен Елгезек, Мирас Асан, Жадыра Байбұланова, Тоқтарәлі Таңжарық, Бауыржан Қарағызұлы, Абылай Мауданов, Жандос Жүсіпбек, Олжас Қасым сынды ақындар қосылып, бүгінгі таңда бір өзі бір мектеп қалыптастырды. Сондай ақындардың қатарына Қалқаман Саринді қоса аламыз. Ақын көптеген жыр жинақтардың авторы. Әсіресе, «Арманымның бейнесі» атты жыр жинағы дүйім қазаққа танымал десек артық айтқан асылық емес. Сонымен қатар, әнге жазған сөздерінің өзі бір төбе. «Жібек сезім – Жүрек сөзім» атты авторлық ұнтаспасындағы «Күзгі бақ», «Жібек сезім», «Қызыма»,

т.б. ән мәтіндерін білмейтін қазақ кемде-кем. Демек, осы атақ-дәрежесінен халықтың ықыласы мен қошеметін, ақ пейілін, ақынға деген аяулы сезімін білсе болады.

Райан Майкл «Әдебиет теориясында»: «Мәтіннің жаны – тіл. Бұл – әдебиетте ескеруге тиісті ең басты шарттың бірі. Ал көркем шығарма тілінің қолданыс мәнері әдеттегі қалыптан өзгеше сипатқа ие екендігі тағы белгілі» [2;33], – дейді. Шынында кез келген шығарманы алып қарастырсаңыз, ақынның өзіне тән тілдік ерекшелігі байқалып тұрады. Сол секілді жүрекке жақын, тілге жеңіл, сезімге толы өлең болса, бірден Қалқаманның қолтаңбасын аңғарасыз. Абай Құнанбайұлы сынды ақынның ауылынан шыққан шайырдың махаббатты, сезімді жырламауы да мүмкін емес. Өйткені, Қалқамандай ақынның музасы – махаббат әлемі, шығармашылық кредосы – сезім болатын.

2 Материалдар мен әдістер

Аталмыш мақаланы жазу кезінде жалпы теориялық әдіс қолданылды. Әдеби көркемдеуіш құралдардың анықтамасы, қолданылу аясы мен ғалымдардың еңбектері қолданыс тапты. Керекті деректер жинақталып, мақаланы жазуда бірізділік сақталды. Ақынның «Арманымның бейнесі» атты шығармалар жинағындағы өлеңдерге басымдылық берілді.

3,4 Нәтижелер мен талқылау

Қалқаман Сариннің махаббат пен алау сезім туралы жазған өлеңдерін оқысаңыз, ақынмен бірге жай-күйін сезінесіз. Бұл да бір ақын қаламының қуаты, құдіреті шығар.

Кірпігіңді кіршіксіз шылап мұңмен,
Күн-түніңді өткіздің жылап-күлген.
Мүмкін... «Әлсіздігің» деп кінәларсың,

Сенің жалғыздығыңды ұнаттым мен,

– деп басталатын «Ұнаттым мен» өлеңінде ақын жауапсыз махаббаттың бір көрінісін келтіргендей. Атауынан-ақ, есерсоқ есер сезімнің құрбанына айналып, қыз жүрегін жаралап алғанын аңғартады. Және де «*жырға айналып бір сәтте мен жазатын*» деп өзінің музасына да айналғанын меңзейді. Ақынның жанын, халін түсінер адам кемде-кем. Сол себепті көбіне-көп жалғыздықтың шырмауында, қиял әлемінде, өзінің ойдан жасаған өмірінде күн кешеді, өмір сүреді. Осы өлеңінде ақын жанына жалғыздық жақын екенін:

Күздей болып күңіреніп, жазың жүдеп,
Кінәлама, айттың деп, назыңды көп.
Менің жалғыздығымның жалғыз ғана,
Жұбанышы – сендегі нәзік жүрек!...

– деп сипаттауынан-ақ білінеді. Ақынның шығармаларында жалғыздықпен қатар, күз мезгілін де сипаттаған туындылары көп. *Жалғыздық + күз = махаббат!* Қалқаман Сариннің сезім қылын шерткен шығармаларының формуласы осыған келіп саяды, осыған келіп тоқтайды. Шын мәнісінде, ақын өлеңдерін махаббат сезімін енді ғана бастан кешірген, сезімнен соққы алған жастардың, ғашықтардың таласа-тармаса оқуы да сондықтан. Өйткені, қос ғашықтың тілінің ұшында тұрған сөзді өлең күйінде оқырманның алдына ұсынсаңыз, әрқашан құны жоғары болары айдан анық.

Енді бір «Айсұлу» атты өлеңінде сүйген жарына деген шынайы сезімін білдіреді.

Сынар боп туған шығарсың мендік мұңмен сен,
Шіркін-ай саған аспаннан үзіп гүл берсем.
Тұп-тұнық түнде бір жұлдыз ағып түскенше,
Арман жоқ саған сертімді беріп үлгерсем...[3;47]

– деп аспаннан гүл іздеген ақынның махаббаты үшін қандай іске болсын дайын екенін білдіртеді.

Өмірдегі бар асылын қолына алып, шаттық жырына кенелген ақынның енді бірде көңілі нілдей бұзылып, күрсініске ұшырайды.

Жұлдызды аспаным жымың қаққанда жақын кеп,
Жұлдыздан құрап жазамын өлең ақын боп.
Қалайда, жаным, сені ұмытуға тиіспін,

Ал сағынбауға хақым жоқ! [3;48]

– деп бар әлемге мұнын шағады, жаралы жүрегінің емін өлеңнен іздейді.

Ақынның махаббат тақырыбындағы өлеңдері махаббат пен сезім туралы жырлайды.

Әсіресе, «Күз бен біз» өлеңіне ерекше тоқталуға болады.

Сары түсті сағыныштан күз моншақ,

Тағып алып тағы келді бізді аңсап.

Көздеріңді тұрды менен жасырып,

Кірпіктерің қызғаншақ.

Сұр қалаға сыр айтады сыңсып күз,

Ал, екеуміз күзде ашылған бүршікпіз.

Кірпіктерін күні-түні күзеткен,

Көзіндегі сезім бе еді кіршіксіз?»

– өлеңдегі «*көздеріңді тұрды менен жасырып, кірпіктерің қызғаншақ*», «*үнсіздіктің ұнтаспасын тыңдап біз*», «*күзде ашылған бүршікпіз*» деген жолдары өте сәтті шыққан. Ақын күз мезгілі мен өздерін үйлестіргені сәтті әрі дәлме-дәл шыққан.

Сөзімізді қуаттай түсетін тағы бір дәлелді өлең келтіре кетейік. Ақынның «Күзгі хат...» өлеңі

Сенесіз бе?

Сағындым,

Сізді көрмей...

Үмітіммен күй кештім үздігердей.

Сізді әйтеуір жаныма жақын тұтам,

Бәлкім, жақсы көрерсіз күзді мендей?!

– өлеңдегі «*Бәлкім, жақсы көрерсіз күзді мендей?!*» деген тосын тармақ кездеседі. Демек, ақын осы бір тармағы арқылы күз мезгілін ерекше жақсы көретінін ескертіп тұр. Осы өлеңінен кейін күз туралы біршама өлеңдері жазылған-ды. Атап айтар болсақ, «Күз аңсар», «Күз бен біз», «Ертістің жағасына Күз жайғасты» тағы басқа өлеңдерінде Күз мезгіліне басқа мезгілдерге қарағанда ерекше баға берген. «Жаңа жыл Күзде басталу керек» деп жырлап өткен Есенғали Раушановтай ақынның жолын Қалқаман Сарин жалғастырды десек те болады.

Ал, енді Қалқаман Сариннің шығармашылығына айтылған сыни мақалалар мен пікірлерге де қысқаша түрде көз шолып өтелік. Сол себепті сыншы Бағлан Оразалының «Қазақ әдебиеті» порталындағы «Қалқаман қандай ақын» атты әдеби сынын оқып шықтық. Оқып отырып, ой қалдырған, жазып отырып, толғандырған сыншының сыни еңбегі ой саларлық дүние. Сыни мақалада: «Кез келген талантты адамның шығармашылық өсу, жетілу, шарықтау кезеңі болады. Ондай процесс болмаса, қаламгер үлкен дүниелерді өмірге алып келе алмайды. Қалқаманның өлеңдегі өзіндік өрнегі шынайы, еркін өлеңдерімен қалғаны дұрыс сияқты» [3], – деп өз ойын ашық әрі анық, мақтаусыз яки мадақтаусыз білдіреді. Ал, ақынның сезім хақында жазған өлеңдеріне қазақтың сыршыл ақыны Фариза Оңғарсынова лайықты бағасын берген. Ф.Оңғарсынова өз сөзінде: «Махаббатсыз дүние бос» деп ұлы Абай айтқандай, жас ақынның бұл тақырыптағы өлеңдері де – кімнің болса да жүрегін шымырлататын нәзік сезімнен туған дүниелер. Мұнда өтірік талықсу, жақсы көрудің жәйі осы шығар деп өліп-өшкен болу атымен жоқ, орынды-орынсыз ақыл айту да кездеспейді, адамзатпен бірге жасайтын поэзия осылай болуы керек. Жалпы, поэзия – адам жанының көшірмесі. Химия қосылмаған баяғының жібегіндей сезімнен өрілген жырлар жүректерге жол табады деген пікірдемін», – деуінің өзі ақынға артылар жүктің салмағын ауырлатады.

5 Қорытынды

Қалқаман Сариннің қос ғашықтың жүрегін әлдилер шығармалары мол. Қалқамандай ақынның өлеңдері өміршең. Өйткені, жалған сөз, артық ой, бөтен идея кездеспейді. Жүрегінен өткізіп, содан кейін барып ойлы оқырманның назарына ұсынады. Қай жағынан алып

қарастырсаңыз да, ақындық қуатына шек келтіре алмайтын ақындар болады. Сондай ақындар қатарына Қалқаман Сариннің қосылары анық деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Класикалық зерттеулер: Көп томдық. – Алматы: «Әдебиет әлемі», 2013. Т 15: К. Жұмалиев, З. Кابدолов, З. Әхметов. Әдебиет теориясы. – 412 бет
2. Райан Майкл. Әдебиет теориясы: Кіріспе. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 292 бет.
3. Қалқаман Сарин. Арманымның бейнесі. Өлеңдер жинағы. Астана: Нұра-Астана, 2010. – 106 бет.
4. Б. Оразалы «Қалқаман қандай ақын?», республикалық «Әдебиет порталы», 12 маусым, 2017 жыл.

Материал редакцияға түсті 02.12.2021

БЕКБОСЫНОВА, А.Х., КЕНЖЕБАЙ, Л.А., ЕРКЕНОВА, А.С. КОНЦЕПТ «ЛЮБОВЬ» В СТИХАХ КАЛКАМАНА САРИНА

Одним из средств воспитания духа и патриотизма нации, любви к стране, милосердия к человечеству является художественная литература. В мире литературы есть свое место, один из Пыров поэзии – Калкаман Сарин. Творчество Калкамана Сарина наполнено нежной любовью, нежными чувствами. В статье изучен концепт «любовь» в произведениях поэта.

Ключевые слова: поэзия, любовь, концепт, равенство, эпитет, художественная литература.

BEKBOSYNOVA, A.X., KENZHEBAI, L.A., ERKENOVA, A.S. THE CONCEPT OF «LOVE» IN THE POEMS OF KALKAMAN SARIN

One of the means of educating the spirit and patriotism of the nation, love for the country, mercy for humanity is fiction. There is a place in the world of literature, one of the Genres of poetry is Kalkaman Sarin. Kalkaman Sarin's creativity is filled with tender love, tender feelings. The article examines the concept of "love" in the works of the poet.

Key words: poetry, love, concept, equality, epithet, fiction.

ӘОЖ 8.81

Қанапина, С.Ф.,
филология ғылымдарының кандидатты,
қауымдастырылған профессор
Жақсылық, А.Ж.,
«6B01701-Қазақ тілі мен әдебиеті»
Оқу бағдарламасының 2 курс студенті
А. Байтұрсынов атындағы,
Қостанай өңірлік университеті,
Ө. Сұлтангазин атындағы
педагогикалық институт,
Қостанай, Қазақстан

С. МҰҚАНОВТЫҢ «СҰЛУШАШ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ЭПИТЕТТІҢ ҚОЛДАНЫС ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйін

Мақалада жазушы С.Мұқановтың «Сұлушааш» романындағы эпитеттердің этнолингвистикалық қолданысы қарастырылады. Сонымен бірге эпитеттерді зерттеуге арналған ғылыми еңбектердегі ғалымдардың тұжырымы беріледі. Шығармадағы қолданыс тапқан эпитеттердің ұлттық ерекшелігі сөз етіледі.

Кілт сөздер: көркемдеу тәсілдері, сын есімді эпитеттер, тұрақты эпитеттер, бейнелі, образды эпитеттер.

1 Кіріспе

Эпитет туралы А.Байтұрсынов өзінің «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде: «Бір нәрсені көптен айырып, көзге көбірек түсерлік етіп айтқымыз келгенде, ол нәрсенің атына айқын көрсеткендей сөз қосып айтамыз. Мәселен, «Қара Мұқан», «Сары Мұқан», «Болыс Мұқан» дейміз. Мұнда Мұқандардың бірінен-бірін айырып, әрқайсысын айқын шығару үшін, Мұқан деген сөзге басқа сөздер қосып отырмыз. Атымтай жомарт, Жиренше шешен, Қаз дауысты Қазыбек деу де айқындау мақсатпен айтқаннан шыққан. Бұл келтірілген мысалдардағы қара, сары, болыс, жомарт, шешен, қаз дауысты деген сөздер айырықша мақсатпен әдейі айтылып тұр. Сондықтан айқындаудың бұл түрі тек айқындау ғана болады» – деп эпитетке анықтама берген [1, 24 б].

Эпитет туралы З.Қабдолов өзінің «Сөз өнері» атты еңбегінде: «Айқындау, яғни эпитет-заттың, құбылыстың айрықша сипатын, сапасын анықтайтын суретті сөз. Эпитетсіз тіпті айтарыңды анықтау, суреттеп отырған нәрсенді нақтылау қиын» – деген [2, 214 б].

Зерттеуші-ғалым А.Д. Есқараева өзінің «З. Шүкіровтың поэзиялық шығармаларындағы метафоралық қолданыстар» атты кандидаттық диссертациясында эпитет туралы былайша тұжырымдайды: «Тілдің аса пәрменді көркемдеу, бейнелеу тәсілдерінің бірі – эпитеттің құрылымдық, лексика-семантикалық, структуралық ерекшеліктері көптеген зерттеуші-ғалымдардың еңбектеріне арқау болды. Эпитет мәселесі орыс тіл білімінде А.Зеленскийдің, Л.И. Тимофеев, В.Сорокиннің, Д.Э. Розентальдің, қазақ тіл білімінде А.Байтұрсыновтың, Қ.Жұмалиевтің, З.Қабдоловтың, Р.Сыздықованың т.б. еңбектерінде сөз болды [3, 30-бет].

Зерттеуші-ғалым К.Қ.Есіркепова «1960-1980 жылдардағы әйел-ақындар поэзиясының тілі (Ф.Оңғарсынова, М.Айтқожина, А.Бақтыгереева, К.Ахметова шығармалары негізінде)» атты монографиялық еңбегінде эпитетке тоқталып өтеді: «Эпитет – тіл өрнегіндегі өте жиі көрінетін әрі бояу ерекшелігі де құбыла құлпырып келетін құбылыс. Әйел-ақындар сөздерді мәнерлеп, бейнелеп, алуан түрлі құбылтып жеткізудің сан алуан қыр-сырын толық меңгерген» [4, 88-бет].

Эпитет туралы Р.Сыздықова өзінің «Абайдың сөз өрнегі» атты еңбегінде: «Эпитеттер бір нәрсенің белгісін, қасиетін, сынын айқындайтын болғанықтан, көбінесе екі-үш сөзден құралған тіркеспен келеді. Мысалы, қызыл тіл дегеннің өзі тұрақты эпитетпен келген тіркес болса, Абай оған толғауы тоқсан деген эпитет қосып, бұл образдың экспрессиясын одан сайын күшейтеді.

Бізге дейінгі зерттеушілер де атап көрсеткендей, Абай бір ғана жүрек сөзін әр алуан эпитетпен жұмсайды, олардың ішінде жылы жүрек, ет жүрек деген бірен-сараны ғана тұрақты эпитетпен келген, қалған 14-15-і – Абайдың өзі ұсынған эпитеттермен айтылған образдар: сорлы жүрек, асау жүрек, жалын жүрек, үрпейген жүрек, кірлеген жүрек, ынталы жүрек, жаралы болған жүрек, асыл жүрек, мұз жүрек, сұм жүрек, ызалы жүрек. Яғни Абайдың көркем тілінде эпитеттер молынан кездеседі» – деп мысалдармен дәлелдеген [5, 30-бет].

Сонымен эпитет болу үшін, сол нәрсені анықтай көрсетумен қатар, оның тигізетін әсері, бейнелілік қасиеті болу керек. Ал, олай болмай, нәрсенің жай қалпын, санын білдіру үшін қолданылса, эпитет емес, сын есім не анықтайтын сөздер ғана болады – деп Мұхаметқалиева Гүлнар Өкісханқызы «Тұрақты эпитеттің тілдік табиғаты» атты өзінің кандидаттық диссертациясында эпитеттерге анықтама беріп «Эпитет дегеніміз – кем дегенде екі сөздің тіркесуінен тұратын, бірінші сыңары компоненті, коннотативті, екінші сыңары деннотативті, өзара қабыса байланысқан, көркем, бейнелі, образды тілдік конструкция» дей келе эпитеттердің 2 түрлі болатынын айтып кеткен, Олар:

- 1) Еркін поэтикалық
- 2) Тұрақты тілдік

Тұрақты тілдік эпитеттер мен еркін эпитеттің мағынасы – эпитеттік мағына. Бұл екеуінің арасында ешқандай семантикалық айырмашылық болмайды. Олардың атқаратын стильдік қызметі де ұқсас. Эпитет категориясының бұл екі түрі затты болмаса құбылысты эмоционалдық жағынан тиімді, экспрессивті жағынан әсерлі етіп суреттеуді мақсат етеді.

Тұрақты эпитеттер 3 түрлі болады

- 1) Екі мүшелі эпитеттер
- 2) Үш мүшелі эпитеттер
- 3) Көп мүшелі эпитеттер

Үш мүшелі тұрақты эпитеттердің өзінің бірнеше құрылымдық топтарға бөлген.

- 1) Зат есім + зат есім + зат есім – қозы жауырын оқ, қаз бауыр бұлт т.б.
- 2) Зат есім +зат есім + зат есім – Түйе қотыр сөз, ат тон айып, арыстан төс айғыр т.б.
- 3) Сын есім + сын есім + зат есім – сары шұнақ аяз, қара нөпір қол т.б.
- 4) Сын есім + зат есім + зат есім – ақ көз ерлік, ақ сирақ жұт т.б.
- 5) Сан есім + зат есім + зат есім – сегіз қиыр шартарап, қырық күн шілде т.б.
- 6) Сан есім + сын есім + зат есім – тоғыз көзді кіреуке, тоғыз санды торғауыт т.б.
- 7) Зат есім + етістік + зат есім – жер қайысқан қол, топ жарған шешен, жүрек жұтқан

бауыр, сирағы шыққан кедей т.б.

8) Есімше + сын есім + зат есім – сақылдаған сары аяз, самсаған сары қол, қақаған кара суық т.б.

2 Материалдар мен әдістер

Бұл мақаланы жазу барысында алдымен жалпы теориялық әдіс қолданылды. Эпитеттің шығу тегі, түрлері жайлы зерттеген ғалымдардың еңбектері қаралды. Қажетті материалдар жинақталып, мақала жазуда бір жүйеге келтірілді. С.Мұқановтың «Сұлушаш» шығармасындағы қолданылған эпитеттер этнолингвистикалық сипаты жағынан талданды.

3,4 Нәтижелер мен талқылау

Шығармада терілген эпитеттер:

1.Тілеуберді шағатын **ұлы тілмен**.

Ер Алтайды **ұлы ой** жегідей жеп, [С.Мұқанов «Сұлушаш» 14-бет]

Ой сөзі – философ Абайда жиі қолданылатын объект, сондықтан оның тілінде қуатты ой, ескі ой, ылай ой, ұйықтаған ой, ауыр ой деген тың эпитетті тіркестер бар. **Тіл** сөзі де тура мағынасымен қатар, «айтылмаған (не айтылмақ) ой, өлең, сөз» деген ауыспалы мағыналарда да қолданылғандықтан, ақын мұның да эстетикалық өрісін кеңейтеді: бұрынғы ащы тіл, қайран тіл сияқтылардың үстіне мінсіз тіл, шыншыл тіл, буынсыз тіл, толғауы тоқсан қызыл тіл деген жаңа эпитеттермен келген тіркестерді қолданады [Сыздықова Р. «Абайдың сөз өрнегі» 30-бет]

2. Жарысқан желмен бірге **отты жүрек**

Алтайды әлденеге дірілдетті.[С.Мұқанов «Сұлушаш» 18-бет]

3. Шыдамай **шерлі жүрек** дірілдеді,

«Асықпа, кешікпейді,келеді» деп, [С.Мұқанов «Сұлушаш» 19-бет]

Абай бір ғана жүрек сөзін әр алуан эпитетпен жұмсайды, олардың ішінде жылы жүрек, ет жүрек деген бірен-сараны ғана тұрақты эпитетпен келген, қалған 14-15-і – Абайдың өзі ұсынған эпитеттермен айтылған образдар: сорлы жүрек, асау жүрек, жалын жүрек, үрпейген жүрек, кірлеген жүрек, ынталы жүрек, жаралы болған жүрек, асыл жүрек, мұз жүрек, сұм жүрек, ызалы жүрек. Яғни Абайдың көркем тілінде эпитеттер молынан кездеседі [Сыздықова Р. “Абайдың сөз өрнегі” 30- бет]

4. Ақтарды іштерінен **қалың шерді**.

Сұлудан көзін алмай тесе қарап, [С.Мұқанов «Сұлушаш» 21-бет]

Шер өлеңдері, кейде көп елдің басына үй ішінің қайғысынан, жеке адамның қайғылы күйінен туатыны да болады. Бұл өлеңдердің бәрі де көңілдің қайғылы, қаралы, мұңды сезімдерін білдіретін сөздер. Кей уақыт елдің жалпақ қолданған әдетінен туатын өлеңдер де шерлі өлеңге қосылады.

5. Оралып мойнына **жібек шашы**.

Алтайдың мына сөзге мұздап іші,

Құбылып қырық түрленіп **сұрша түсі**, [С.Мұқанов «Сұлушаш» 22-бет]

Мұндағы жібек шаш пен сұрша түсі қыздың еркеше бейнесін көрсетіп тура мағынада қолданған.

6. **Сұм үміт** сұп-сұр болып елес беріп,

Көктің бір қиырында қыландады. [С.Мұқанов «Сұлушаш» 24-бет]

Мұндағы сұм үміт сөзі дерексіз ұғым ол нақты зат емес, бірақ құбылыс пен іс-әрекет арқылы баламаланады.

7. Сол нұрлардың ішінде аппақ үйлер,

Дөңкііп тұр бейне бір күміс қазан. [С.Мұқанов «Сұлушаш» 29-бет]

Қазан арқылы үлкен философиялық ой-толғамдарды жатқызуға болады. Мысалы қазақ ұғымында қазаннан айырылу құт-берекеден айырылумен бірдей. Сол сияқты, біреудің қазанын тартып алу масқарашылық болып саналған. Қарғыстың да жаманын қазақ қазанмен байланыстырады. «Қазаның басыңа төңкерілсін», «қазаның қайнамасын», дейді. Сол сияқты, жақсы тілегімізде қазанмен қатысты. «Қазаның ортаймасын», «ошағыңның оты өшпесін», «қазан толсын» деп тілейді. Қазан-қазақтың қуатын, абыройын, берекесін білдіреді. Қара қазанның қасиеттілігін оның береке мен байлық, бейбіт өмірдің символдық белгісі екендігімен түсіндіріледі. Толы қазанды ұрықтанған жатырмен де ұқсастыра түсіндіретін пікір де бар.

8. Бір қарап жаңа шыққан сұлу күнге,

Отауға **қара көзді** қадап тікті. [С.Мұқанов «Сұлушаш» 30-бет]

Көз – адамның айнасы. Қазақ халқы үшін адамның жан дүниесі мен мінез құлқын танып білу үшін оның көзіне қарау жеткілікті болған. Мысалы тілімізде көздің мынадай түрлері бар: тана көз, бота көз, бадана көз, айна көз, қарақаттай көздер, жәудір көз, күлім көз, көген көз, қой көз, қоңырқай көз, тұнық, мөлдір көз, мойылдай көз, тұнжыр көз, нәркес көз, тостағандай жанар, елегізген еліктің жанарындай, қос жұлдыздай қос жанары және т.б.

9. Хош иісті, **қоңыр салқын жел** де майда.

Жастанып мамық жастық қарнын сипап, [С.Мұқанов «Сұлушаш» 32-бет]

Қоңыр – қазақ халқында тұрмыс-тіршіліктің қарапайымдылығын, орташалығын білдіреді. Қоңыр күй, қоңыр тіршілік, қоңыр шаруа, қоңыр үй т.б. Қоңыр сөзі саз әлеміне қатысты сөздермен жиі тіркеседі. Мысалы, қоңыр үн, қоңыр саз, қоңыр әуен, қоңыр дауыс. Бұл тіркестер құлаққа жағымды, көңілге жайлы, адамның ішкі жан әлеміне ерекше әсер ететін деген мағынаны білдіреді. Қоңыр – табиғат құбылыстарының кейбір қалпын білдіреді: қоңыр салқын, қоңыр жел т.б.

Қоңыр – үн танымдық құрылымына мынадай фреймдер кіреді: адамның дауысы, әуен, әншілер тобы, ән салатын топ, әншілерден құралған трио, дауыс, домбыра. Өмірдің өзі де қоңыр, қарапайым, қарапайымдылық, тірлік деген ұғымда жұмсалады.

10. **Қып-қызыл жұқа ерні** қыбыр етіп.

Қабакта қимылдаған қара қасы, [С.Мұқанов «Сұлушаш» 33-бет]

Қып-қызыл – күшейтпелі сын есімді шырай. Ақын шығармада қызыл сөзіне күшейткіш сын есімді тіркестіріп, қыздың ернінің жұқалығы мен қызыл түсті екенің айтып тура мағынасында қолданған.

11. Қайғы, мұңның құрдасы болған **қара үй**.

Сел болған көз жасына толған қара үй,

Албастыдай қайғының қара бұлты,

Үстін баса орнығып қонған **қара үй** [С.Мұқанов «Сұлушаш» 45-бет]

Қара – үлкен, қадірлі, қастерлі, қасиетті. Қара үй – қазақтың ежелден келе жатқан қара шаңырағы іспетті. Өзгешелігі қара шаңырақ – жалпы шаңырақ атадан әкеге, әкеден балаға, соның ішінде от басындағы кенже ұлға мирас болар, үлкен үй мағынасында қолданылатын түркі әлемінің мәдениеті мен дүниетанымында өте бір маңызды да, мәнді концептілер

құрамына енеді. Ал шығармадағы Қара үй – жоқшылық, кедейлік арылмаған кедей қауымының қарапайым үйі ретінде қолданылған. Қара үй – теңсіздіктің, кедейліктің символы ретінде де қолданылады.

12. - «Сұм өмір, маған тартқан сыйың сол ма?

Бір ісім өмірімде баспады оңға. [С.Мұқанов «Сұлушаш» 46-бет]

Академик Р.Сыздықова өмір сөзіне байланысты былай дейді: «Абай шығармасында перифраздардың жалпыхалықтық тілде қалыптасқандары да, өзі жасаған авторлық түрлері де бар. Мысалы, Абайда өмір, тіршілік дегенді сұм жалған, сұм дүние (Бір қызық ісім екен сұм жалғанда). Абайда өмір сөзі (алдамшы өмір, ку өмір, асау өмір, тентек өмір) сияқты сөздердің де эстетикалық өрісі кеңіген» [5, 32-бет].

Ал шығармада сұм өмір ауыспалы мағынадағы дерексіз ұғым. Ол жолы болмаған, тағдыр қаталығын бейнелеген.

13. Жарқ етіп болат тұяқ тақтай қанат,

Сұлуды қара бүркіт қалды басып. [С.Мұқанов «Сұлушаш» 50-бет]

Бүркіт халықтың таным-түсінігінде батылдықтың, батырлықтың, еркіндіктің символы. Қазақстан Республикасының Туында бүркіт азаттықтың, тәуелсіздіктің айыбы ретінде бейнеленген. Қазақ халқы бүркітті киелі құс санағандықтан оның атын қастерлеп, бүркіттей қыран, өжет, қайсар болсын деп жаңа туған балаларына да оған қатысты аттарды қойған. Және де ата-бабаларымыз «бүркіт қасиетті құс болғандықтан, одан жын-шайтан, пәле-жала қашады», – деп ойлағандықтан, «бүркітпен аластауды» салт етіп ұстанған. Ал шығармада бүркіт сөзі қара сөзімен тура мағынасында қолданылған.

14. Неше жылдай тас болған қос емшектен

Саулап аға жөнелді ақ сүт тасып. [С.Мұқанов «Сұлушаш» 58-бет]

Ақ түс – қазақ халқының жанына жақын, көңіліне қалаулы түс. Себебі қазақта «ақ» – пәктік пен ақтықтың нышаны, қуаныш пен жақсылықтың белгісі, махаббат, үміт, қайырымдылық деген ізгі сезімдердің символы. Өйткені бұл қазақтың ең қасиетті тағамы – сүттің түсі [6, 73-бет].

Ал шығармада ақ сүт тағам ретінде емес, ананың ақ сүті ретінде қолданған.

15. – Сылдыр су, сыбырлақ жел, жылтыр көк тас,

Алтын күн, сұрланған бұлт, ну қара ағаш. [С.Мұқанов «Сұлушаш» 79-бет]

Бұл эпитеттер бейнелі, көркем, әсерлі эпитеттер. Адамның көз алдына образ тудырып, жай ойға сезімді әсер беріп, суреттелміш нәрсенің әсерін күшейту үшін қолданылған бейнелі сөздер. Табиғат әлемін, табиғат құбылысын адам жанының сан алуан сезіміне тән дерексіз ұғымдағы сөздермен астастыра айқындау арқылы суреттеген. [4, 89-бет].

5. Қорытынды

Эпитет – бір нәрсені нақтылап айқындау үшін екінші бір затпен теңестіру үшін қолданылады. Соның ішінде этнолингвистикалық эпитеттер ұлтымыздың сан ғасырлы тарихынан сыр шертетін, оны заттармен салыстыра көрсететін бейнелі де әсерлі ұғымдар. Олар арқылы ұлттық мәдениетіміздің байлығы, сөздік қорымыздың молдығы көрініс табады. Шығармадан 44 эпитет терілді. Оның 15-і талдауға түсті.

Жалпы шығармада сын есімге қатысты – 28 эпитет, адам бейнесіне қатысты – 6 эпитет, табиғат құбылысына қатысты – 10 эпитет қолданылған.

Әдебиеттер тізімі

1. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 бет.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «TST-Company», 2006. – 214 бет.
3. Есқараева А.Д. З.Шүкіровтың поэзиялық шығармаларындағы метафоралық қолданыстар. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясының авторефераты, Астана – 2002. – 30 бет.
4. Есіркепова К.Қ. 1960-1980 жылдардағы әйел – ақындар поэзиясының тілі. – Қостанай. ТОО «Центрум», 2010. – 135 бет.

5. Сыздықова Р. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы: «Ел-шежіре», – 2014. – 30-бет.
6. Мұхаметқалиева Г.Ө. Тұрақты эпитеттің тілдік табиғаты. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, – Алматы, 1995. – 30 бет.
7. Мұқанов С. Сұлушаш. – Алматы: Атамұра, – 2002. – 288 бет.

Материал редакцияға түсті 27.12.2021

**КАНАПИНА, С.Г., ЖАКСЫЛЫК, А.Ж.
ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЭПИТЕТА В ПРОИЗВЕДЕНИИ С. МУКАНОВА
«СУЛУШАШ»**

В статье рассматривается этнолингвистическое использование эпитетов в романе писателя С. Муканова «Сулущаш». При этом дается заключение ученых в научных трудах, посвященных изучению эпитетов. В произведении выражена национальная специфика использованных эпитетов.

Ключевые слова: *способы художественной выразительности, прилагательные эпитеты, постоянные эпитеты, художественные, образные эпитеты.*

KANAPINA, S.G., ZHAKSYLYK, A.ZH.

FEATURES OF THE USE OF THE EPITHET IN S. MUKANOV'S WORK «SULUSHASH»

The article examines the ethnolinguistic use of epithets in the novel "Sulushash" by the writer S. Mukanov. At the same time, the conclusion of scientists in scientific works devoted to the study of epithets is given. The work expresses the national specificity of the epithets used.

Key words: *methods of artistic expression, adjectives, permanent epithets, artistic, figurative epithets.*

УДК 371.32

Нурсеитова, А.К.,

*кандидат педагогических наук,
профессор Центра языковой подготовки
КРУ имени А.Байтурсынова,*

Алпамыс-Батырулы, Б.,

*учащийся гимназии имени М. Горького
Костанай, Казахстан*

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТОПОНИМИИ НУР-СУЛТАНА

Аннотация

В данной статье рассматриваются лингвокультурные особенности топонимии Нур-Султана, столицы Республики Казахстан. Из топонимов города Нур-Султана особенно примечательной является следующая семантическая группа – названия жилых комплексов столицы. Нейминг (процесс разработки названия) зародился в Астане с получением статуса столицы и сегодня маркетологи стремятся придумать новому строению как можно более звучное и необычное название. Поскольку в нынешних условиях в многонациональном Казахстане активизируется процесс формирования полиязычной и, следовательно, поликультурной личности, то данный процесс затронул и названия жилых комплексов. Например, «Ақ сарай» («Белый дворец»), «Байқоныс» (Богатая обитель), «Ақ отау» («Белый очаг»), «Береке» («Благополучие»), «Триумф Астаны», «Северное сияние», «Олимп Палас», «Эдем Палас», «Номад», «Europe palace» («Европейский дворец»), «Future home» («Дом будущего»), «King house» («Королевский дом»), «Caspian palace» («Каспийский дворец») и другие.

Особый интерес вызывает и народное название местных достопримечательностей. Топонимия Нур-Султана имеет свои лингвокультурные особенности, примеров и подходов в разработке названий жилых комплексов великое множество.

Ключевые слова: *топонимия, лингвокультурные особенности, Нур-Султан, жилые комплексы, названия.*

1 Введение

В последнее время в поле зрения языковедов находится комплексное исследование вопроса взаимосвязи языка и культуры, включая и топонимику. Топонимы – это собственные имена географических объектов, которые сочетают в себе несколько планов, в частности, лингвистический и экстралингвистический.

В данной статье рассматриваются лингвокультурные особенности топонимии Нур-Султана, столицы Республики Казахстан, которая имеет длинную историю и богатое культурное наследие. Из топонимов города Нур-Султана можно выделить, как особенно интересную, следующую семантическую группу – названия жилых комплексов.

2 Материалы и методы

Нур-Султан (бывшая Астана, Акмола, а до этого бывший Целиноград) – новая столица Казахстана с населением свыше 1 млн 300 тыс. человек, в которой активно строятся жилые комплексы. В то же время, в современных условиях, в многонациональном Казахстане активизируется процесс формирования полиязычной и, следовательно, поликультурной личности. Поэтому полиязычие затрагивает практически все стороны жизни общества, в том числе и названия жилых комплексов Нур-Султана.

Маркетологи, которые занимаются так называемым неймингом (процесс разработки названия), стремятся придумать только возведенному строению как можно более громкое и оригинальное название. [1]

Нейминг зародился в Нур-Султане с обретением статуса столицы и сегодня к числу наиболее известных жилых комплексов можно отнести такие дома, как «Триумф Астаны», «Северное сияние», «Олимп Палас», «Эдем Палас», «Номад» и многие другие. Популярность эти ЖК snискали за счет величественного фасада, необычной архитектуры и внушительных размеров, которые несколько десятков лет назад мы могли наблюдать лишь в зарубежных фильмах. Но сегодня успех того или иного здания зависит не только от общей респектабельности. Так, например, И.Арыстанбеков, автор названия ЖК «Теремок», утверждает, что когда перебирал в уме различные варианты названия, то думал в первую очередь об уюте – и сразу вспомнился этот сказочный объект.

Фантазия вещь и правда бурная, а если её обладателем является народ, то это уже целый жанр. Народные наименования местных достопримечательностей есть во всех крупных городах мира. Например, Парижскую Эйфелеву башню называют «Железная мадам», телебашню в Сياتле – «Космической иглой», а всем печально известные нью-йоркские башни-близнецы имели официальное название – «Всемирный торговый центр». [2]

Новая столица Казахстана не стала исключением. С переносом столицы в Целиноград (нынешний Нур-Султан) одним из первых появилось здание Министерства финансов, которое сразу же получило название «доллар». Изгиб здания напоминал значок американского доллара, да и министерство имеет прямое отношение к работе с валютой, в том числе и иностранной. Парк с фонтаном, через дорогу от Минфина, в народе называют «чупа-чупс» из-за внешнего сходства с этим детским лакомством. По проекту архитекторов Кувейта на улице Кенесары было возведено здание акимата, входную группу которого украшают уменьшенные копии символа столицы этой страны. Не оценив дизайнерского подхода, народ назвал это здание «клизма».

В результате народного нейминга получили свои имена и столичные жилые комплексы «Семь бочек» и «Две свечи». Изначально «Семь бочек» был социальным проектом и

строился в виде семи цилиндрических домов только из-за того, что подобная форма сама по себе редка, а число семь, как принято считать издавна, приносит удачу. Так и прижилось название. А «Две свечи» – детище турецкой строительной компании – по первоначальной задумке авторов назывался «Егіздер». Но поскольку большинство жителей все же русскоязычно, то комплекс получил именно такое название. [3]

Также, говоря о формах и образах, стоит упомянуть и о столичном ЖК «Байконур». Название является официальным, но любой человек, «друживший» в школе с географией и историей, без труда узнает в тройке шпилей – звездолётов знаменитый во всём мире космодром.

И таких примеров в столице очень много. Например, по одну сторону моста от Дворца торжеств до Президентского центра стоит желтый ЖК, который называют «Кукуруза» или «Банан». А по другую сторону на набережную взирают «Четыре китайца» (ЖК «Северная корона»). Также яркие и запоминающиеся названия носят «Капуста» (ЦКЗ «Казахстан»), «Три пьяницы» (ЖК «Северное сияние»), «Тельняшка» (здание НДП «Нур-Отан»), «Вёдра» («Казына Тауэр»).

Нередкое использование иностранных слов в названиях домов является таким же органическим процессом, как и проникновение иностранных слов в русский или казахский язык в целом. В основном это вызвано глобализацией, интеграцией культур и ускорением обмена информации между людьми и странами. А поскольку покупатели дорогой недвижимости, как правило, регулярно путешествуют по всему миру, то они давно уже привыкли к иностранной речи. И хотя в Нур-Султане активно строится недорогая недвижимость, в то же время имеются брендовые строения всемирно известных отелей. Например, ЖК «The St. Regis Astana», «The Ritz Carlton», «Rixos Khan Shatyr Residences» – все они являются воплощением нового стандарта роскоши, комфорта и сервиса.

Примечательно, что латиница чаще всего используется в наименованиях жилых комплексов премиум и бизнес – класса, что дает возможность выделить жилой комплекс из общей массы строящихся зданий и подчеркнуть статус владельцев и элитность проекта. Некоторые же строительные компании с помощью заимствованных слов намекают на участие архитекторов из других стран. Так, например, в Нур-Султане есть жилые комплексы «Eugore palace» («Европейский дворец»), «Future home» («Дом будущего»), «King house» («Королевский дом»), «Caspian palace» («Каспийский дворец»), «Sun City» («Солнечный дом»), «Millenium Park» («Аллея тысячелетия»), а также коттеджный городок «Family village» («Семейная деревушка») и другие.

3 Результаты и обсуждение

Но не все согласны с тем, что если жилой комплекс имеет название на иностранном языке, то, значит у него и качество лучше, и фасад элитарнее. Такие жилые комплексы, как «Ақ сарай» («Белый дворец»), «Байқоныс» (Богатая обитель»), «Ақ отау» («Белый очаг»), «Береке» («Благополучие»), «Алтын босаға» («Золотой порог»), «Алтын қорған» («Золотая твердыня») носят исключительно казахское наименование, и оттого не стали менее популярными.

Среди тех, кто работает над присвоением наименования жилых комплексов, есть и те, кто свято верит в то, что мысль материальна, и это стало популярным веянием современности. Например, названия жилых комплексов «Отрада», «Замечательный» говорят сами за себя, и пояснения здесь излишни. По словам застройщиков, в первую очередь они хотели, чтобы в строительстве жил позитивный мыслеобраз, который затем реализовался бы в виде соответствующего жилого комплекса. Ведь недаром в народе говорят: «Как корабль назовёшь, так он и поплывёт».

Однако наряду с положительными тонами и удачными названиями у строителей Нур-Султана были и менее радостные случаи. Так, например, застройщику ЖК «Асан Қайғы» пришлось срочно отказаться от этого названия. «Асан Қайғы» переводится с казахского как «Асан Горюющий» и клиенты, услышав это, сломя голову спешили к выходу, боясь горест-

ного кармического «заражения». После этого дом получил новое название – «Арман Қала» («Город мечты»).

Связь названия ЖК и судьбы при всей своей иррациональности напрашивается сама собой. Так, к примеру, печально известный ЖК «Бесоба» («Пять могил») в Караганде рухнул, как подкошенный, прямо на глазах жильцов дома, которых, к счастью, успели эвакуировать. Здание Министерства транспорта и коммуникации в столице народ прозвал «зажигалка». Это название оправдывается – здание горело дважды – при строительстве и через четыре года после сдачи. Нечто подобное происходило и в Мехико, столице Мексики, где застройщики, проигнорировав суеверия, назвали свой объект «Infierno», что на русском языке обозначает «ад» или «пекло». Не успело строительство закончиться, как там вспыхнул чудовищный пожар, в котором полностью сгорело не только это здание, но и весь квартал рядом с ним.

Бывает, что жилые комплексы называют именами великих. Например, «Абай», «Абылай хан», «Амангельды» (Нур-Султан), «Распутин» (Москва), «Линкольн» (Вашингтон) и многие другие. Однако во всем мире строительные маркетологи убеждены, что, каким бы ни было название дома, оно никак не отражает суть и концепцию его и, соответственно, не способствует его продвижению на рынке.

Если говорить о топонимах, то в Нур-Султане есть названия ЖК, которые напрямую отражают их месторасположение. Например, такие комплексы, как «13 магистраль», «Бараева», «6 микрорайон» и т.д.

4 Выводы

Как видим, топонимия Нур-Султана имеет свои лингвокультурные особенности, примеров и подходов в разработке названий жилых комплексов великое множество. Однако название должно быть сопряжено с представлением людей о мечте. Поэтому имя должно отражать такие фундаментальные понятия, как счастье, гармония, безопасность, оригинальность, богатство, роскошь, аристократизм, преданность народным традициям и культуре и, наконец, быть в общем благозвучным.

Список литературы

1. Мурзаев Э.М. Топонимика и география. – Москва, 1998.
2. Голубкова Е.Н. Маркетинговые коммуникации. – Москва: «Финпресс», 2000.
3. Костина А.В., Макаревич Э.Ф. Основы рекламы. – Москва: «Кнорус», 2006.
4. Басик С.Н. С.Н. Общая топонимика: учебное пособие для студентов географического факультета, – Минск: БГУ, 2006.
5. Матвеев А.К. Методы топонимических исследований. – Екатеринбург, 2002.
6. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М., 1995.

Материал поступил в редакцию 29.1.2021

НҮРСЕЙТОВА, Ә.Қ.

НҮР-СҮЛТАН ҚАЛАСЫНЫҢ ТОПОНИМИЯСЫНЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада Қазақстан елордасы Нұр-Сұлтан қаласының топонимиясының лингвомәдени ерекшеліктері қарастырылады. Нұр-Сұлтан қаласының топонимдерінің ішінен ерекше семантикалық топ – тұрғын үй кешендерінің атаулары. Нейминг (атауды әзірлеу процесі) елорда мәртебесіне ие болған Астана қаласында пайда болды. Және бүгінгі күнге дейін жарнама мамандары тек қана тұрғызылған құрылысты барынша ерекше атау ойлап табуға тырысуда. Қазіргі уақытта Қазақстан көпұлтты және көптілді, демек мәдениетті тұлғаны қалыптастыру процесі белсендірілгендіктен, бұл үдеріс тұрғын үй кешендерінің атауларына да әсер етті. Мысалы: «Ақ сарай» («Белый дворец»), «Байқоныс» («Богатая обитель»), «Ақ отау» («Белый очаг»), «Береке» («Благополучие»), «Триумф Астаны», «Северное сияние», «Олимп Палас», «Эдем Палас», «Номад», «Европе palase» («Европейский дворец»), «Future home» («Дом будущего»), «King house» («Королевский дом»), «Caspian palase» («Каспийский дворец») және т.б. Мақалада жергілікті көрнекті орындардың халықтың атауына ерекше көңіл бөлінеді.

Нұр-Сұлтан қаласының топонимикасының өзіндік тілдік және мәдени ерекшеліктері бар, тұрғын үй кешендерінің атауларын дамытуға көптеген мысалдар мен тәсілдері жасалуда.

Кілт сөздер: топонимия, лингвомәдени ерекшеліктері, Нұр-Сұлтан, тұрғын үй кешендері, атаулар.

NURSEITOVA, A.K.

THE LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF THE NUR-SULTAN

The following article discusses the linguistic and cultural features of the Nur-Sultan toponymy, the capital of the Republic of Kazakhstan. Among the toponyms of Nur-Sultan, the following semantic group seems to be especially interesting – the names of residential complexes. Naming (the process of developing a name) originated in Astana as it acquired the status of the capital, and today advertising specialists strive to come up with the most flashy and the most original name for a new building. Modern realities in multinational Kazakhstan facilitate the process of formation of multilingual and, therefore, multicultural personality, hence, this process also influences the names of residential complexes.

For example: White Palace, Wealthy Residence, White Hearth, Prosperity, The Triumph of Astana, Northern Lights, Olympic Palace, Eden Palace, Nomad, Europe Palace, Future Home, King House, Caspian Palace and others.

Particular attention is paid to the folk names of local attractions. The toponymy of Nur-Sultan has its own linguistic and cultural characteristics, examples and approaches in the development of the names of residential complexes.

***Key words:** toponomy, linguistic and cultural features, Nur-Sultan, residential complexes, names.*

ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ӘОЖ 82.0 (574)

Оспанұлы, С.,
ф.ғ.к., профессор
Мырзағалиева, К.М.,
ф.ғ.к., тіл және әдебиет теориясы
кафедрасының қауымдастырылған профессоры
А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ
Сатбаева, А.Т.,
КММ қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
педагог-сарапшы,
Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының
Федоров ауданы білім бөлімінің
Ленин жалпы білім беретін мектебі
Қостанай, Қазақстан

АХАҢНЫҢ АСЫЛ ІНІСІ

Түйін

Кешегі Кеңес дәуірінде Алаш қайраткерлерінің белді өкілдерінің бірі
Ғазымбек Бірімжанов жайында сөз қозғауға, жазуға тыйым салынды.

*Ахмет ағай, Ғазымбек
Елден шетке кетіп жүр,
Отанға қызмет етіп жүр.
Қазақтың қамы қайғысы
Жүрген жоқ олар босқа тек...*

Бұл Әлмағамбет Оспанұлының «Ерлерді өткен толғасам» деп баста-
латын толғауынан үзінді. Толғаудағы «Ахмет ағай» А. Байтұрсынұлы емес,
Ғазымбектің ағасы Ахмет Бірімжан. Өлең Шеген ұрпақтары жайында.
А. Бірімжанұлы 1927 жылы 5 қаңтарда қайтыс болды, 9 қаңтарда «Еңбек-
ші қазақ» газетінде М. Дулатұлы жазған қазанама жарық көргені белгілі.
Яғни, Ә. Оспанұлының бұл шығармасы 1927 жылға дейін жазылған.

Мақалада Ғ. Бірімжановтың өмірі мен қызметі, А. Байтұрсынұлы-
мен екеуінің арасындағы аға-інілік, достық қарым-қатынас туралы әңгіме
болады.

Кілт сөздер: «Алаш», Алаш Орда, ұстаз, шәкірт, ұлт, «Ақ жол»,
газет, қайраткер, естелік, журналист, публицист.

1 Кіріспе

Шегеннен Бірімжан, одан Қорғанбек, одан Ғазымбек. Бірінші және екінші Думаның
депутаты болған Ахмет Бірімжановпен (жоғарыдағы жырда аты аталған) Ғазымбек бірге
туады.

Ғазымбек 1896 жылы Торғайдың Тосын болысында дүниеге келген.

Ахмет Байтұрсынов Ғазымбекті інісіндей көріп, қолынан келгенше көмегін аямаған.
Ғазымбек те Аханды ардақтап, жолын қуып, одан үлгі-өнеге алған. «Алаш» партиясына
енген. 1914 жылы Орынбордағы реальді училищені бітіріп, кейін Ташкент университетінің
дәрігерлік факультетінде оқыған. 1916 жылдары майданның қара жұмысына қазақтар алынған
кезде Ғазымбек өзі сұранып Киевке барып, орысша білмейтін қандастарына көмек көрсеткен.
Қаламының жүйріктігін байқаған Міржақып Дулатов оны 1920 жылы «Ақ жол» газетіне

қызметке шақырады. Бұл жөнінде профессор Темірбек Қожакеев «Сара сөздің сардарлары» кітабында: «Ақ жол» газетінде жарияланған материалдарын зерттегенде, Ғ.Бірімжановтың үлкен ағартушы екені, бұл жағынан А.Байтұрсынов пен М.Дулатовтың шәкірті болғандығы аңғарылады, – деп жазады. – Ол Ахметтен 23 жас, Міржақыптан 11 жас кіші болса да, солардың тәрбиесінде, жетегінде жүріп, ұстаздарының ісін алға апаруға, ілгері жалғастыруға тырысқан. Ағарту саласында бірсыпыра еңбек жазып, келелі ойлар қалдырған. Бұл орайда Ғазымбек, әсіресе, Ахметті пір тұтып, көп ретте ол кісіге жүгініп, соның пікіріне сілтеме жасап отырады [1;11-12]. Ахмет Байтұрсынов 1922 жылы тамыз айының басында Түркістан республикасының астанасы Ташкентке барады. Ахметтің бұл сапары жөнінде сол тұста «Ақ жол» газетінде қызметте жүрген Ғазымбек «Лайықты қошамет» деген мақала жазады.

Академик Дихан Қамзабекұлы «А.Байтұрсыновтың Ташкент сапары» мақаласында осы іс сапар жайында айта келіп: «Ақ жол» газетінің бір авторы: «Келген жұмысы – Түркістандағы екі облыс қазақты Қазақстанға қосып, қазақ елін біріктіру» деп көрсетіпті.

Қаламгер «Ш-н» (кім екенін біле алмадық) Ташкенттің мәдени-рухани хәм саяси өміріне елеулі жаңалық болып енетін А.Байтұрсынұлы сапарын «бұл Ахмет ағайдың Түркістанға бірінші келіп қайтқаны» дей отырып, тәптіштеп жазыпты» [2;102], – дейді.

Ғазымбек 1921-1922 жылдары «Ақ жол» газетінде жүргенде жазған материалдарының соңына «Ғазымбек», «Ғ.Бірімжанов», «Шеген» осы Шеген дегенді қысқартып «Ш-н», «Ғ» деп қол қойған. Диханның айтып отырған «Ш-н» дегені – Ғазымбек Бірімжанов. Мұны Темірбек Қожакеев те Ғазымбек жайындағы зерттеу мақаласында айтып кеткен.

Ғ.Бірімжанов осы «Ақ жол» газетінде жарық көрген мақаласында Ахмет Байтұрсыновтың болмыс, бітімін суреттей келіп: «Тұсына келе бергенде балалар дауыспен: «Ассалаумағалейкум!» – деп сәлем берді. Өлгідей болмай тағы да балалар: «Жасасын қазақ! Жасасын қазақтың қаһармандары! Жасасын қазақтың көсемі Ахмет ағай Байтұрсынұлы!» – деп бар дауыспен шулап қоя берді. «Жер жаңғырып, қан шымырлап, көңіл бұзылып, кісі өзінің қайда екенін білмейтіндей халге келді», – дейді.

«Қазақ халқының қаламға жүйрік, алты алашқа аты жайылған атақты азаматы Ахмет Байтұрсынов» деген жолдарынан да Ғазымбектің Ахметке іші бұратыны» оны ардақ тұтып, аса қадірлейтіні аңғарылады.

2 Материалдар және әдістер

Ғазымбек Ахмет ағасының идеяларын насихаттаушылардың бірі болған. Оның «Шетке оқушылар жіберу, оқуға жұмылу керек» [3], «Қазіргі әдіс»[4], тағы басқа мақалаларында да жастарды оқыту, оларға ғылым, білім, кәсіп, өнер үйрету керектігі жөнінде толғанады.

«Осы күні түрлі кәсіпшілік хәм қара жұмыстардың өнерін үйрететін мектептер бар, – деп жазады ол «Біздің жұмыстардың бірі» [5] деген мақаласында, – темір жол, почта, телеграф өнерін үйрететін, қаріп тізушілер хәм басқа сол сияқты мектептер. Қара жұмысты да меңгеріп алып кетерлік кәсіпқор, өнерлі, іске ұста адамдарымыз болмаса, тіпті мақсатқа жету қиын».

Автор осылай дей келіп жұмысшылар даярлайтын, түрлі мамандықтар беретін мектептерді көп ашу керектігін, оларды сөйтіп тезірек жұмысқа орналастыру қажеттігін айтады. Халықтың әл-аухатын көтеру үшін ұлттық кадрларды көбірек дайындау керектігін баса көрсетеді.

Ғазымбек мақалаларының мән-мазмұны Абай, Ыбырай өлеңдеріндегі ойлармен тоғысып, үндесіп жатады. Абай өлеңдерінің жолдарын мақаласына тақырып етіп алған Ғ.Бірімжанов ұлы ақын идеясын елге насихаттап, көптеген мақалаларында халықты оқуға үндейді. «Ақжол» газетінде 1922 жылы жарық көрген «Сағаттың шықылдағы ермек емес» деген мақаласы осының бір айғағы. Мақала соңы:

Сағаттың шықылдағы емес ермек,

Һамиша өмір өтпек – ол білдірмек.

Бір минут, бір кісінің өміріне ұқсас,

Өтті, өлді, тағдыр жоқ қайта келмек, –

деген ақын Абайдың терең пікірін еске ал, азамат!» – деп түйінделеді.

Абай өлеңдерінің жолдарын мақала тақырыбы етіп алу осы Ғ.Бірімжановтан бастау алды ма деген ой келеді.

Ал, «Осы кезде дүниенің бір шеті мен бір шеті сымды, сымсыз телеграммалар арқылы хабарласып, жансыз нәрсені жүйрік аттай шаптырып (темір жол, автомобиль) үлкендігі сондай судан шыққан күн суға бататын, ұшы-қиыры жоқ далада теңіздердің суының астымен де, үстімен де жол шегіп (кеме, сүңгуір қайықтар) құс болып көкке ұшқан (айырылған) адам басы «енді бізге басқа еш нәрсе керек емес» деп айта ма?!», – деген жолдар Ы.Алтынсариннің:

Өнер-білім бар жұрттар
Тастан сарай салғызды,
Айшылық алыс жерлерден
Көзінді ашып жұмғанша,
Жылдам хабар алғызды.
Мың шақырым жерлерге,
Аты жоқ құр арбаны
Күн жарымда барғызды,
Адамды құстай ұшырды... –

деген өлеңімен үндесіп жатқан жоқ па?!

Ыбырай жолын қуған Ғазымбек те «Шетке оқушылар жіберу, оқуға жұмылу керек», «Ел шаруасының қамы» [6]. «Біздің жұмыстардың бірі» [5], «Қазір әдіс» [4], «Індет» [7], тағы да басқа мақалаларында оқу-ағарту ісі, ғылым артықшылығы, өнер жайында ой толғап, халықты білімге шақырады.

«Елден шетке кетіп жүр» деп жоғарыдағы жырда айтылғандай, Ғазымбек Бірімжанов Германияда оқыған (1922-1928 жылдары – С.О.). Ауылда өскен, шетел тілін меңгермеген жастың Германияда оқып, білім алуы оның аса зеректігін, еңбекқорлығын байқатады. 1930 жылы атуға бұйырылып, ол жаза келесі жылы Сібірге айдауға ауыстырылады.

3-4 Нәтижелер мен талқылау

Ғазымбек айдауға жүргенде де Ахмет ағасынан хат алып тұрған: «КАССР п/о Остров I-ое Соловецкое Отделение, СЛАГ I, лагпункт, Дулатову Мир-Якубу Дулатовичу, Архангельск, Соломбала, I-я деревня, I-я линия, д.9 32 жыл, декабрьдің 31-і.

Мыржақып, Мырзағазы, Ғазымбек, қарақтарым, мен Архангельге 30 ноябрьде келдім...

Ахмет».

Ахметтің бұл хатынан біз Ғазымбектің айдауда қай жерде болғандығын білеміз.

Ахаң 1934 жылы 8 наурызда жазған хатында да «Қарақтарым Мыржақып, Мырзағазы! Сондасындар ма? Дендерің сау ма? Ғазымбек қайда?» деп жазады...

Ғазымбек сол 1934 жылдан кейін (дәл қай жылы екені белгісіз) айдауда жүріп Беломор-каналы құрылысын салуға қатысқан...

1937 жылы 9 қазандақайтадан тұтқынға алынып, 1938 жылы 19 наурызда атылған. Сүйегі Мәскеу облысы, Ленин ауданы, Бутоло поселкісіндегі қорымға қойылған. 1989 жылы ақталған.

Ғазымбектің, Міржақыптың, Мырзағазы Есполовтың, Айдархан Тұрлыбаевтың Солвкиде болғанын [8;3] «Тағдыр тауқыметін тартқандар» деген естелігінде Гүлнәр Дулатова да айтқан.

Ишан, ақын Файзолла Сатыбалдыұлы айдауда жүріп Ахметсапа Юсуповқа жазған хатында Ахмет Байтұрсыновқа, Міржақып Дулатовқа қолын алып сәлем айт дей келіп:

«Және де Аймауытов Жүсіпбекке,
Жас өркен Бірімжанов Ғазымбекке.
Бәрін де аман-есен сақтай көр деп,
Тапсырдым мінәжат қып құдіретке», –

дейді. Бұдан біз Ғазымбектің елге танымал атпал азамат болғанын аңғарамыз.

Бірімжанов ұлт мүддесін ойлап, сол жолда аянбай күрес жүргізген Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Елдос Омаров, Есенғали Тұрмұхамедов, Ғабдолхамид Жүндібаетармен бірлесіп «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасын жасаушылардың бірі. Бұл жоба 1917 жылғы 21 қарашада «Қазақ» газетінде жарияланды. Сондай-ақ Ғ.Бірімжанов «Алаш» үкіметінің Башқұрт үкіметі жанындағы Баймақта елшісі болған» [9; 109].

Ғазымбек «Ақ жол» газетінің 1921 жылғы санында жарық көрген «Ақ жолдың» екінші жыл шығуы» деген мақаласына Ахмет Байтұрсынұлының

Я, Құдайым, аққа жақ!
Өзіңе аян: мен наһақ.
Аққа деген жолымның
Абыройын ашпай жап! –

деген бір шумағын эпиграф етіп алыпты.

Бұл да Ахаңның асылдығын, еңбегін, ұлылығын бағалап, ұлттың рухани көсемі деп танығандығы.

Алаш көсемдері жайында жазылған мақалалар мен эссе, еске алуларда да Ахаңның аты аталған жерде Ғазымбектің де аты-жөнін кездестіреміз:

«ОГПУ Комиссары А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, М. Дулатов бастаған 14 зиялының алдын атуға, қалғанын он жылдан итжеккенге айдауға үкім шығарды. Солардың ішінде Ғазымбек Бірімжанов та бар еді» [1; 4].

«А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов Абайды жоғары бағалаған, көп мәселелерді Абайша түсініп, күн тәртібіне Абайша қойған» [1; 9].

1922 жылы тамызда А. Байтұрсынов Ташкентке барған Ахаңның осы сапары жөнінде Ғазымбек «Лайықты қошемет» атты мақала жариялаған» [1;12].

Келесі күні Ақай әкем жылқы сойғызып, інісімен келген Ахмет Байтұрсынұлы, Сейдәзім Қадырбаев, Ғазымбек Бірімжанов, Қырымгерей Сейдалиев, Ғаббас Нұрымов, Асылбек Сейітов және Бадрисафа, Жаңылдарды қонақ етті. Бұл отырысқа туыстар да қатысты [8;24].

Міржақып тәтемді он жылға соттап, Соловкиге жіберді, семьясын қасына жолатпады. Онымен Мырзағазы Есполов, Ғазымбек Бірімжанов бірге болыпты деп кейін естідім. Ахмет Байтұрсынов ағай мен Абдолла Байтасов 1932-1933 жылдары Архангельскіге жер аударылды. Бадрисафа Мұхаммед Садыққызы-Байтұрсынова жеңгей қызы Шолпанмен Томскіге жіберілді. Үй мүлкі түгелдей кәмпескеленген [8; 46].

Қызылордаға баруының себебі: 1927 жылы Ленинградта қылтамақтан қайтыс болған туған ағасы Ахмет Бірімжановтың орнына, яғни семьясына жолығып қайту және өзінің ардақты ағалары: Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Сейдәзім Қадырбаев, Елдос Омаровтармен сәлемдесіп, өздерімен дидактасу мақсатымен сапар кешкен-ді. Ғазымбек өзінің ойдағысындай бәрімен көрісіп, мауқын басып, қайтадан Москваға келді. Оралғаннан соң қызметке орналасып, Вологдаға командировкаға барғанында, өкінішке қарай, ұсталып кетті. Бұл 1928 жыл болатын. Көпшілікке белгілі жай: шетелде болып келген, не тұрған кісілерді «шпион» қатарына қосып жазғыратын да, түрмеге қамайтын. Міне, Ғазымбекті де солай айыптаулары керек деп ойлаймын [8,143 б.].

Ахмет 1870 жылы Торғай өңірінде дүниеге келген, арғын, атақты Жәнібек батырдың тұқымы, бергі аталары Дәуренбек – Бірімжаннан тарайды, дәулетті кісінің баласы. Өзімен бірге туған інісі Әбдікәрім және қарындасы болыпты. Екінші шешелері Гүлжауһардың апалары, Сейдалы төренің қыздарының бірі – Гүлмай екен. Бұл кісіден сегіз бала туыпты,

олар: Ғазымбек, Ғазима, Батырхан, Шәкен, Мұхтар, Кәрім, Нұрхан, Жұмахан. Нұрхан Қорғанбеков болып жүрді де, Ғазымбек, Мұхтар Бірімжанов фамилиясында еді [8,90 б.].

Алтын апай елдерінде болған оқиғаларды былай айтқан еді:

«...1918 жылдың қарашасында біздің үйге он екі кісі келіп түсті. Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Кәрім Тоқтабаев, Қырымгерей Сейдалиев, Ғазымбек Бірімжанов, Ғаббас Нұрымов, Ахметсафа Юсупов, т.б. жолдан шалдығып, аттары болдырып, қатты шаршап келген қымбатты қонақтарды құрметтеп қарсы алып жайғастырады. Ахмет ағаны бөлек күтуді әкемің (Омардың) ағасы Елібай міндетіне алады. Қалған қонақтар біздің бірнеше кең бөлмелі үйімізде тынықты. Келушілерге ауыл-аймақтың адамдары сәлем бере, көсемдердің сөзін естуге құмар барлығы жиылып әңгіме-дүкен құрып отырды. Жолаушылар үй иесінен кешірім сұрап, жастықтарға жантайып, аяқтарын көсіліп демалды. Қонақтардың көңілін көтермек үшін олардың құрметіне жігіттер ән салып, домбырашылар күй тартып сауық қылды. Міне, Гүлнар, сенің әкең Міржақып ағаны серіктерімен өз үйімізде көргенімді осы кезге дейін ұмытпаймын» [8; 230].

Тарих ғылымдарының докторы, профессор Көшім Есмағамбет «Әлем таныға тұлға» атты мақаласында «М.Шоқайдың елдегі таныстарымен, ұлттың қайраткерлерімен байланыс орнату жұмыстарына Түркістаннан Германияға оқуға барған жастар үлкен көмек берді. Бұлардың ішінен Ғазымбек Бірімжановті ерекше атауымыз керек. Жоғары білімді ол Германияға бара жатқан талапкерлер құрамына Ә. Бөкейхановтың ұсынысы бойынша арнайы енгізіліп, Кеңес өкіметіне қарсы ішкі және сыртқы күштер арасында байланыс орнату жөнінде қауіпті де жауапты міндеттер жүктеледі. Ол М. Шоқайды ел жағдайымен, Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Х. Досмұхамбетов, У. Қожаев, С. Қожановтың атқарып жатқан жұмыстары жөнінде хабардар етеді.

Ғазымбек Бірімжанов Германияға барған бойда С. Қожановқа жолдаған хатында: «Мұстафа өте нашар тұрады, қазақтың студент жастары оған көмектескісі келеді. Бірақ ол одан бас тартты және бұл ақша өздеріңе керек болады, өйткені алда көп істер күтіп тұр» дегенді айтты деп хабарлайды» [10; 22].

Осы жылдар империядағы саяси жағдайдың ушығып, қарсылық қозғалыстарына оқушы-студент қауымының да белсене араласа бастаған кезі болатын. Орыс басқыншыларының озбырлығына қарсы шыққандардың арасында Ғазымбек те болды. Осындай оқиғаларда саяси шынығып, қайратты да саналы күрескер ретінде қалыптасады. Сол және М. Есполов секілді ХХ ғасыр басында қазақ интеллигенциясын тарихи аренаға шығарған Алаш қайраткерлерімен бірге елдің қамын ойлап, отаршыл жүйеге қарсы шықты.

Солармен бірге ұлт мүддесіне кереғар пікірдегі отаршыл патша саясатына қарсы жарияланған мақалаларды үзбей оқып, олардың пікірталастарына белсене араласып, өз ойында ортаға салып отырды. Оның қоғамдық-саяси қызметі Алаш партиясы мен Алашорда үкіметімен тығыз байланыста болды. Ғазымбек те Алаштың белді бір мүшесі болып, оның міндеттері мен мақсаттарын айқындауға белсене араласты. Тарихи басылымдарда Ғазымбектің Колчак үкіметімен Алашорда атынан келіссөз жүргізуге қатысқаны, Алашорданың Башқұрт үкіметі жанындағы уәкілі болғаны туралы айтылады [10; 253].

Ғазымбектің Алаш қозғалысының танымал жас қайраткері екендігі бұрыннан белгілі болатын. С. Сейфуллиннің 1937 жылы өзінің Нәзір Төреқұловпен қарым-қатынасы жөнінде Л. Мирзоянға жазған хатында «Ғазымбек Бірімжанов Әлихан Бөкейхановпен бірге атышулы Алашорда үндеуіне қол қойған, Алаш партиясы орталық комитетінің белгілі мүшесі болған» деп жазған. Ол 1917 жылы Алаш партиясы бағдарламасының жобасын жасауға тікелей атсалысты. Айта кету керек, осы Бағдарламаның 7-і авторының 3-і Торғайдан шыққан Алаш қайраткерлері екені белгілі (А. Байтұрсынов, М. Дулатов және Ғ. Бірімжанов) [10; 253].

Сондай-ақ, Мимар Синан өнер университетінің профессоры, тарих ғылымдарының докторы, Әбдіуақып Қара башқұрттан шыққан белгілі ғалым және мемлекет қайраткері Зәки Уәли туралы жазған ғылыми еңбегінде Ғазымбек Бірімжанов туралы мынадай дерек келтіреді.

«Зәки Уәли Еуропада жүрген кезде Берлинге оқуға келген түркістандық студенттер арқылы Ахмет Байтұрсынұлынан хат алған. Уәли 1924 жылы, 18 маусымда Орынборда өткізілген «Қазақ пен қырғыз ғалымдарының тұңғыш конгресі» туралы мәліметтер жарияланған газеттер ішінен А. Байтұрсынұлының Ғазымбек Бірімжанға жазған бір хаттың шыққанын атап өтеді. Байтұрсынұлы сол хатта: «Бәрімізден бәріңізге сәлем!»-деп жазған екен. Жалпы Зәки Уәлидің бұл хатының шетелгешыққанан кейін отаннан өзіне келген шын жүректен сәлем айтылған тұңғыш хат екенін тілге тиек етеді». Бұл деген – Ғазымбек шетелде жүргенде сыртынан бақылау барын білсе де Алашқа қызмет етуді тоқтатпай, елден жырақта жүрген Алаш қайраткерлерімен тығыз байланысты үзбегенін көрсетеді. [10, 253 б.].

5 Қорытынды

Бұл айтылғандардан да Ахмет, Міржақып, Ғазымбектердің үй-іштерімен бірге туғандай аралас-құралас болғандары, Ғазымбектің анасы кім екені, бастарына қара бұлт үйіріліп, қуғын-сүргінге ұшыраған тұстарда да жанашырлық, ағалық-інілік сезімдерін жоғалтпай, бір-бірін іздеп, көмек қолын созып, хат-хабар алып тұрғандары, сондай-ақ Алаштың үш арысының аты әлемге танылғаны, Ғазымбектің Германияда Мұстафа Шоқаймен кездескені көрініс тапқан. Бір-бірін пір тұту осындай-ақ болсын!

Ал Алаш арысының өмір жолы, қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығы жайында жазылған зерттеулер мен естеліктерден алынған үзінділердің кейбірін мына құжаттар бекітіп, дамыта түседі:

«...Во время поездки в Германию в 1924 году Рыскулов встретился со-студентами из Туркистана и Бухары, обучающимися в Берлине, и «установил, что некоторые из них воспитывается против советского строя», общается с правителя Тургая Беремжанов Газымбека встречается с лидером мусульманской эмиграции М. Чокаевым и даже осмелился просить Рыскулова помочь земляку-эмигранту.

Категорически запретив ему дальнейшие контакты с антисоветчиком он применил прем, с успехом использовавшийся партийным руководством для управления национальной интеллигенцией и расправы с ней внутри страны; яввел в бюро Идрисовым.

Таким образом, они могли, по его мнению, доносить друг на друга подробности о проведенной «работе» в полпредство СССР в Берлине».

Я расколлот тогда студентов», – докладывал в апреле 1927 года Рыскулов Сталину, в ЦК партии и ГПУ [11,с.380].

«...Газымбек Бірімжанов оказался весьма способным и работающим не на страх, а за совесть работником, киргиз, народник в духе народников 70-х годов» [11,с.380] (Ғазымбек 1917 жылы Орынбор округтік сотына аудармашылық қызметке ұсынылғанда Әлихан Бөкейхановтың мінездемесінен – С.О.)

Ғазымбек көрнекті қоғам қайраткері, халықтық мұсылман партиясының жергілікті ұжымының өкілі, Ресей мемлекеттік Думасына депутат болып сайланған Сәлімгерей Сейтханұлы Жантөриннің Мәскеудің мемлекеттік университетінің шет тілдер факультетін бітірген қызына үйленген. Араларында бала жоқ.

Әзиз Мурзиннің әйелі Алиса Власованың 1931 жылғы 5 қыркүйек күні ГПУ тергеушілеріне берген жауабында: «Бірімжанов Жантөринаға үйленген болатын. Москваға келген соң Бірімжанов тұтқынға алынды. Бөкейханов пен Мурзиннің кеңесі бойынша Жантөрина онымен ресми ажырасты. Ал шындығында, ол өзінің күйеуіне үнемі қаржылай көмектесіп отырды. Бірімжановтан ажырасуының себебі – өзіне тергеушілердің назарын аудармаудан туған. Өйткені Жантөрина помещиктің отбасынан шыққан» [12], – делінеді.

Ғазымбекпен бірге туған Қазима, Қазиманың қызы Гүлбану... Гүлбанудың балалары қазір Алматыда тұрады.

6 Ризашылық білдіру

Қуанышты бір жайт – 2021 жылы туғанына 125 жыл толуына орай Ғ. Бірімжанның шығармалары жинағы Нұр-Сұлтан қаласындағы «Qyғ balasy» қоғамдық қорының «Алаш кітапханасы» сериясымен жарық көрді. Алғаш рет құрастырылып, оқырман назарына ұсынылған бұл кітапқа қайраткер-қаламгердің ұлттық маңызы зор мұрасы, қоғамдық-саяси мақалалары, ашаршылық кезіндегі үндеулері, қазанамалары топтастырылған. Сондай-ақ Алаш арысының өмір жолы, қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығы туралы әр жылдары жазылған зерттеулер мен естеліктер де енгізілген.

Кітапты баспаға дайындап, құрастырған, ғылыми түсініктерін жазған филология ғылымдарының магистрі, жас зерттеуші Данияр Ихсан. Алғы сөзін жазған жазушы-зерттеуші, ҚР «Дарын» мемлекеттік жастар сыйлығының лауреаты, «Qyғ balasy» ҚҚ атқарушы директоры Елдос Тоқтарбай.

Әдебиеттер тізімі

1. Қожакеев Т. Сара сөздің сардарлары. – Алматы: Санат, 1995.
2. Хамзабекұлы Д. Руханият. – Алматы: Білім, 1997.
3. Бірімжан Ғ. («Шеген») Шетке оқушылар жіберу, оқуға жұмылдыру керек // Ақ жол 1921, 10 мамыр.
4. Бірімжан Ғ. («Шын») Қазіргі әдіс // Ақ жол, 1921, 10 мамыр.
5. Бірімжан Ғ. Біздің жұмыстардың бірі // Ақ жол, 1922, 2 ақпан.
6. Бірімжан Ғ. («Шеген») Ел шаруасының қамы // Ақ жол, 1921 № 64.
7. Бірімжан Ғ. («Шын») Индет. // Ақ жол 1922 № 147.
8. Дулатова Г. Тағдыр тауқыметін тартқандар. Шындық шырағы. Естелік-эссе. – Алматы: мектеп, 2012.
9. Сатыбалдыұлы Ф. Ахметсапа Юсуповқа хат. Шерлі жылдар, шерулі жырлар, – өлеңдер мен поэмалар. – Қостанай: Баспа үйі, 2004.
10. Қарабала Е. Алаштың жас қайраткері. Дәуітбай тархан: қоғамдық-әлеуметтік ортасы және ұрпақтар сабақтастығы. – Астана, 2016.
11. Аманжолов Д. А. На изломе. Алаш в этнополитической истории Казахстана. – Алматы: Изд. ТОО «Издательский дом «Таймс», 2009.
12. ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетінің архиві, І-т., 2370-іс, 638-б.

Материал редакцияға түсті: 21.12.2021

ОСПАНУЛЫ, С., МЫРЗАГАЛИЕВА, К.М., САТБАЕВА, А.Т. ДОРОГОЙ МЛАДШИЙ БРАТ АХАНА

В советское время было запрещено говорить или писать о Газымбеке Беремжанове, одном из ведущих деятелей Алаша.

Дядя Ахмет, Газымбек

Покидают страну, все же служат Родине своей.

Не просто ходят так они,

Судьба народа беспокоит ...

Это отрывок из стихотворения Алмагамбета Оспанулы, которое начинается со слов «Ушли в прошлое люди». «Дядя Ахмет» в стихотворения Не Байтурсынов, а брат Газымбека Ахмет Беремжан. Поэма о потомках Шегена. А. Биримжанов умер 5 января 1927 года, 9 января в газете «Енбекши казак» М. Дулатулы были опубликованы. Это произведение Оспанович было написано до 1927 года.

В статье жизнь и творчество Г. Беремжанова, мы будем говорить о братских и дружеских отношениях между ним и А. Байтурсыновым.

Ключевые слова: «Алаш», Алаш Орда, учитель, ученик, нация, «Ақ жол», газета, деятель, память, журналист, публицист.

OSPANULY, S., MYRZAGALIEVA, K.M., SATBAYEVA, A.T.

DEAR YOUNGER BROTHER AKHAN

During the Soviet era, it was forbidden to speak or write about Gazymbek Beremzhanov, one of the leading figures in Alash.

Uncle Akhmet, Gazimbek

They leave the country, they all serve their Motherland.

They don't just walk like that

The fate of the people worries ...

This is an excerpt from a poem by Almagambet Ospanuly, which begins with the words «People have gone to the past». «Uncle Akhmet» in poems Tot by Baitursynov, but by Gazymbek's brother Akhmet Beremzhan. A poem about the descendants of Shegen. A. Birimzhanov died on January 5, 1927, on January 9 in the newspaper «Enbekshi Kazak» M. Dulatuly were published. This work by Ospanovich was written before 1927.

In the article, the life and work of G. Beremzhanov, we will talk about the fraternal and friendly relations between him and A. Baitursynov.

Key words: «Alash», Alash Orda, teacher, student, nation, «Ak zhol», newspaper, figure, memory, journalist, publicist.

ӘОЖ 8.81

Канапина, С.Ф.,

*филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор*

Мешітбай, А.Қ.,

*«БВ01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 2 курс студенті*

ЖАЗУШЫ ТАХАУИ АХТАНОВТЫҢ «МАХАББАТ МҰҢЫ» ХИКАЯТЫНДАҒЫ ДИАЛЕКТ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫС ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйін

Мақалада жазушы Тахауи Ахтановтың «Махаббат мұңы» хикаятындағы диалект сөздердің қолданыс ерекшелігі қарастырылады. Қазақ тіл біліміндегі диалект сөздердің зерттелу жайы да сөз етіледі. Шығармада қолданыс тапқан диалект сөздердің мағынасы диалектологиялық сөздік арқылы ашылады.

Кілт сөздер: диалектология, ауызекі сөйлеу тілі, говор, диалект сөздер, диалектологиялық сөздік.

1 Кіріспе

Жергілікті сөздер – ауызекі сөйлеу тілінің элементтері. Ал сөйлеу тілі – әдеби тілдің қайнар көзі. Сондықтан ұлттық жазба әдеби тілдің қалыптасып, сөздік қазынасының толығуына диалектизмдердің орны, рөлі бар екендігі даусыз. Халықтың ауызекі тілі, халық диалектілері мен говорлары – әдеби тілімізді байытудың, оның сөз орамын, сөз саптау машығын нәрлендірудің қайнар көзі, құнарлы арнасы.

Қазақ диалектологиясы ғылымын сөз еткенде осы саланың бастау көзінде тұрған профессор Сәрсен Аманжолов пен Жұмат Досқараевтың, академик Нығмет Сауранбаевтың есімдері ерекше аталады. С.Аманжоловтың іргелі зерттеу еңбегі (1959), Ж.Досқараевтың монографиясы мен сөздігі (1955) тіл тарихы мен қазақ диалектологиясы саласында ашылмаған аралдардың көптігін көрсетіп берді. Сол жылдарда ғылым жолына түскен жас зерттеушілер Шора Сарыбаев, Ғабдолла Қалиев, Сапарғали Омарбеков, Әбілбек Нұрмағамбетов, Жамалбек Болатов, Оқас Нақысбеков, Тұрап Айдаровтар осы салаға бар ғұмырларын арнап,

іргелі еңбектер жазды, докторлық диссертацияларын қорғады, жаңа буын шәкірт дайындады. Зерттеу нысанының саралануына және сипатына қарай диалектология – сипаттама диалектология және тарихи диалектология болып екі салаға бөлінеді. Сипаттама диалектологияның міндеті – тілдегі диалектілер мен сөйленістердің дыбыстық, грамматикалық, лексикалық құрылысын сипаттау, сол жайында жүйелі түсінік беру. Тарихи диалектологияның міндеті – тілдегі диалектілер мен сөйленістердің, диалектілік ерекшеліктердің пайда болу сырын, тарихын зерттеу. Диалектологияның бұл екі саласы бір-бірімен тығыз байланысты [1, 1 б].

2 Материалдар және әдістер

Қазақ тілінде диалект сөздердің өздеріне тән ерекшеліктері болады. Сондай диалектілік ерекшеліктерді әр тұрғыдан топтауға болады. Мысалы, олар тарихи тұрғыдан, түп төркіні жағынан бірнеше топқа бөлінеді. Таралу аумағы, құрылысы жағынан немесе ерте не кеш пайда болу жағынан да диалектизмдерді топ-топқа бөліп жіктеуге болады.

Диалектолог-ғалымдар Ш. Сарыбаев пен О. Нақысбеков «Қазақ тілінің аймақтық лексикасы» атты оқулығында жергілікті ерекшеліктердің төмендегі түрлерін көрсеткен:

1. Фонетикалық ерекшеліктер әдетте кейбір дыбыстардың өзара алмасуымен, сөздің жуан-жіңішке айтылуымен немесе кейбір дыбыстардың түсіріліп не қосылып айтылуымен байланысты. Мысалы: полат (болат), пысқан тамақ (піскен тамақ), құлдану (қолдану), чақыру (шақыру), т.б.

2. Грамматикалық ерекшеліктер әсіресе, сөздердің формаларымен, олардың түрленуімен немесе сөздердің тіркесуімен байланысты. Мысалы, оңтүстік аймақтарда бұйрық райдың барғын, келгін тұлғалары кездеседі. Батыс аймақтарында жіктік жалғаудың -сыңыз, -сіңіз (барсыңыз, келесіңіз) сияқты тұлғалары кездеседі.

3. Лексикалық ерекшеліктер қазақ говорларында бұл ең мол, жиі кездесетін ерекшеліктер. Бұл ерекшеліктер әдетте бір нәрсенің атауы не оның сын, сапа-қимылының әр жерде әртүрлі аталуымен байланысты. Мысалы, шелекпен су әкелетін иінағашты республикамыздың түпкір – түпкірінде 7-8 түрлі атайды: иінағаш – суағаш – әкпіш – күйенте – құрамыс – мойын ағаш, т.б. [2, 12-14 б]

Қазақ тіліндегі диалектілерді, сөйленістерді топтауда әр түрлі пікірлер болып келді. С. Аманжолов оңтүстік, батыс, солтүстік-шығыс сияқты үш диалект бар деген қорытынды жасады, Ж. Досқараев болса, қазақ тілінде екі үлкен сөйленістер тобы бар деп көрсетті. Олар: 1) Оңтүстік-шығыс сөйленістер тобы (Шымкент, Жамбыл, Алматы, Талдықорған, Қызылорданың оңтүстік-шығыс аудандары); 2) солтүстік-батыс сөйленістер тобы (Орал, Маңғыстау, Атырау, Ақтөбе, Қостанай, Қарағанды, Ақмола, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары). Н.Т.Сауранбаев (ш-ч, д-л дыбыстарының алмасуы негізінде) диалектілерді екі үлкен топқа бөлді: 1) Солтүстік – батыс облыстарындағы ш, д диалектілер тобы, 2) Оңтүстік және оңтүстік – шығыс облыстарындағы ч, л диалектілер тобы. Кейінгі зерттеулер мен экспедициялық материалдарға қарағанда С. Аманжоловтың пікірі сөйленістерді топтастыруы жағынан шындыққа жақындайтын сияқты.

Қазақ диалектілік ерекшеліктерін жинауға арналған бірінші экспедиция 1937 жылы профессор І. Кеңесбаевтың басшылығымен қолға алынды. СССР Ғылым Академиясының Қазақ филиалы ұйымдастырған алғашқы диалектологиялық экспедиция кезінде Нарынқол, Кеген, Нұра, Мақтаарал аудандарындағы тұрғындардың ауызекі сөйлеу тілінде кездесетін жергілікті ерекшеліктерге байланысты едәуір материалдар жиналды. Бұдан соңғы уақыттарда Қазақстанның басқа жерлеріне де экспедициялар ұйымдастырылып отырды. Ғ.Ғ.Мұсабаевтың басқаруымен 1939 жылы Маңғыстау, 1940 жылы Орда қазақтарының тіліндегі өзгешеліктер зерттелді. Ұлы Отан соғысы кезінде бұл жұмыстың қарқыны біраз баяулағанмен, 1945 жылы Тіл мен әдебиет институтында қазақ тілінің тарихы мен диалектологиясын зерттейтін арнаулы бөлім луымен байланысты халық тіліндегі өзгешеліктерді жинау жұмысы жандана түседі.

Халық тілінің диалектілік ерекшеліктерін зерттеуге арналған еңбектер жазылды. Ж. Досқараев, С. Аманжолов, Н.Т. Сауранбаев т.б. тілшілеріміздің диалектологияға қатысты

бірқатар мақалалары республикалық және одақтық баспасөз беттерінде жарыққа шықты. [3, 12-13 б]

3 Нәтижелер

Диалектология мәселелері жөнінде ең алғаш мақала жазған белгілі жазушы-ғалым Жүсіпбек Аймауытов еді. Оның «Еңбекші қазақ» газетінің 1926 ж. 9 наурыздағы санында «Тіл туралы» деген көлемді мақаласы жарияланған. Автор: «Газет, журнал бетінде кейбіреулер «Кітап сыны» деп сөз жазады. Қазақтың әр елінде, әр губерниясында өздері ғана қолданатын, өзге елдер білмейтін тілдер бар. Мұны ілім тілінде «жергілікті тіл» деп атайды дей келіп, бір жерде киіз, әдейі, түндік, аула, терте // жетек, ершік, көпене // көмеле // мая, құдағи, енді бір жерде осы сөздер кигіз, әтейі, түндік, қора, әглөп, сөдөлке, скірт, құдағай болып айтылатынын сөз етеді. Одан кейін мұндай жергілікті ерекшеліктердің тілімізді шұбарлайтын және тілімізді байытатын түрлерінен біраз мысалдар келтіреді. [3, 120 б]

Осы күнгі ғалымдар қолданып жүрген «Жергілікті тіл ерекшеліктері» деген атауды алғашқы қолданған Ж. Аймауытов.

Диалект әдеби тілге қарағанда көне құбылыс, осыған орай онда әдеби тілде кездеспейтін тіл элементтері көп сақталып қалған. Зерттеу аясы бұрын диалектологияның әдеби тілден айырмашылықтарын анықтаумен шектеліп келген болса, кейінгі кезде әрбір жеке диалекті тілдің дербес жүйесі ретінде қарастырылып келеді. Жеке сөйленістер туралы кейінгі кезде бірнеше мақалалар, зерттеулер, кандидаттық диссертациялар, монографиялық еңбектер жазылды.

1944 ж. Оңтүстік диалектісінің кейбір мәселелері (Ж. Досқараев), 1948 ж. Қазақ диалектологиясының негізгі проблемалары (С. Аманжолов), 1954 ж. Арал говоры (Ғ.Қалиев), 1960 ж. Маңғыстау говоры (С.Омарбеков), 1963 ж. Шу говоры (О.Нақысбеков), 1964 ж. Қостанай облысындағы қазақтардың тілі (Ә.Байжолов), 1965 ж. Түркменстандағы қазақтардың тілі (Ә.Нұрмағамбетов), 1965 ж. Қарақалпақ АССР-дегі қазақтардың тілі (Н.Жүнісов), 1966 ж. Орда қазақтарының тіл ерекшелігі (Ә.Бөрібаев), 1967 ж. Өзбек ССР-нің Тамды ауданындағы қазақтар тілі (Т.Айдаров), 1968 ж. Қызылорда говоры (Ш.Бектұров), 1969 ж. Қарақалпақстанның оңтүстігіндегі қазақтардың тіл ерекшеліктері (Б.Бекетов), 1975 ж. Еділ бойындағы қазақтардың тіліндегі ерекшеліктер (А.Тасымов), 1985 ж. Диалектное значение слова в казахском языке, авторская диссертация к.ф.н. (М.С.Атабаева), 1992 ж. Батыс Сібір қазақтарының тіліндегі ерекшеліктер (Ш.Құрманалиева), 1998 ж. Ауған, иран қазақтары тіліндегі жергілікті ерекшеліктер (Б.Өтебеков), 1999 ж. Қазақ сөйленістеріндегі туыстық атаулар (Л.Жолдасбек), 2002 ж. Монғолиядағы қазақ диаспорасының тіліндегі фонетикалық ареал құбылыстарды салыстыралы зерттеу (А.Үдербаев), 2002 ж. Қытай қазақтары тілінің тұрақты тіркестеріндегі жергілікті ерекшеліктер (С.Мұстафаұлы), 2003 ж. Түркістан тұрғындары тілінің жергілікті ерекшеліктері (Б.Жүнісова), 2006 ж. Қазақ тіліндегі диалектілік лексикологияның этнолингвистикалық негізі (М.Атабаева), 2007 ж. Көркем мәтіндердегі диалектизмдердің этномәдени мәні (Ж. Мұхамбетов), 2008 ж. Сыр өңірі тіліндегі жергілікті қолданыстар (А.З.Есенбай), 2009 ж. Ә.Кекілбаев шығармаларындағы жергілікті атаулардың лингвомәдени сипаты (Қ.Е.Есенова) зерттелді.

Қазақ диалектологиясының жеке сала болып қалыптасуына көп еңбек сіңірген ғалымдарымыз деп профессор С. Аманжоловты, филология ғылымдарының кандидаты Ж. Досқараевты атауға болады. [3, 128 б]

Қазақ диалектологиясы жөнінде алғаш мақала жазғандардың тағы бірі – профессор Қ. Жұбанов. 1935 жылы «Төңкеріс және қазақтың ұлт тілі» деген мақаласында: «Қазақ тілі тұтас тіл, ол тұтастық XIV – XVIII ғасырларда қалыптасқан, ал қазақ тілінің диалектілері дегеніміз XIX ғасырда Ресейге қарағаннан кейінгі қазақтың жері кесіліп, көш жолы үзіліп, әр ру, әр ауыл, әр үй жерге арқандала бастаған осы дәуірде пайда болды», дейді. [4, 323-329 б]

Соңғы кездегі деректерге қарағанда, Қ. Жұбановтың А.Н.Самойловичпен бірігіп экспедиция ұйымдастырып, оны Жетісу жерінен бастамақ болған жоспарлары, ғалымның бұл мәселеге де қызыға қарауынан туса керек. Қазақ диалектологиясының негізін салушы С. Аман-

жолов, Ж. Досқараевтардың да тіл ерекшеліктерін зерттеу нысаны етіп қолға алған өңірі де осы Жетісу еді. 1937 жылы І. Кеңесбаев басқарып бірінші рет ұйымдастырылған диалектологиялық экспедиция да осы Алматы облысының Кеген, Нарынқол аудандарынан басталған болатын. Міне, сол жылдардан бері Жетісу тұрғындары тілін зерттеу толастаған жоқ. [5, 7 б]

Зерттеуші Жүсіпова Бибихадша өзінің «Түркістан тұрғындары тілінің ерекшеліктері» атты еңбегінде мүмкіндігінше Жетісу өңіріне тән сөздер қазақ тілінің басқа аймағынан жиналған материалдармен салыстырылып, оның өзіндік өзгешеліктерін анықтаған. Олар мыналар:

1. Үй жай, қора-қопсы, бау-шарбаққа байланысты сөздер;
2. Киім-кешек, көрпе-жастыққа байланысты сөздер;
3. Ыдыс-аяқ атауларына байланысты сөздер;
4. Тағам атауларына байланысты сөздер.

Сонымен қатар Түркістанның басқа сөйленістерден айырмашылығын көрсету үшін диссертацияда Жетісу, Шу, Қызылорда сөйленістерімен, Шығыс, Орталық-Солтүстік және Батыс сөйленістер тобымен салыстырулар берілген. [6, 6 б]

Атабаева Мереке Сатылғанқызы «Қазақ тіліндегі диалектілік лексиканың этнолингвистикалық негізі» атты еңбегінде сөйленістер лексикасында сөйленіс иелерінің мәдени табын-түсінігін ұғынуға мүмкіндік беретін деректердің маңыздысы – үй-жай тақырыптық тобын құрайтын диалектизмдер екендігін атап көрсетеді. Мысалы:

Қара үй атауы Түрікменстанның Ашхабад, Ташауыз, Теджен аудандарында, Шиеліде, Қостанайдың Жанкелдин аудандарында кездеседі. Өзбекше – қора үй, түрікменше – гара өй киіз үй дегенді білдіреді. Сырдария бойының елі «киіз үй» деудің орнына, қазірге дейін «қара үй» дейді.

Жорған/жуырқан – көрпе мағынасында қазақ диалектісінің үлкен аймағын қамтиды. сен өз жорғанды жамылып жат (Қост., Об., Түрікмен., Таш., Қарақ.). Қонақ балаға жуырқанның қалыңын бер (Алм., Еңб.).

Бұжы – түрікмен, Маңғыстау қазақтарында жаңа сойған қой етін бүйенге тығып әзірлеген тағам. Шұжыққа тоймасаң, бұжыға тоясың (Маң.) [7, 4 б].

Ғалым Бизақов Сейдін өзінің докторлық диссертациясының “Лексикалық варианттар” атты тарауының “жергілікті ерекшелік және лексикалық варианттылық” деп аталатын бөлімінде диалектілер жайлы айтып өтеді. Келбет/сықпыт, шолан/шошала, ілгек/салытқа, тұмак/құлақшын, әмиян/шилан, сүзек/кезік, сүзгі/кәкпір, шәлі/желек, кебек/күрпі, жүгері/порми, көрпе/жұрқан, құлық/дейі, қолдаушы/дес, парықсыз/делқайыр, ылғи/деней, доғабас/айылбас, қайнаға/жәке, бөбешік/кішкене тіл жарыспаларының алдыңғы сыңары әдеби норма болса, соңғы сыңары баспасөзде сирек қолданылатын жергілікті сөйлеу ерекшелігіне жатады.

Ақын-жазушылар шығармасында ұшырасатын тұтанақ, үйірмекіл, бешкеш қылу, кәрләһат, қыжыл, жақамау, сапант, әукету, аңқа, мәнжүлік, әңгере, тәлейім, сәлдекен, мошқау, сімсік, сұқаңдату, алапа, салқар, сертиту, тауан, мауыздай, әспенсіт, желемік, моруғы, ішкертін дойыр, сапастық, шалт ету, ырсық қағу, күресін, құлдап кету, иянаттау, шырпы, қалбыр, қанар, шылапшын, даңғарадай, дәудірлеу, доғал, дойыр, жолай, ежіктеу, жертөле, қапталдау, леген, қамыр, ызбарлы, ықтиятты, ықтияр, ықтырма, шекер т.б. көптеген сөздер де говорлық дублеттер емес, едәуір кең аймаққа тараған мағынасы айқын дербес сөздер деуге толық негіз бар [8, 47-48 бет].

Мұхамбетов Жомарт Ибатоллаұлы «Көркем мәтіндердегі диалектизмдердің этномәдени мәні» атты еңбегінде Батыс Қазақстан өңіріне тән диалект сөздерге зерттеу жасаған. Ол Батыс Қазақстан өңіріне тән материалдық мәдениетке қатысты этнодиалектизмдер былайша топтастырған:

1. үй-жай атауларындағы диалектизмдер; ыдыс-аяқ атауларындағы диалектизмдер;
2. киім-кешек атауларындағы диалектизмдер;
3. дене мүшелерінің атауларындағы диалектизмдер;
4. тағам атауларындағы диалектизмдер;
5. құрал-жабдық атауларындағы диалектизмдер;

6. жануарлар атауындағы диалектизмдер;
7. жер бедері атауларындағы диалектизмдер;
8. өсімдік атауларындағы диалектизмдер [9, 3 б].

Осы айтылған мәліметтерге байланысты диалект сөздер көптеген ақын-жазушылардың шығармаларында кездесіп жатады. Оған мысал ретінде мен Тахауи Ахтановтың шығармасын талдауға алдым.

Тахауи Ахтановтың «Махаббат мұңы» атты жинағындағы «Махаббат мұңы» хикаятындағы диалект сөздердің қолданысы мынадай:

1. «Кеудесін басқан зіл салмақ қозғалып кеткендей, алқынып, екі **иінінен** дем ала бастады.» (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 53 бет).

Иін – иық. Гурьев, Теңіз ауданы, Орал, Орда. [Диалектологиялық сөздік 323 бет].

Бұл сөйлемдегі «иін» диалект сөзін жазушы адамның «иығы», екі иығынан дем ала бастағанын «иін» сөзімен алмастырған.

2. «**Ылди** жақ шиедей кілкілдеп тұр.» (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 54 бет).

Ылди – өсімдік атауы. Жезқазған облысы, Ұлытау ауданы. [Диалектологиялық сөздік 766 бет].

Көрсетілген мысалдағы «ылди» сөзі өсімдік атауында жұмсалып, сол өсімдіктің төңірегін шиі секілді кілкілдеп тұрғаны суреттеліп тұр.

3. Іші **бықырсып** тар қапас боп тұрған сандық таза ауаға, жарыққа кеудесін кеше ашып, рахаттанып тұрған тәрізді. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 55 бет).

Бықырсып – бықсу, қоқсу. Қызылорда, Арал. [Диалектологиялық сөздік 194 бет].

Берілген мысалдағы диалект сөз бықсу, қоқсу сөздерімен мағыналас болып келеді. Тар қапас секілді сандықтың іші бықсып, қоқсығанын жеткізіп тұр.

4. Қысып ұстаған саусағына да шүберек астындағы **сабан** батып барады. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 56 бет).

Сабан – сабағы қатты шөптен қалған қиқым. Орал, Орда. [Диалектологиялық сөздік 563 бет].

«Сабан» сөзінің мағынасы Орал және Орда өңірлерінде сабағы қатты шөптен қалған қиқым ретінде жұмсалады екен.

5. Қурап тұрған **шырпыдай** оттықты жақындатсаң-ақ лап ете қалады. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 58 бет).

Шырпы – сексеуілдің шабылып алынған жас кезі, сексеуілдің жіңішке басы. Түрікменстан, Ташкент, Көнеүргеніш, Тахта, Қызылорда, Теджен, Байрамалы станциясы, Қарақалпақстан, Алматы. [Диалектологиялық сөздік 756 бет].

Бұл мысалда «шырпы» сөзі сексеуілдің шабылып алынған жас кезі мағынасында қолданылып тұр. Яғни, шырпыдай деп теңеу ретінде де жұмсалып тұр.

6. Кішкене қаңқаға қара теріні қаптай салғандай **рабайсыз** арық.

Рабайсыз – өте, аса. Көкшетау облысы, Еңбекші ауданы. [Диалектологиялық сөздік 560 бет].

Мысалдағы диалект сөз Көкшетау облысы және Еңбекші ауданында өте, тым, шектен тыс мағынасында қолданылады екен.

7. Әлі **сілесін** қатырармын «Нарқоспақтың». (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 64 бет).

Сіле – қарғыс. Гурьев: Маңғыстау. [Диалектологиялық сөздік 610 бет].

Шығарма тіліне көрік бере түсу үшін жазушы Тахауи Ахтанов бірнеше диалект сөздерді қолданған. Солардың бірі «сіле» сөзі. Әдеби тілдегі «қарғыс» сөзінің баламасы болып келеді.

8. Қыз мінезі де қызық-ау, несіне **шәк** келтіріп, несіне шошыған!? (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 66 бет).

Шәк – күмән, шүбә. Семей облысы, Көкпекті ауданы. [Диалектологиялық сөздік 712 бет].

Мысалдағы «шәк» сөзі күмән, шүбә, күдік сөздерінің баламасы. Семей облысындағы Көкпекті ауданында кеңінен қолданылады.

9. Сол қыздың **ығын** алып, өзінің бетіне қарай алмай тайқақтаған Нияз. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 68 бет).

Ығы – реті, ыңғайы. Алматы облысы. Кеген ауданы. [Диалектологиялық сөздік 762 бет].

Ыңғай, реті деген сөздердің диалект ретінде жұмсалатын сөзі «ық», «ығын табу», «ығын алу» ретінде қолданыс тапқан.

10. Кешке таман үйде **шүңкиіп** жалғыз отыр. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 75 бет).

Шүңкиіп – бүрісу. Гурьев, Теңіз ауданы, Қостанай облысы, Жангелдин ауданы. [Диалектологиялық сөздік 744 бет].

Шүңкиіп яғни, бүрісу сөзімен мағыналас болып келеді. Тек шүңкию сөзі белгілі бір аймақтарда ғана, мәселен Батыс Қазақстан аймағында, әсіресе Гурьев, Теңіз ауданында, Солтүстік Қазақстанда, Қостанай облысында, Жангелдин ауданында қолданылып, диалект сөздер қатарына кіреді екен.

11. Ана Индияның Гандиі жан біткенді маңдайдан шертуге қарсы болса, мына Ганди **жұмырықтан** басқаны жұмсамайтын сияқты. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 82 бет).

Жұмырық – жұдырық. Гурьев, Маңғыстау, Есбол ауданы, Лебяжі ауданы, Павлодар облысы, Көкшетау облысы, Қызылту ауданы. [Диалектологиялық сөздік 298 бет].

«Жұмырық» сөзі Орал, Орда аймақтарында жұдырық сөзінің орнына қолданылса, жоғарыдағы сөйлемде де сол мағынада жұмсалған.

12. Бейне арнап қонаққа шақырған үйі қатықсыз қара көже беріп шығарып салғандай қатты **қонылтақсыды**. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 87 бет).

Қонылтақ – жұқа кепкен тезек. Алматы, Жамбыл. [Диалектологиялық сөздік 456 бет].

Қонылтақ сөзі бұрын-соңды естімеген диалект сөздердің қатарынан орын табады. Ал оның әдеби тілде беретін мағынасы жұқа кепкен тезек. Сөйлемде сол тезекке ұқсатып қолданылып тұр.

13. **Қаншырдай** қатқан денесіне ет те қосылмаған – тарамыс қара. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 88 бет).

Қаншыр – құс аты. Жамбыл, Жуа. [Диалектологиялық сөздік 411 бет].

Жамбыл өңірінде «қаншыр» сөзі құс атауын білдіреді. Берілген мысалда «қаншырдай» деп құс атауына тенеп тұр.

14. Ұзақ жыл үміт артып, алтын деп, көзінің қарашығындай сақтап жүргені **бақыр** болды. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 89 бет).

Бақыр – ұсақ тиын. Алматы, Жамбыл, Шу. [Диалектологиялық сөздік 140 бет].

Бұл сөйлемдегі «бақыр сөзі» ұсақ тиын деген мағынаның орнына қолданылған. Көрсетілген мысалдағы кейіпкердің еңбегі ұсақ тиындай бекер болғаны жайлы баяндап тұр.

15. Өтірік мұңайған кәдімгі **монтаны** кескін екен ғой онысы... (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 89 бет).

Монтаны – білсе де, білмегенсіп тұратын қу, арамза адам. Ресей Федерациясы, Орынбор облысы. [Диалектологиялық сөздік 515 бет].

«Монтаны» диалект сөзі адам бойындағы жағымсыз қасиетін сипаттайтын сөзге жатады. Сөйлемдегі мағынасы орнында дәл жұмсалып тұр.

16. Содан кейін **өртеңнің** орнындай қайта тазарған жүрегі үлкен сезімге, шынайы достыққа ашық болмақ. (Т.Ахтанов «Махаббат мұңы» 90 бет).

Өртең – лау бекеті. Монғол Халық Республикасы. [Диалектологиялық сөздік 546 бет].

Монғол Халық Республикасында лау бекетін «өртең» деп қолданады. Сөйлемдегі мағынасымен сәйкес келеді.

4 Қорытынды

Әр халық үшін тіл – табиғаттың тұңғыш та таптырмас тамаша тартуы; тіршілік тірегі мен тот тигізбес тіні. Тіл құндылығын, қасиетін қастерлейтін халқымыз – «дінінді жоғалтсаң да, тіліңді жоғалтпа» дейтіні де содан. Тілдің жаны – оның құрамындағы сөздер. Диалект –

жалпы халықтық тілдің құрамындағы бір саласы деп ұғынған жөн. Диалектінің жеке-дара тіл болмай диалект аталуының себебі – ол жалпы бір тілге тән ортақ ерекшеліктермен қатар сол тілдің бір тармағы болып саналатын диалектінің өзіндік ерекшеліктерін қамтиды. Қазақ тілінің қазіргі даму сатысында диалектизмдер деп аталатын едәуір мол лексикалық топтар мен жергілікті фонетикалық, грамматикалық бірліктер бар. Олар, негізінде, әдеби тіл нормасынан тыс тұратын элементтер. Жергілікті тіл ерекшеліктері – ауызекі сөйлеу бірліктері, ал халықтың ауызекі сөйлеу үрдісі – жазба әдеби тілді толықтыратын көздердің бірі, сондықтан баламасы жоқ зат атауларын, кәсіпке, әр алуан шаруашылық ұғымдарына, әр өлкеге тән табиғатына және тағы да басқаларына қатысты сөздерді жергілікті сөйлеу тәжірибесінен – диалектизмдер құрамынан тандап алу процесін әлі де тоқтатуға болмайды. Диалектизмдер көркем әдебиетте суреткерлік құралдың бірі ретінде қолданылады. «Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі» сияқты құнды материалдардың ішінен бүгінгі және ертеңгі жазба әдеби тіліміздің лексикалық қазынасын байытуға қажет бірліктерді іздестіру, іріктеу, тандап алу қаракетін жүргізе беру – алдағы міндеттеріміздің бірі ретінде саналады. Диалектизмдердің қолданыс қызметі тілдің даму барысындағы сипатымен жаңарып отырып, жаңа атаулық сипатқа ие болады. Сондықтан ғалымдар диалектілік лексиканы ұлттық әдеби тілді байыту жолдары деген тұжырымға келеді. Түп-тамыры халықтың ауызша сөйлеу тілінен тараған диалектілік лексиканы, бүгінгі күнгі қолданыстағы барын жинақтау, топтастыру тілді байыту көздерінің арналары болып табылады. Меніңше, диалектілерге тілдің керексіз элементтері ретінде ғана қарауға болмайды. Керісінше, олар бір кездердегі тіл тарихының куәлары, тарихтың бізге жеткен ізі, сондай-ақ жергілікті тұрғындардың кәсіби тілінің ерекшеліктері.

Әдебиеттер тізімі

1. Қалиев Ғ., Сарыбаев Ш. Қазақ диалектологиясы. Алматы: Ғылым. 2002, – 159 бет.
2. Сарыбаев Ш., Нақысбеков О. Қазақ тілінің аймақтық лексикасы. Алматы, 1989, – 160 бет.
3. Тасымов А. Қазақ диалектологиясы. Оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 159 бет.
4. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Алматы: Ғылым. 1999 – 211 бет.
5. Есимболова М. Жетісу сөйленістерінің лексикалық ерекшеліктері. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған кандидаттық диссертацияның авторефераты. Алматы. 2003, – 30 бет.
6. Жүсіпова Б. Түркістан тұрғындары тілінің ерекшеліктері. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған кандидаттық диссертацияның авторефераты. Алматы. 2003, – 30 бет.
7. Атабаева М. Қазақ тіліндегі диалектілік лексикологияның этнолингвистикалық негізі. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған кандидаттық диссертацияның авторефераты. Алматы. 2006, – 50 бет.
8. Бизақов С. “Варианттылық және әдеби норма” Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған кандидаттық диссертацияның авторефераты, Алматы – 2001, – 51 б.
9. Мұхамбетов Ж. Көркем мәтіндердегі диалектизмдердің этномәдени мәні. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған кандидаттық диссертацияның авторефераты. Алматы, 2007, – 30 бет.

Материал редакцияға түсті 29.11.2021

КАНАПИНА, С.Г., МЕШИТБАЙ, А.К.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИАЛЕКТИЧЕСКИХ СЛОВ В РАССКАЗЕ ПИСАТЕЛЯ ТАХАУИ АХТАНОВА «МАХАББАТ МУНЫ»

В статье рассматривается специфика употребления диалектных слов в повести писателя Тахауи Ахтанова «Махаббат муны». А также взято во внимание изучение диалектных слов в казахском языкознании. Значение диалектных слов, употребляемых в произведении, раскрываются диалектологическим словарем.

Ключевые слова: диалектология, разговорный язык, говоры, диалектные слова, диалектологический словарь.

KANAPINA, S.G., MESHITBAI, A.K.

FEATURES OF USING DIALECTIC WORDS IN THE STORY OF THE WRITER TAKHAUI AKHTANOV "MAHABBAT MUNY"

The article examines the specifics of the use of dialect words in the novel by the writer Takhaoui Akhtanov "Mahabbat of the Moon". The study of dialect words in Kazakh linguistics is also taken into account. The meaning of dialect words used in the work is revealed by the dialectological dictionary.

Key words: *dialectology, spoken language, dialects, dialect words, dialectological dictionary.*

ӘОЖ 8.81

Қанапина, С.Ғ.,

*филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор*

Исмагамбетова, Ж.Б.,

*«БВ01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 2 курс студенті*

Омарова, Д.К.,

*«БВ01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 2 курс студенті*

МҰХТАР ӘУЕЗОВТИҢ «ҚИЛЫ ЗАМАН» ПОВЕСІНДЕГІ ТЕҢЕУ
СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйін

Теңеу – көркем мәтінде көрнекті орын алатын әсерлі сөз және затты, нәрсені, құбылысты немесе солардың белгісін, қасиетін, сапасын көрсететін көркемдік ұғым және көркем ойлаудың ұлттық ерекшеліктері жинақталған категория. Теңеу сөз образдарының ішінде ең жиі қолданылатын шоғыры болып саналады. Мақала Мұхтар Әуезовтің «Қилы заман» повесіндегі теңеу сөздердің қолданылу ерекшелігін зерттеуге арналған.

Кілт сөздер: *теңеу, повес, этнолингвистика.*

1 Кіріспе

Теңеу – жазушының затты, құбылысты басқа затпен не құбылыспен салыстыра суреттеу арқылы, оның ерекше белгілерін ашатын әдеби көркемдегіш құрал. Теңеуді қолдану сөйлемді алуан қырлы етеді, мағынасына тереңірек енуге көмектеседі, бай бейнелі ассоциациялар туғызады.

Бекбосынова А. Х. «С. Мәуленов өлеңдеріндегі теңеу» атты ғылыми монографиясында теңеуге «Теңеу – күнделікті ауызекі сөйлеу барысында және көркем шығармаларда молынан қолданылатын тәсіл. Теңеуді қажет жерінде дәл қолдану, тың жана теңеулер жасау – кімнен болса да нағыз шеберлікті талап етеді. Өз орнында тұрған ұтымды теңеуден дүниенің тілдік бейнесін ғана емес, ақиқат дүние туралы хабар да аламыз. Теңеулердің көркем шығарманың эстетикалық қырын айқындаудағы қызметі де ерекше деуге болады. Теңеуді пайдалана отырып, ақын-жазушылар өз шығармасының көркемдік дәрежесін биікке көтереді, ақиқат болмысты толығырақ білуге мүмкіндік береді және теңеуге тілдік тұрғыдан талдау жасау арқылы әр ақынның өзіндік қолтаңбасын, дүниетанымын байқауға болады» – деп анықтама береді [1].

«Әдеби тілге үстеме мағына беріп, оның көркіне көрік қосатын, сол арқылы әдеби шығарманың мазмұнын құнарландырып, пішінін ажарландыратын көркемдеу құралдарының бірі – теңеу. Мұнда суреткер заттың, құбылыстың ерекше белгілерін көрсетпей-ақ, оны басқа затпен, құбылыспен салыстыра суреттейді», – дейді З. Қабдолов [2].

Поэтикалық тілді зерттеуші лингвист Л. А. Новиков: Троп арқылы біз сөздерді ауыспалы мағынада түсінеміз, ол біздің ой, сезім сарайымызды кеңейтеді, жаңа мазмұнмен, өрнегімен біздің поэтикалық ойымызды байытады. Ал фигура – керісінше, ол тілдік форма, еш жаңалық енгізбегенімен, біздің әсерімізді ерекше айшықтап, айқындап, күшейтіп отырады, дей келіп, теңеуді троптардың алғашқы түріне жатқызады [3].

Профессор Т. Қоңыров теңеудің танымдық мәні туралы «... теңеулік таным жалпы танымдай емес. Бұл дүниеге көркемдік көзбен қарайды. Ол заттар мен құбылыстарды суреттеп, әшекейлеп, бояп, әсерлеп, сезімге бөлеп көрсетеді. Бір зат пен екінші зат салыстырылғанда, оның шын болмысымен қатар көркемдік тұрғыдан болуға тиісті «қасиеттері» де еске алынады. Яки көркем теңеулерде бір-біріне ұқсатылатын заттар мен құбылыстардың негізгі қасиеттерімен қатар олардың қосымша қасиеттері де салыстырылады. Мінеки осы қосымша белгілер көркемдік танымның құнын арттыра түседі» – дейді [4].

Ғалым М. Серғалиев «Теңеудің стилистикалық қызметі әр алуан. Бір ыңғайда, негізінен аз сөзге көп мағына сыйғызуды мақсат етсе, тағы бір жағдайда автордың астарлап сөйлеуіне мүмкіндік береді. Сол астарлап сөйлеудің өзі жинақылықтың арқасында болып отырады», – деген [5].

Теңеу терминін қазақ филологиясында алғаш қолданып, ғылыми анықтама берген қазақ тіл білімінің, әдебиеттану ғылымының негізін салушы ғалым А. Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» еңбегінде «Теңеу екі түрлі; 1) әншейін теңеу, 2) әдейі теңеу» деп бөлген [6].

Т. Қоңыров троптардың ішінде теңеуге толық талдау жасап, оның 10 түрлі тәсілмен жасалатынын дәлелдеген:

- 1) -дай; -дей; -тай; -тей; -дайын; -дейін; -тайын; -тейін жұрнақтарының көмегімен;
- 2) -ша; -ше жұрнақтарының көмегімен;
- 3) шығыс септігі жалғауының (-нан; -нен; -дан; -ден; -тан; -тен) көмегімен;
- 4) секілді, сияқты, тәрізді, іспетті сөздерінің көмегімен;
- 5) бейне сөзінің көмегімен;
- 6) тең сөзінің көмегімен;
- 7) ұқсас сөзінің көмегімен;
- 8) параллелизм тәсілі көмегімен;
- 9) аралас тәсілдің көмегімен;
- 10) қосалқы тәсіл көмегімен.

«Сезім мүшелері мен қарым-қатынасына қарай қазақ теңеулері бірнеше семантикалық топтарға бөлінеді. Бұл топтар теңеулердің нақты мағынасынан, олардың сыртқы дүниемен қарым-қатынасынан келіп туады. Міне осы тұрғыдан келіп, біз қазақ теңеулерін төмендегідей топтарға жіктеп қарастырдық: 1) көру теңеулері, 2) есту теңеулері, 3) дәм сезу теңеулері, 4) дене сезімі теңеулері, 5) иіс сезімі теңеулері, 6) сезім-күй теңеулері. Теңеулерді бұлайша топтау жаңалық емес. Бұл әдіс совет филологтары мен шетел ғалымдары еңбектерінде едәуір көрініс тапқан» [7].

2 Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында алдымен жалпы теориялық әдіс қолданылды. Теңеудің анықтамасы, түрлері және зерттеген ғалымдардың еңбектері қаралды. М. Әуезовтің «Қилы заман» атты повесіндегі теңеу сөздер теріліп, қолданылу ерекшелігіне қарай талданды.

3 Негізгі бөлім

Мұхтар Әуезовтің «Қилы заман» повесіндегі терілген теңеулер:

1. Қазір де **құмырсқаның илеуіндей** болып быжынап, жыбыр-жыбыр қағып бүлкілдеп, қызара бөртіп, ажарланып, күннен күнге қарнын қампитып келе жатқан жәрмеңке – сол қазақ даласын торуға шыққан жайындай болатын. (М. Әуезов «Қилы заман» 2-бет)

Құмырсқа қазақ танымında тынымсыз еңбектің нышаны. Қазақ «құмырсқадай қажырлы», «құмырсқадай еңбекқор» деген тіркестерді жиі қолданады. Ахмет Байтұрсынов «Жұрт жұмысы құмырсқаның илеуіндеі жұмыс сияқты. Бірі оны, бірі мұны істеп, илеуде қарап тұратын құмырсқа болмайды. Жұрт та жұмысын құмырсқаша жабыла тынбай істесе, ісі алға

басады» – деген. Автор Қарқара жәрмеңкесін құмырсқа илеуіне теңеу арқылы сондағы қайнап жатқан тіршілік пен қараша халықтың еңбегін, жұмыла жасаған жұмыс арқасында көркейіп келе жатқан Қарқара жәрмеңкесін суреттеген.

2. **Көгенге кірген борсықтай** байлаулы бағланның май құйрығына тұмсығын тығып, сауыры бүлкілдеп қана жылы-жұмсағын соруда болатын. (М. Әуезов «Қилы заман» 2-бет)

Малдың қазақ елі үшін әркез орны бөлек болатын, себебі төрт түлік халқымыздың көлігі де, азығы да болған. Ертеде қазақ халқы қой-ешкіні сауар бұрын төлдерін көгендейтін. Суреткер шығармадағы жылдық керегін Албан еліндегі жәрмеңкеден күреп алғысы келетін саудагерді көгендегі қозы-лақтың майын сорып, соны азық еткен борсықтың жылы-жұмсақ жайымен теңестірген.

3. **Киіздей** қалың көк шалғынды Қарқара жазығы ерте күннен Албанның құт-берекелі жайлауы еді. (М. Әуезов «Қилы заман» 3-бет)

Киіз – қойдың күзем жүнінен басылған бұйым. Қазақ халқында «Аспаннан киіз жауса да, құлға ұлтарак тимейді», «Арба иесі күпшек дер, киіз иесі білек дер» сияқты киізге байланысты терең мағынаға ие мақалдар көп. Көшпенді қазақ халқының баспанасы киізбен қапталғасын жылы, жайлы болған. Албан жайлауының шалғының киіздің қалыңдығымен теңеп, автор Қарқара жазығының табиғатының байлығын бейнелеген.

4. Мыңдаған жылқы, сан қора қой ала жаздай ірге аудармай жабысып, жалмай жатқанда, бұл жазықтың **жібектей** толқыған өскелең шалғыны сыр білдермей шыдайтын, әрбір жауын екілендіріп, өршелендіріп түсіргендей құлпыртып, жетілтіп отыратын. (М. Әуезов «Қилы заман» 3-бет)

Жібек – талшықтан тоқылған, беті тегіс, жылтыр, қымбат мата. Жібек матасы әркез байлық пен молдықтың нышаны болған. Қазақ «Жібек мінезді» тіркесі арқылы адамның мінезінің жұмсақтығын, ашықтығын сипаттаған. Үзіндіде даланың портретін жібекке балау арқылы, табиғаттың сұлулығын, жұмсақ шалғынын, жылтыр қамысын суреттеген.

5. Бірі – жар төсегін арамдап қойған, **жүрісі сұйық тоқалдай** жағына, жалтаңдай, жорғалай қарайтын жасқаншақ көз. (М. Әуезов «Қилы заман» 4-бет)

Жүрісі сұйық – бұл фразеологизм. Исмет Кеңесбаев «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» атты еңбегінде жүрісі сұйық дегенге «Жеңіл жүрісті, ісі мардымсыз, ісі берекесіз» – деп анықтама берген [8]. Берілген сөйлемде автор тілмаштың көзқарасын жүрісі сұйық тоқалға теңеу арқылы оның мінездемесін беріп тұр. Бұдан тілмаштың жеңілдің үстімен жүретін, жағымпаз да, жасқаншақ кейіпкер екенін көруге болады.

6. Пристав тілмашы Жебірбаев ұлығы мен екеуіне түскен малдан үш жүз қой, елу қараны кешегі күні **жемтік жағалаған қарғадай** айналасынан шықпай жүрген туысқандарымен өз елінің жайлауына қарай жүргізген болатын. (М. Әуезов «Қилы заман» 4-бет)

Жемтік жағалаған қарғадай – фразеологизмдік теңеу. Исмет Кеңесбаев «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінде» осы фразеологизмге анықтама берген: «Жемтікке қонған күшігендей – дайынға тап беріп, ел ырысын жеген жемқор адам туралы» [9]. Мұнда «жемтікке қонған күшігендей» мен «жемтік жағалаған қарғадай» фразеологизмдері синоним болып келеді. Осы сөйлемде тілмаштың мал түсірген жерден ірі-қараны өз еліне айдап әкетуінен оның бойындағы жемқорлық пен қара басының қамын ойлаушылықты анық көре аламыз.

7. Енді бүгін жаңа екпінмен **құдайдай** сыйлаған приставына сеніп, елдің май қалтасына тағы да сұғанақ қолды сұқпақ болып, базар ортасындағы Ақжелке кеңсесіне тағы келіп еді. (М. Әуезов «Қилы заман» 4-бет)

Құдай – күллі дүниені жаратушы және оның әміршісі саналады. Қазақ халқының өзгелерді «Құдайдың жаратқаны» деп сыйлауы, үйіне шақырмай келген қонағын «Құдайы қонақ» атап, құрмет көрсетуі, тек діни қызмет атқарып қана қоймай, сонымен қатар қоғамдағы қарым-қатынасты реттеудің қуатты құралы болып табылады. Туындыдағы контекстте приставты тілмаштың құдайына теңеу арқылы, тілмаштың приставқа деген сенімін бейне-

леген. Тіпті сенгені соншалық, халықтың нанын тартып алу сияқты сұмдық істерге баруға да қорықпайды.

8. Бұл жетпістен асқан қарт, **қырандай**, кәрі шораяқ алғыр шешен еді. (М. Әуезов «Қилы заман» 21-бет)

Қыран – көшпелі халықтың таным-түсінігінде – батылдықтың, мықтылықтың, қайсарлықтың, еркіндіктің символы. «Қыран құс қисық ұшып, түзу ілер», «Қыран құстың баласы ұшса келмейді ұяға» сынды қазақта қыран жайлы мақал-мәтел көп. Мемлекетіміздің туында да қыран құсы бейнеленген, Шәкен Ниязбеков қыран құс арқылы еліміздің дербес, жігерлі, екенін көрсеткен. Жетпістен асқан қарт дегенде көз алдымызға курап бара жатқан егде жастағы кісі елестейді. Ал қырандай деген теңеу арқылы біз қарияның әжім басқан бетінен қайсарлықты, сенімділікті және ойының еркіндігін көре аламыз. Образдың қайтпас мінезі де осы теңеу арқылы ашылған.

9. **Таудың киігіндей** кең жайылған тіршілігі бар еді. (М. Әуезов «Қилы заман» 22-бет)

Қазақ елінің жақын тұтып, аялап, кие тұтатын түз тағыларының бірі – киік. Киік қазақ секілді сайын даланы еркін мекендейтін, жердің сұлуын таңдап көшіп-қонып жүретін түз тағысы. Қазақта қызға «Құралай» деп ат қою, елден ерек сүйкімдіні «Киіктің лағындай» екен деп теңеудің өзі халқымыздың сайын даланың еркесіне деген ерекше көзқарасының дәлелі. Киік дәл қазақ елі сияқты жетімге жанашыр. Далада жетім қалған лақты көрсе, оны емізіп, бауырына басады екен. Шығармада Албан баласын таудың киігіне теңеумен, оның еркін, тіршілігі түзу, бір қаланың ғана емес, барша қазақ даласының баласы екендігі анық жеткізіліп тұр.

10. – **Жабының жол бұзатын жорғасындай** тілің бар неме екенсің. (М. Әуезов «Қилы заман» 29-бет)

Жабы – байырғы қазақ жылқысының салт мінуге де, жегуге де ыңғайлы, алыс жолға төзімді бір түрі. Автор жабының жол бұзатын жорғасындай деп жылқының тіпті жолды бұзатын күштілігі мен мықтылығын кейіпкердің бойына енгізіп берген.

11. Ең ақырында боз қасқаның қанымен анттасып, Жәмеңке Албанның Райымбек, Саурық бастатқан қадірлі ұлы аруақтарының бәрін атап тұрып, «солардың оң сапарын бер» деп, мойнына бұршағын салып тұрып, тілек қылып, **бір әкенің баласындай** бір ниетке тас түйін болып буылған елге ақ батасын берді. (М. Әуезов «Қилы заман» 30-бет)

Қазақ бір-бірін бауырым деп, қазақ қызын қарындасым деп сыйлаған. Ақсақал-билер «бір әкенің баласындай жұмылып еңбек естек, ісіміз алға басады» – деп нақыл сөздер айтқан. Осы сөйлемде де теңеу елдің ұйымшыл, біріккен, бір-біріне бауырдай жанашыр екенін сипаттау үшін жұмсалып тұр.

12. Сондықтан жаздың бір жарық айлы, желікті, үмітті түнінде **тағдыр бұйрығындай** жетектеп тартқан ыстық жалын, махаббат бұйрығы жас сұлуды алысқа тартқан. (М. Әуезов «Қилы заман» 35-бет)

Қазақ халқы адам өмірінде орын алатын жақсы немесе жаман жағдайларды тағдырмен байланыстырады. Тағдыр – адам өміріндегі барлық оқиғалардың алдын ала белгіленуін білдіретін діни ұғым. Жазушы адамның шешімі мен қалауына бағынбайтын махаббат сезімін тағдыр бұйрығымен ұштастырып бейнелеген.

13. Бірақ сол кезде **тыңнан шыққан өрттей, ашық күнде күркіреп жауған өткіншідей** жалған ашу, жалған намыс иесі болып, осы Тұңғатар мен Қожамберді шықты. (М. Әуезов «Қилы заман» 36-бет)

Тыңнан шыққан өрттей деп бұл жерде болмашы нәрседен пайда болып, өрттей өршіп кеткен ашуды бейнелеп тұр. Өткінші жауын – кенеттен жауып, тез басылатын жауын түрі. Бұл сөйлемдегі ашық күнде күркіреп жауған өткінші деп кейіпкерлердің себеп жоқ жерден ызаға мінуі мен жалған намысын көрсеткен.

14. Су жолы **жіңішке жыландай** ұзынынан созылып, кей жерінде ғана аз-аз иірілгендей, барлығы да биік, тік кезеңнің етегінен басына шейін шұбатылады. (М. Әуезов «Қилы заман» 56-бет)

Жылан жіңішке ғана, әрі ұзын келетін табиғат иесінің бірі. Жіңішке жыландай деген теңеу тек бұлақ жолының ұзын екенін ғана емес, сонымен қатар су бетінің жылан терісіндей жылтырлығын да бейнелеп тұр.

15. Жазық үстіне кең аспанда кесек-кесек **ақ мамықтай** болып ақ бұлттар қыдырады. (М. Әуезов «Қилы заман» 73-бет)

Мамық – үлпілдеген жұмсақ құс жүні. Бұл сөйлемдегі теңеудің рөлі зор. Егер автор жай ғана бұлт десе, көз алдымызға түрлі бұлттар елестейді: сұр бұлттар, желең бұлттар және тағы да басқалары. Нақтылық болмаған жағдайда, оқырманның ойы бөлініп, берілген пейзажды қабылдай алмайды. Ал осы жердегі ақ мамықтай деген теңеу арқылы автор ауайының ашықтығын, ақша бұлттарды бейнелегенін айқын көре аламыз.

4 Қорытынды

Теңеу – танымдық қызметі зор, көне әрі қарапайым, тілде жиі қолданылатын көркемдегіш құрал. Шындық әлемді танудың қисынды құралы бола отырып, теңеу көп қырлы, мазмұнды тілдік құбылыс. Мақаланы жазу барысында Мұхтар Әуезовтің «Қилы заман» атты повесінен 15 теңеу сөздер теріліп, талданды. Талдауға түскен теңеулер -дай; -дей; -тай; -тей; -дайын; -дейін; -тайын; -тейін жұрнақтарының көмегімен жасалынған. 15 теңеудің 2-сі фразеологизмдік теңеу.

Әдебиеттер тізімі

1. Хасанқызы Б. Сырбай Мәуленов өлеңдеріндегі теңеу – Қостанай. ЖШС «Центрум», 2014. – 116.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «TST – Company». 2006. – 217б.
3. Новиков Л. А. Искусство слова. Москва: Педагогика, 1991. – 141б.
4. Қоңыров Т. Қазақ теңеулері. – Алматы: Мектеп, 1978. – 192б.
5. Серғалиев М. Көркем әдебиет тілі. – Алматы: Мектеп, 1965. – 212б.
6. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208б.
7. Қоңыров Т. Қазақ теңеулері. – Алматы: Мектеп, 1981. – 331б.
8. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: ҚазАқпарат, 2007. – 121б.
9. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: ҚазАқпарат, 2007. – 111б.

Материал редакцияға түсті: 22.12.2021

КАНАПИНА, С.Г., ИСМАГАМБЕТОВА, Ж.Б., ОМАРОВА, Д.К.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ СРАВНИТЕЛЬНЫХ СЛОВ В ПОВЕСТИ МУХТАРА АУЕЗОВА «КИЛЫ ЗАМАН»

Сравнение – это категория, в которой обобщается впечатляющее слово, занимающее видное место в художественном тексте, и художественное понятие, отражающее предмет, вещь, явления или их признак, качество и национальные особенности художественного мышления. Среди образов слова сравнения считаются наиболее часто употребляемыми. Статья посвящена изучению особенностей употребления сравнительных слов в повести Мухтара Ауэзова «Килы заман».

Ключевые слова: *сравнение, повесть, этнолингвистика.*

KANAPINA, S.G., ISMAGAMBETOVA, ZH.B., OMAROVA, D.K.

FEATURES OF THE USE OF COMPARATIVE WORDS IN MUKHTAR AUYEZOV'S STORY «KILI ZAMAN»

Simile is a category in which an impressive word that occupies a prominent place in a literary text, and an artistic concept that reflects an object, thing, phenomenon or their attribute, quality and national characteristics of artistic thinking. Among the images, the words of comparison are considered the most frequently used. The article is devoted to the study of the features of the use of comparative words in Mukhtar Auevov's novel «Kily zaman».

Key words: *simile, story, ethnolinguistics.*

ӘОЖ 8.81

Қанапина, С.Ғ.,
 филология ғылымдарының кандиданты,
 қауымдастырылған профессор
Қуанышбаева, Г.Ш.,
 «БВ01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»
 оқу бағдарламасының 2 курс студенті

ТҮТҚАБАЙ ИМАНБЕКОВТЫҢ «ҮЛКЕН ҮЙ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ТЕҢЕУДІҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Түйін

Тілдегі теңеулер – бүгінгі ұлттық әдеби тілдегі бағзы заман өмірінің адам санасындағы ұқсату белгісінің көркемдік қуаты. Берілген мақала Тұтқабай Иманбековтың «Үлкен үй» романындағы теңеулердің этнолингвистикалық қолданысын зерттеуге арналған.

Кілт сөздер: теңеу, этнолингвистика, сөздік, мағына, құбылыс.

1 Кіріспе

Теңеу – екі нәрсені, құбылысты салыстырудың ең көп тараған тәсілі. Жасалу қалпына қарай теңеулердің сан түрлі болып келетіні байқалады. Бірде теңеу екі нәрсені тұтас алып салыстыру арқылы жасалса, енді бірде айтылып отырған нәрсенің бір сипат-белгісін, түсін, дыбыс-үнін, тағы басқадай жеке ерекшелігін өзге нәрсемен салыстырып бейнелеу негізінде туады. Сонымен қатар бір нәрсені басқа нәрсемен қимыл-козғалысындағы ұқсастықты тірек етіп салыстыру жолымен жасалған теңеулер де жиі кездеседі. Бір-біріне мүлде жанасымы жоқ сияқты көрінетін екі нәрсенің қандай да бір қасиет-белгілерінен, не қимыл өзгешелігінен ұқсастық, жақындық тауып, теңестіруге болатынын атап айта кету қажет. Бұдан теңеуді әдебиетте, поэзияда бейнелеу құралы етіп пайдаланудың шексіз бай мүмкіндігі бар екені айқындалады.

Теңеудің өзгешелігін, мазмұндылығын, тереңірек түсіну үшін тағы бірер мысал келтіруге болады. Алдымен *«көптің күші көлдей, көшіп жүрген елдей»* деген теңеуді алайық. Осы теңеулер біздің көз алдымызға шалқар айдын көлді, шетсіз, шексіз сияқты болып, шалқып жатқан суды, не болмаса, үдере көшіп келе жатқан көп адамның, елдің бейнесін елестетеді. Сондықтан біз көптің күші мығым, зор деген тұжырымды тек ұғым күйінде ғана қабылдап қоймаймыз, көз алдымызда айқын елес беріп тұрған көлдің, елдің көрініс әсері, суреттілік, бейнелілік әсері арқылы терең сезіне отырып та қабылдаймыз.

Немесе, *«қақтаған ақ күмістей»* деп қыздың маңдайын сипаттайтын теңеуге зер салып қарасақ, мұның мағынасы өте кең, бай екенін көреміз. Бұл теңеу сұлу қыздың маңдайының ақ, кең деп тікелей көрсетілген сипаттарымен қатар жарқыраған, жазық, нәзік, ешбір мінсіз, көз тартарлық көркем деген сияқты талай қасиеттерін де қоса аңғартады.

Теңеу туралы айтылғанда салыстыру үшін қандай нәрсе алынып отырса, соған көбірек мән беріледі. Асылында, мәселе тек онда ғана емес. Сол салыстыру арқылы сипатталып отырған құбылыс, нәрсе қандай, оның нендей ерекшелігі көрсетіліп отыр және екі нәрсені теңестірудің өзінен қандай мағына туып, ой аңғарылады – міне, алдымен осылар толық ескерілуге тиіс [1].

Қазақ тіл білімінде теңеуге толық талдау жасаған ғалым – **Т.Қоңыров**. «Қазақ теңеулері» атты ғылыми монографиясында теңеудің бүкіл лингвистикалық болмысын: жасалу жолдары мен синтаксистік құрылымын, түрлерін жан-жақты қарастыра отырып, теңеуге анықтама береді:

«Сонымен, теңеу – көркем ойлаудың ұлттық ерекшеліктері жинақталған, дүниетанымының ұлттық өзгешеліктері бас қосқан категориялардың бірі. Сондықтан да теңеуді таным

құралы ретінде философияда, стильдік әдіс ретінде әдебиеттану ғылымында, тілдің бейнелі конструкциясы ретінде тіл білімінде зерттейді».

Ғалым Қ.Жұмалиевтің пікірінен шығатын қорытынды мынау: қазақ теңеулерінің жасалуының үш түрлі тәсілі бар: бірінші, -дай, -дей, -тай, -тей, -дайын, -дейін, -тайын, -тейін жұрнақтары арқылы, екінші, -ша, -ше жұрнағының көмегімен, үшінші – секілді, сияқты, тәрізді сөздері. Қ.Жұмалиевтің бұл пікірі дұрыс болғанымен, теңеудің жасалу тәсілдерін түгел қамти алмайды. Қолда бар қыруар материалды сұрыптай келгенде, қазақ тіліндегі теңеулердің жасалуының төмендегідей жолдары бар екені анықталды:

1) **-дай, -дей, -тай, -тей, -дайын, -дейін, -тайын, -тейін** жұрнақтарының көмегімен;

2) **-ша, -ше** жұрнағының көмегімен; белгісіз нәрсені, жұртқа мәлім белгілі нәрселерге салыстыру арқылы көзге елестету орындалады. Қазақ тіліндегі теңеулердің көпшілігі-ақ осы жұрнақтар(дай-дей, тай-тей, ша-ше) арқылы жасалады:

«Көзі жарық жұлдыздай
Мойыны қыл қобыздай
Құйрығы бар қамшыдай
Шудасы бар жамшыдай...»
«Қазша қанатын жаяды,
Үйрекше мойнын созады,
Құсша қонады...»

3) **Шығыс септігі жалғауының (-нан, -нен, -дан, -ден, -тан, -тен)** көмегімен теңеулік образда жасайтын тәсіл. Мәселен, ауызекі тілде қазақтар *қойдан жуас, иттің етінен жек көру, бетегеден биік, жусаннан аласа, сүттен ақ, судан таза* деген тәріздес сөз тіркестерін мейлінше мол қолданады. Бұл тәсілдің көмегімен сапалық ұғымдар бір-бірімен салыстырылып, сол салыстырудың нәтижесінде теңеулік образ жасалады. *Белі нәзік талып тұр, Тартқан сымнан жіңішке, Үзіліп кетпей неғып тұр!?* (Батырлар жыры), *Қызығы бұл дүниенің балдан тәтті, Көңілге бек сақтаған қанағатты* (Майлықожа).

4) **Секілді, сияқты, тәрізді, іспетті** сөздерінің көмегімен;

«Ұяты жоқ жігіт
Жүгенсіз ат секілді.
Ұяты жоқ әйел
Тұзсыз ас секілді...»

5) **Бейне** сөзінің көмегімен теңеулер аналитикалық тәсіл арқылы жасалынады.

Толқын бейне арыстан
Ашуынан айрылар.
Көк ала жалын қолға орап,
Тартсам менен қаймығар [3].

6) **Тең** сөзінің көмегімен;

7) **Ұқсас** сөзінің көмегімен;

Қазақ тілінде бұл аталған тәсілдерден басқа да теңеу тудыратын тәсілдер бар. Соның бірі – ұқсас (ұқсайды, ұқсап, ұқсаған) сөзінің теңеулік қызметі. Бұл тәсіл – теңеу тудыратын ең пәрменді тәсілдердің бірі. Ұқсас (ұқсап, ұқсаған, ұқсайды) сөзінің көмегімен жасалатын теңеулік конструкция – қазақ тілінің ертеден бері келе жатқан етене. өнімді тәсілі. Бірақ осы күнге шейін бұл тәсілдің теңеу категориясына қатысты қарастырылмауы – таңғаларлық жайт.

8) **Параллелизм тәсілі** көмегімен; Мұнда екі нәрсе қатар алынады да, олар бір-бірімен салыстырылады. Теңеудің *параллелизмдік тәсілінің* классикалық үлгілері, әсіресе, ауыз әдебиетінде кеңінен тараған. Соның бірі «Ер Тарғын» жырындағы Ақжүністің монологы:

Бұқар барсаң, қолаң бар, Қолаңды көр де, шашым көр. Зергер барсаң қасында, Алтыннан соққан түйме бар, Түйме көр де, басым көр.

9) **Аралас тәсілдің (бейне және -дай, -дей; бейне және секілді)** көмегімен;

Мұнда жоғарыдағы тәсілдердің екеуі не үшеуі бірігіп келіп, теңеулік образ жасайды. Бұл жағдайда теңеудің мағынасы күшейіп, образы мейлінше айқындала түседі. Мысалы:

1) *Қыздар жүр, дүр төгілген қолаң шашы, Бейне піл тұмсығындай білеуленген* (Д. Әбілов).

2) *Дәл бейне ерте шыққан бүлдіргенше, Суық соғып бүрісер, дәмі енгенше.* (Айтыс).

10) Қосалқы тәсілдер көмегімен

Тілімізде теңеу жасаудың бұлардан басқа да өнімсіз амалдары бар. Мысалы:

а) *Шырығып шыдамы жоқ тұр ханыша, У жеген бұрыл бәрі турымданып* (І. Жансүгіров).

б) *Аумаған бір маймыл, күшті дейсің зой бір* (С. Мұқанов).

Бұл келтірілген мысалдар түрлі жолмен жасалған: «а» мысалындағы теңеу «порымданып», «б» теңеуі «аумаған» сөзінің көмегімен пайда болған[2].

Қайыңдар күмістің сом бақанындай,

Жиі терек әскердің қатарындай.

Бұтақтар жапырағы сылдыраған

Өзбектің батсайы шапанындай (С. Мұқанов).

Шұғыла шалған кешкі бұлттай,

Толқын шашта оттар ойнап,

Өрт топанын кешіп, Нұхтай

Жалғыз өзі тұрды бойлап:

Тұрды ұқсап, тұрды кейде

От ұстаған Прометейге (Қ. Аманжолов).

Шанышылып Алатаудың үршығындай,

Шабыттың шырқап биік ыршуындай.

Шолып тұр шартарапты Абай шыңы,

Шытырман жақпар-жақпар жыр шыңындай. (Ж. Молдағалиев).

Шілдеде қандай момақан,

Толқының майда мақпалдай.

Бірнеше жұмсақ алақан

Көтеріп бара жатқандай... (Ғ. Қайырбеков).

Жоғарыда төрт ақыннан мысалға алынған төрт шумақ өлендегі теңеулерге қайта оралсақ, бұлардың ішінде қайыңды бақанмен, толқынды мақпалмен салыстырған жай теңеулермен қатар, бүтін бір құбылысты бірнеше сөзбен бір бөлек ұғымға көшіріп тұрған күрделі теңеулер де бар екенін көреміз: Қасым Абдолла ақынның өрт ішінде лаулаған ғаламат кескінін көзге елестету үшін бір ғана зат емес, бүтін бір ұғымды тұтасымен теңеуге айналдырып, Тұрды ұқсап, тұрды ол кейде от ұстаған Прометейге десе, Ғафу да суда жүзген адамның майда толқын құшағындағы қалпын, қалпын емес-ау түйсігін бір сөзге сыйғыза алмай, теңеуін бірнеше сөзбен ұлғайта бере бірнеше жұмсақ алақан көтеріп бара жатқандай деп, тамаша образ жасап тоқтайды. Бұлардың қай-қайсысы да – теңеудің ұлғайған, күрделі түрі [3].

2 Материалдар мен әдістер

Бұл мақаланы жазу барысында алдымен жалпы теориялық әдіс қолданылды. Теңеудің шығу тегі, түрлері жайлы зерттеген ғалымдар еңбектері қаралды. Қажетті материалдар жинақталып, мақала жазуда бір жүйеге келтірілді. Т.Иманбековтың «Үлкен үй»шығармасында қолданылған теңеулер этнолингвистикалық сипаты жағынан талданды.

3,4 Нәтижелер мен талқылау

Жазушы Т.Иманбековтың «Үлкен үй» романында кездесетін **теңеулер:**

1. Дүние түрленіп, ұзатылар **қыздай** жасанған шағы.(Т.Иманбеков “Үлкен үй”1-бет). Бұл сөйлемдегі қыздай сөзі жібектей сызылған, биязы,сыпайы мағынасында жұмсалған. Алайда, сөйлемде ауыспалы мағынада яғни, табиғаттың әсемделіп, гүлденген шағы деген сөздің орнына жұмсалып тұр.

2. Асфальт **айнадай** боп көрінеді. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”14-бет). Бұл жердегі айнадай сөзі күнделікті тұрмыста қолданатын зат мағынасында қолданылған. Алайда, сөйлемде ауыспалы мағынасында таза, жылтырап тұр дегенді білдіреді.

3. Ал анау **оймақтай** үйде осындағы басшылардың біразы тұрады. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”18-бет). Қазақ халқы қашанда еңбекқор халық. Жалпы, оймақ деген сөз тігінші құралдарының бірі, саусаққа киетін құрал екені түсінікті. Алайда, сөйлем ішінде ол сөз ауыспалы мағынада кішкентай, титтей, құрттай мағынасында жұмсалып тұр.

4. Кеудесі **шайдай** ашылғандай. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”32-бет). Жалпы, қазақ халқы шай ішкенді жақсы көретін халық қой. Мұндағы шай сөзі сусын мағынасында түсінікті білдіретіні барлығымызға аян. Алайда, контекстегі мағынасы “жарқырап” деген сөздің мағынасында қолданылып тұр.

5. Бірте-бірте тұтасқан шаң керме **бұлттай** мұнарланып құлан үйірін көрсетпей жібереді екен. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”63-бет). Бұл жердегі бұлт сөзі табиғат құбылысы екені түсінікті. Алайда, сөйлем ішінде ауыспалы мағынада көңілсіздікті білдіріп тұр.

6. **Толқындай** тулап, **өртше** лапылдап келе жатқан аламан қуғынға шалдырмай әлек етті. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”65-бет). Бұл жердегі толқын, өрт табиғат құбылыстары екені түсінікті. Бірақ, сөйлем ішінде ауыспалы мағынада қатты, жылдам сөзінің орнына жұмсалып тұр.

7. **Томардай** басымен жердің шаның бұрқырата соққылап, бейшара кісінеп көп жатыпты. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”66-бет). Бұл сөйлемдегі томардай сөзі дәу, үлкен, дөңбектей мағынасын білдіретіні түсінікті. Сөйлемде де сол мағынада жұмсалып тұр.

8. Қора ішінде бүйірі бүрісіп қалтырап тұрады да **мұрттай** ұшады. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”73-бет). Бұл сөйлемде мұрттай теңеуі қалпақтай ұшты деген мағынаны білдіріп тұр.

9. Бала көзін жыпылықтатып, **күлшедей** бұртиған қолымен бетін сипалақтайды. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”82-бет). Бұл жердегі күлше сөзі астықтың, нанның бір түрі екені түсінікті. Алайда, сөйлем ішінде ауыспалы мағынада яғни, томпиған сөзінің мағынасында жұмсалып тұр.

10. Керім мен тағы бір жігіт **тайдай** самаурынды көтеріп кіргізді. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”83-бет). Бұл жердегі тай сөзі жалпы төрт түлік атау екені түсінікті. Алайда, сөйлем ішінде ауыспалы мағынада яғни, ірі, үлкен мағынасында жұмсалып тұр.

11. **Көзінің қарашығындай** жалғыз баласын бізге қиып беріп еді. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”84-бет). Аталған сөйлемде көзінің қарашығындай теңеуі адамның жар дегенде жалғыз баласы мағынасында қолданылып тұр.

12. Жастар қалжыңдасып жатыр ма, әлде ұрысып қалды ма екен деген күдікпен қақпадан кіре бергенімде бір машина **құйындай** жүйткіп келеді екен. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”89-бет). Бұл жердегі құйын сөзі табиғат құбылысы екені түсінікті. Алайда, сөйлем ішінде ауыспалы мағынада жылдам, тез сөзінің мағынасында жұмсалып тұр.

13. Таңауы қабысынқы, **қылыштай** қыр мұрын қос қастың сүйеуішіндей бедерсіз тегіс екен. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”11-бет). Бұл жердегі қылыш сөзі қару-жарақтың бір түрі екенін білеміз. Ал, осы сөйлем ішінде өткір сөзінің мағынасында жұмсалып тұр.

14. Ержан түс көрген. **Мидай** жазық дала екен дейді. (Т.Иманбеков “Үлкен үй”126-бет). Аталған сөйлемдегі мидай теңеуі кең, жазық мағынасында жұмсалып тұр.

5 Қорытынды

Қорыта келгенде, теңеу дегеніміз—белгісіз нәрсені жұртқа мәлім нәрсемен салыстыра айтатын көркемдік ұғым. Соның ішінде этнолингвистикалық теңеулер ұлтымыздың сан ғасырлы тарихынан сыр шертетін, оны қазіргі заманғы нәрселермен салыстыра көрсететін бейнелі ұғымдар. Олар арқылы ұлттық мәдениетіміздің байлығы, сөздік қорымыздың молдығы көрініс табады. Аталған мақала Тұтқабай Иманбековтың «Үлкен үй» романындағы этнолингвистикалық теңеулерді анықтауға арналған. Жалпы алғанда, Тұтқабай Иманбеков өз

шығармасында ұлттық теңеулерді ерекше мағыналы түрде қолдана білген. Жалпы, шығармадан 32 теңеу терілді. Соның ішіндегі 14 теңеуге талдау жасалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қоңыров Т.Қазақ теңеулері – Алматы: Мектеп, 1978. – 193 б.
2. Қабдолов З.Оқулық және оқулыққа қосымшалар. – Алматы”Санат”, 2003. – 528 б.
3. Ахметов З.Өлең сөздің теориясы. “Мектеп” баспасы – 1973. – 180 б.
4. Иманбеков Т.Үлкен үй:роман. – Алматы “Жазушы”, 1979. – 286 б.

Материал редакцияға түсті: 23.11.2021

КАНАПИНА, С.Г., КУАНЫШБАЕВА, Г.Ш.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР РАВЕНСТВА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ТУТКАБАЯ ИМАНБЕКОВА «БОЛЬШОЙ ДОМ»

Сравнения в языке это художественная сила символа в человеческом сознании и жизни в современном национальном литературном языке. Данная статья посвящена исследованию этнолингвистического использования сравнений в романе Туткабая Иманбекова "Улкен уй".

Ключевые слова: *сравнения, этнолингвистика, словарь, значение, явление.*

KANAPINA, S. G., KUANYSHBAYEVA, G.

ETHNOLINGUISTIC CHARACTER OF THE EQUATION IN THE WORK «BIG HOUSE» BY TUTKABAY IMANBEKOV

Comparisons in language are the artistic power of a symbol in human consciousness and life in the modern national literary language. This article is devoted to the study of the ethnolinguistic use of comparisons in Tutkabai Imanbekov's novel "Ulken uy".

Key words: *comparisons, ethnolinguistics, dictionary, meaning, phenomenon.*

ӘОЖ 8.1751

Ерманова, С.Б.,

*тіл және әдебиет теориясы
кафедрасының аға оқытушы,
педагогика ғылымдарының магистрі,
А.Байтұрсынов атындағы ҚӨУ,
Қостанай, Қазақстан*

ҚАЗАҚҚА ҚАСИЕТТІ «ҚАРА» СӨЗІНІҢ ҚҮДІРЕТІ

Түйін

Бұл мақалада қазаққа қасиетті «қара» сөзінің қадір қасиеттінің мән –мағынасы кең көлемде қолдану жағы ашылып көрсетілген. “Қара” түр-түс атауларының қолданысына қарай білдіретін мағынасы да өзгеріп отыратындығы анық байқалады. Бұл біздің таза да терең, кең тіліміздің өсіп, өнгендігін, түрленгендігін, сөздік қорымыздың байи түскендігін, толығы үстінде екендігін көрсетеді.

Кілт сөздер: *«Қара қазақ» «Қара өлең» «Қара домбыра» «Қара бала» «Қара қазан» «Қара шаңырақ».*

1 Кіріспе

Қазақ үшін ежелгі заманнан бері қадірлі, қасиетті болып саналатын ұғымдар бар. Қарға тамырлы қазақ халқы «қара» түсті берекенің, қарапайымдылықтың, ізгі ниеттің түсі деп бағалайды. Қаннан келген қарапайымдылық,тектілік осы бір «Қара» сөзінің айналасына шоғырланғандай. «Қара қазақ» деген сөз ұлтымызға етене таныс сөз екені белгілі.Түр сипатымыз әр түрлі босада «Қара қазақтың ұрпағымыз ғой» деп, қара көзіміз бен, қара

сөзіміз бен мақтанамыз. «Тамырын терең жайған текті елміз» деп шаттанамыз. Әр нәрсенің екі жағы болатыны сияқты «қара» сөзінің де екі қолданысы бар. «Қара ниет» деген сияқты сөздер сөздік қолданысымызда кездесетіні белгілі. Осыған қарамастан осы бір түс біздің ұлтта көбінесе қарапайымдылықты, адалдықты, сенімділікті, қасиеттілікті бейнелейді. [11;5]. Қара түс халықтың ауыз және жазба әдебиетінде кездеседі. Мысалға, қара деп халықты айтса, қарақұрым деп жиналған қауымды айтады. Қара сөзін адамның есімі қылып жалғайды, мысалға Қарабай, Қарабатыр, Қарағұл т.б.

2 Материалдар мен әдістер

«Қара қазақ» «Қара өлең» «Қара домбыра» «Қара бала» «Қара қазан» «Қара шаңырақ» деген ұғымдар әрбір қазаққа жақын екені сөзсіз. Қара түс көптеген халықтарда жамандықтың, өмірдің қиын сәттерін бейнелейді. Біздің ұлттың санасында қара тек ақ түспен антоним ретінде қолданғанда, түн мен күн қарсы қолданылғанда жамандықтың, зұлымдықтың белгісі болып саналады.

Қазақтың қара өлеңдерінің де

«Басынан **қара таудың** көш келеді

Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді.

Қарындастан айырылған қиын екен,

Мөлдіреп екі көзге жас келеді.» деп басталуы да бекер емес шамасы.

Енді мына бір сюжетті қара өлеңнің шумағына ой жүгіртейікші:

«Басында **Қара таудың** қар борайды,

Басына керім жігіт сәлде орайды.

Сәлдесін бір ораған қайта орайды, [3;7].

Басына сол шіркіннің кім қарайды?!» Мұнда да қазаққа қасиетті қара тау бір тұрақты ата қоныстың бейнесі ретінде қолданылған. «Асқақ,» «Биік» деген ұғымдарды осы Қара таумен байланыстырып, «Қара таудай бол » немесе «Қара таудай қадірлі бол халқыңа» деп бата беріп жатады қазыналы қарттарымыз.

Осы «Қара» сөзі қазақтың ұлттық аспабы домбырамен де қатар айтылады. «Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ – домбыра» деген сөз бекер айтылмаған. Ұлтымыздың болмыс бітімі осы бір қара ағаштан жасалған аспаптың ішінде жатқандай.

«Бабамыздың көзінде **қара домбыра,**

Данамыздың сөзінде **дара домбыра.**

Асқақтатып рухымды ағыл, домбыра

Әр қазақтың төрінен, табыл, домбыра» деген секілді ән мәтіндерінде осы «Қара домбыра» тіркесі жиі көрініс табады.

Исраил Сапарбай ақынның [25;13].

«Қазақтың қара баласы» өлеңінде:

«**Қазақтың қара** баласы,

Біріне бірі қас болмас.

Қазақтың қара баласы

Біріне бірі қас болса,

Күндердің күні туғанда,

Жат болудан жасқанбас», –

деп жырлаған. «Қазақтың қара баласы» деген атты көтеріп жүріу үшін де тектілік, ізеттілік, бір сөзбен айтқанда адамгершілік керек екенін айтады. Осы аттың өзі мойынға ауыр салмақ екенін өлең арқылы жеткізген. Мәселен, қара көмір, қара күйе, қара түтін, қара шаш, сүліктей қара айғыр дегендегі «қаралар» оның негізгі мағыналары болып саналады. Қара сөзінің ауыспалы мағынасы оның номинативтік мағынасына қарағанда әлдеқайда көп. Табиғатта, қоғамда басқа түр-түстер сияқты қара түстің де толып жатқан ауыспалы, шартты, символикалық мағыналары бар. Бұл тек қазақ тіліне ғана емес, бүкіл түркі дүниесіне ортақ құбылыс. Мысалы, қара тұту, қара жамылу, қара басы, қара жаулық, қара шаңырақ, қара борбай, қара домбыра, қара ниет, қара бет, қара қазан т.б. Қара – сиыр, жылқы, түйе сияқты

ірі мал. Қара – алыстан бұлдырап, қарауытып көрінетін бейне, жанды және жансыз зат тұлғасы. Қара – хан, ақсүйектер, төре тұқымына жатпайтын, жалпы халық, не сол қалықтың өкілі: қарадан шығып хан болған (жай халықтың арасынан шығып хан болған), Қарахан (қара халықтан шығып хан болған хан есімі), қара қазақ (мұнда да түр-түсінің қаралығы емес, «қарапайым қазақ» мағынасында айтылып тұр), қара халық, қара тобыр, қара шаруа (жұмыспен ғана шұғылданып, мал бағып күн көретін шаруа адамы), қара тобыр, қара жұрт, қара бұқара (бұлар да мағыналас сөздер). Қара – майсыз, дәмсіз, қатықсыз, сүтсіз дайындалған ас (ет, көже, сорпа, нан, шай, т.б.): қара сорпа (майсыз сорпа), қара көже (құрт, айран т.б. қатық қатпаған көже), Қайғысы жоқ адамға қара көже балмен тең; қара ет (майсыз, көк, жасық ет); қара нан (қара түсті, бірақ майға пісірмеген нанның түрі), қара шай (сүт, қаймақ қатып ағартпаған шай), қара су (қайнатқан, не қайнатпаған ауыз суы). Түндіктен төгіп тұр нұрын, Жұлдызбен миллион таласа ай, Шайнектен сары қыр мұрын Құйылып жатыр қара шай. Қара – 1) өлім-жітім, қайғы-қасірет, ылаң. Мәселен: не қара көрінді?, – дегенде «не ба-сыңа күн туды, қандай қасіретке душар болдың?» мағынасын аңғарамыз. Отан соғысы жылдарында пайда болған қара қағаз тіркесі «өлім-жітім, қаза жайындағы хабар» деген мағына бергені елдің бәріне аян, немесе: қара уайымға салыну – қатты қайғыру, қасіреттену; 2) өлім-жітімге, қайғылы қазаға байланысты жамылатын, киінетін, тұтынатын азалы киім, зат: қара жамылу – аза тұту, қайғылы күйді бастан кешіру мағынасын білдіреді. [12; 8]. «Қазақтың ежелгі салтында өлген ердің бір жыл бойы найзасы босағада қадаулы тұрады. Аты жал-құйрығы күйзеліп жылқыға жіберіледі, жұбайы шашын тарқатып, басына қара жамылып, күніне үш мезгіл жоқтау айтады. Марқұмның жылы болған соң атын сойып, найзасын сын-дырып, асын береді. Әйелінің басындағы қара жамылғы алынады» [2; 1]. Бір кезде қанды со-ғыстан, Қаралы болған Түркістан. Садақтан самсап оқ ұшқан, Жаралы болған Түркістан. «Қара» түр-түс атауының қасиетті, киелі деген мәнді білдіретін символдық мағыналары да бар. Бұл тіліміздегі қара шаңырақ, қара домбыра, қара қазан сияқты тіркестерден байқалады. Этнограф С.Кенжеахметұлы қара қазанның символикалық белгісі жайлы былай дейді: «Қа-занның басқа ыдыстарға қарағанда қазақ өмірі мен мәдениетінде алатын орны мүлде жоғары. Өйткені ол – күнделікті тіршілік құралы. Қазақ дастарханына түсетін тағамдардың барлығы да, ең алдымен, осы қазаннан өтеді. Халық жай ғана «қазан» демей, оны «қара қазан» деп қастерлеп айтады. Бұл жерде қара сөзі қасиетті, киелі, берекелі деген ұғымды білдіреді. «Жеті жарғыда» өлім жазасына бұйырылған адам жеті айып төлеп құтылса, оның біріншісі – «қара қазан төлеуі» деп аталады [10; 10]. Сонымен қатар «қара шаңырақ» тіркесі де үлкен, қасиетті, киелі, қадірлі ұғымын білдіреді. Қара шаңырақ – ел қадірлейтін әкенің, атаның, не бабаның отырған немесе дәстүр бойынша кенжесінің еншісіне тиген үлкен үйі. Өтті анам – үш баламның пайғамбары, Үш сәби жүрегінің сайран бағы. Жыр қылып жатты біздің қара шаңырақ, Менің сор маңдайымның тайған бағын... Қара – қою, қалың, тығыз: қара орман – қалың орман, жыңғыл. Қара – ауыр, зілбатпан: қара уайым (еңсені басқан қайғы-қасірет), кө-ңілім қара қазандай болды (көңілім қатты қалды, сауықпастай ауыр таңба салды). Қара – қатыгез, қаныпезер, ұятсыз, пиғылы жаман. Қара – жердің беті, қабаттары, топырағына қа-тысты ұғымдар. Мәселен, қара жол – ауыл арасын қосатын, жер бетіндегі шыңдалған жол; қара су – ойпаттау, саздау, тегіс жердің астынан шығып ағатын су. Қара – күшті, екпінді, те-геурінді; қара дауыл – жер бетіндегі заттарды қиратып, бұзып кететін, қатты соғатын дауыл; қара күш – тепсе тебінгі үзетін адамның, күшті хайуанның т.б. заттардың зор күші. Қара – көңілсіз, сүреңсіз, тұңғиық терең, қалғып-мүлгіген, бейғам. [7; 10]. «Түн» деген ұғым қараң-ғылықты білдірсе де, қазақтар қараңғы түнде немесе жеті қараңғы түнде деп плеоназм ретін-де қолдана береді. Сонда осындағы қара сөзінің мағынасы дәл «қараның» өзі емес, көзге түртсе көргісіз, қараңғылықты, тірі жанның бәрі ұйқыға кетіп, қалғып-мүлгіген бейғам мез-гілді аңғартатын сияқты. Қара іңір – кеш батып, ымырт жабылған, елдің қарасы көрінгені-мен, бірақ кім екенін тануға болмайтын сүреңсіз, көңілсіз уақыт, қара кеш. Қара түнде қара орман адастырды, Қарсы алдымнан жол көміп қар асқынды. Қорыта келгенде, түс атаулары-ның тіліміздегі мәні халықтың тұрмыс тіршілігінің, дүниетанымының кеңдігінің нәтижесі деп

түйсінгеніміз жөн. Бұл ұғымдағы түр-түс атаулары ақынның тілінде адам психологиясын, дүниені танудағы өзіндік көзқарасын, таным-талғамының биіктігін көрсетуде жиі қолданылады.

3 Нәтижелер мен талқылау

Махамбетте «Қара бала, қара қазан қамы үшін» соғысқанын жырласа, бүгінгінің ақыны Қалқаман Сарин «Қарауыл. Қара өлең» [10; 12].

Қара торы жігіт боп қалғанымды көрсем деп,
Қарай-қарай жолыма қайран анам кемсендеп,
Қараңғыда аптығып шыға келсе алдымнан,
Қара таудай қасқайып тұрар ма екем мен сергек.
шығармасында бұған дейін көп жырланған

Қарауылға қайта соғады. Ұлы Абай мен Шәкәрімнің ата жұрты Қарауылдың барша жақсылық мекені болғаны аңғарылады. «Қара» сөзінен дыбыстық анафора жасай отырып, «к» сөзіне акцент қояды. Ақын қазақтың әдеттегі қара – түр мен түсті білдіретін сөзін алмайды. Ұлттық реңктегі «қара» сөзіне мән береді. Ақын айтатын: қара өлең, Қара Ертіс, қара бала, Қараой Қарасаз, қара нар, қара жол, қара тау, қара қой, қара қазан, қара су, қара жаяу, қара қыз, қара көзді келіншек, қара күбі, қара шаңырақ сияқты «қара» сөзі – қасиет, қадір, құрметтілікті білдіретін мағынаға қарама-қарсы «қараның» қиындық пен жамандықты беретін мағыналарын қарсы қояды: қара түн, қаракұрым халық, қара суық, қара күйе, қара ниет сәтті қолданған.

«**Қара өлеңнің** мекені – Қарауылға келемін,
Қара өлеңнің қамы еді, қарап жүрмей жегенім.
Қарағанның ішіне көп тығылып ойнайтын,
Қара өлеңге құмартқан **қара бала** мен едім.

Қара Ертісті жағалай толқып келе жатырмын,
Қара басып қалардай, қорқып келе жатырмын.
Қараой менен Қарасаз, Қарауылдың мұңы бір,
Қара нарға мұңымды артып келе жатырмын.

Қараөткелдің бойынан Қарауылға бұрылып,
Қара жолдың үстінде қуып келем бір үміт.
Қараша үйдің есігін көп кешікпей ашармын,
Қара жорғам астымда кетпесе егер сүрініп.» [8; 25].

деп бір қайырады. «Қара нардай» деген ұғымды ұлтымызда, ауыр жүкті арқалай алатын, жұртының жүгін көтере алатын адамға айтады. Қазақтың қара өлеңінде «Қара нар жүк көтермес әл кеткен соң» деген тіркестер кездеседі. «Қара жорға» тіркесі ұлттық болмысымызға күйге айналып сіңіп кеткен. Қазіргі қоғамда Қазақ ұлттық би түрінің бірі ретінде қабылданатын ұғым екені белгілі. Жылқыда қалқымыз жорға мен жүйрікті ерекше бағалайды. Ағып тұрған ақындарға «Жорғадай көсілді» «Жүйріктей жүйткіді» деген тіркестер қолданылады. Бұл өлеңде тура мағынасында қолданылып тұр.

«Қара торы жігіт боп қалғанымды көрсем деп,
Қарай-қарай жолыма қайран анам кемсендеп,
Қараңғыда аптығып шыға келсе алдымнан,
Қара таудай қасқайып тұрар ма екем мен сергек.

Қара ұлына байлаған бағыланды сойдырып,
Қарапайым қызықты қайран әкем той қылып...
Қара қойдың сорпасы бұрқ-сарқ етіп қайнаған,
Қара қазан жататын бәрімізді тойдырып.

Қара нанға сары май жағып алып жейтұғын,
Қара суға қанағат, қарын тойды дейтұғын.

Қара жаяу, қайғысыз көше бойлап жүгірген,
Қарадүрсін кешегі сағындырды-ау кей күнім.

Қара сиыр сүтімен қою шайды ішетін,
Қара кемпір сөйтіп ап қара терге түсетін.
Қараң қалғыр! – деп қойып қарайғанға ұрысып,
Қара күбі қымызды қайта-қайта пісетін.

Қара қыздар кешегі – қара көзді келіншек,
Қара шашын тарайтын қапияда көрінсек.
Қара түнде ақсүйек ойнамайды енді олар,
Қара барқыт кеште де шыққысы жоқ, еріншек.

Ауылдың қасиеті мен қадірін халықтың жай-күйін суреттей келе ақын өлеңді былай аяқтайды:

« Қарақұрым халықтың халі бөлек бүгінде,
Қара жаңбыр жауып тұр қар аралас іңірде.
Қара суық күз келіп қалтырайды қу тірлік,
Қара торғай секілді қара ағаштың түбінде.
Қарауылда қалды эне, қара шалым, тектім-ау,
Қара шалдан қалғаны – қара шаңырақ тек мынау.
Қара күйе жағылып арыңа аппақ ауылым,
Қара ниет қоғамның құрбаны боп кеттің-ау...»

Қарапайым сол тірлікті аңсайды. Атта қалды-ау деп армандайды. Қара қиды салып, қара пешке қара қазан қойып, қара қойдың етін пісіріп, қара сиырдың сүтін қосып шай ішкен қара кемпір мен қара шалды, қара домалақ қара ниеттен ада жандарды аңсайды. Қара ниет қауымның, заманның құрбаны болып, заманның өрлеуіне байланысты бәрі өзгеріп жатқанын ашына айтады.

4 Қортынды

Осылайша «Қара» сөзі құбылып, түр-түсін өзгертіп сан түрлі жолдар мен қолданыла береді. Ең бастысы ұлттымыздың қасиеті не саналған осы сөз өз биігінде қала бермек. Я, заман өзгереді. Өмір керуені тоқтамайды. Бірақ қазақ үшін қасиетті түс ұрпақтар сабақтастығының арқасынды мәңгі қалады деген сенімдеміз. Қарға тамырлы қазақтың қарапайым болса да ұлы сөз өрнектері, ой өрнектері мәңгі осы елмен бірге жасасады деген сенімдеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Мағауин М. Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет (XV–XVIII ғ.) – А., 1992 ж.
2. Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. А., 1993 ж.
3. Мағауин М. Ғасырлар бедері. Әдеби зерттеулер, – А 1991 ж. – 7 бет.
4. Мағауин М. Қазақ тарихының әліппесі. Деректі толғам. – А., 1995 ж.
5. Сүйіншалиев Х. XVIII–XIX ғасырлардағы қазақ әдебиеті. – А., 1961 ж.
6. Бес ғасыр жырлайды 1 том. А., 1993 ж.
7. Келімбетов Н. Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі. Оқулық. Алматы, 1986.
8. Дала даналары. Құрастырғандар: Е. Әбен, т.б. Алматы, 2001. – 25 бет.
9. АхметжановаФ., Р.Қайырбаева. Түр-түске байланысты тұрақты сөз тіркестері. Алматы, 2001. – 131 б.
10. Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. – Алматы, 1997.
11. Кенжеахметов С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. Алматы: «Ана тілі» 2012.
12. Қалқаман Сарин Қалқаман Сарин «Қарауыл. Қара өлең» 2014.
13. Исраил Сапарбай Жүрегіме ұя салған қарлығаш. Өлеңдер. А., «Жалын», 1986.

Материал редакцияға түсті: 29.12.2021

ЕРМАНОВА, С.Б.

СИЛА СВЯЩЕННОГО КАЗАХСКОГО СЛОВА «ЧЕРНАЯ»

В этой статье раскрыта широкая сторона значения достоинства священного для казахов слова «Черная» Очевидно, что значение названия «черный» меняется в зависимости от употребления, оно показывает, что наш чистый и глубокий, широкий язык вырос и развивается, пополняется, обогащается словарный запас

Ключевые слова: «Черный казах» «Черная поэма» «Черная домбра» «Черный мальчик» «Черный казан» «Черный шаньрак».

ERMANOVA, S.B.

THE POWER OF THE SACRED KAZAKH WORD «BLACK»

This article reveals the broad side of the meaning of the dignity of the sacred word for Kazakhs "Black" Obviously, the meaning of the name "black" varies depending on the use, it shows that our pure and deep, wide language has grown and developed, replenished, enriched vocabulary.

Key words: "Black Kazakh" "Black poem" "Black dombra" "Black child" "Black cauldron" "Black shanyrak".

ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН

ӘОЖ 81.132

Шолпанбаева, Г.А.,

*педагогика ғылымдарының магистрі,
тілдерді даярлау орталығының аға оқытушысы
А.Байтұрсынов ат. ҚӨУ*

Сатбаева, А.Т.,

*КММ қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
педагог-сарапшы,
Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының
Федоров ауданы білім бөлімінің
Ленин жалпы білім беретін мектебі
Қостанай, Қазақстан*

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІН БАСҚАРУ

Түйін

Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайына негізделген білім беру үдерісін басқару үлгісінің қажеттілігі. «Инновациялық білім беру үдерісін басқарудың педагогикалық шарттары» атты эксперименттік тәжірибе жұмысы М.Әуезов атындағы тірек мектептің білім беру жүйесінің инновациялық әлеуетін арттыруға, мазмұны мен құрылымын жаңартуға бағдарланған. Эксперименттік тәжірибе жұмысының мазмұны «Қазақстан-2050» – Мәңгілік Ел стратегиясының басты мақсатына қол жеткізудің іргетасы болып табылатын мемлекеттік басымдықтар мен жалпыұлттық құндылықтар ескеріле отырып құрылған, бағдарлама «Қазақстан-2050» Стратегиясының негізгі алты бағыттарына негізделген.

М.Әуезов атындағы тірек мектептің білім беру жүйесінің инновациялық әлеуетін жетілдіру, мазмұны мен құрылымын жаңартуға бағдарланған бағдарлама жобасын ұсыну.

***Кілт сөздер:** Жаңартылған білім беру мазмұны, білім беру жүйесін басқару, оқу-тәрбие жұмысы, инновация, ұлттық құндылықтар.*

1 Кіріспе

М.Әуезов атындағы тірек мектеп немесе ресурстық орталыққа Ы.Алтынсарин атындағы, Малдыбай, Октябрь Шаруа магниттік мектептер бекітілген. Тірек мектептің эксперименттік тәжірибе жұмысы «Инновациялық білім беру үдерісін басқарудың педагогикалық шарттары» деп аталады.

«Инновациялық білім беру үдерісін басқарудың педагогикалық шарттары» атты эксперименттік тәжірибе жұмысы М.Әуезов атындағы тірек мектептің білім беру жүйесінің инновациялық әлеуетін арттыруға, мазмұны мен құрылымын жаңартуға бағдарланған. Эксперименттік тәжірибе жұмысының мазмұны «Қазақстан-2050» – Мәңгілік Ел стратегиясының [1] басты мақсатына қол жеткізудің іргетасы болып табылатын мемлекеттік басымдықтар мен жалпыұлттық құндылықтар ескеріле отырып құрылған, бағдарлама «Қазақстан-2050» Стратегиясының негізгі алты бағыттарына негізделген [2].

Инновациялық білім беру үдерісін басқарудың бағыттарын мазмұнына қарай білім беру жүйесін басқару, оқу-тәрбие жұмысы, әдістемелік жұмыс, оқушылардың ғылыми-тәжірибелік жұмысы, оқушылардың өзін-өзі басқару кеңесі, қамқоршылық кеңес, «Мәңгілік ел» жалпыұлттық идеясы аясында 7 нақты қадам деп бөліп қарастырдық.

2 Материалдар мен әдістер

Мектептің білім беру үдерісін инновациялық басқарудың үздік отандық және халықаралық тәжірибесін интеграциялауды жүзеге асырып жүрген Назарбаев Зияткерлік мектептерінің білім беру үдерісіндегі инновацияларын енгіздік. Тәжірибелік экспериментті іске асыруға деңгейлік қағидаттары оқып шыққан сертификатталған педагог кадрлар көмектесті. Олар коучинг пен менторинг үдерісі арқылы оқытудың тәжірибесін өзгертуге, оқушылардың сын тұрғысынан ойлау, өзін-өзі ынталандыру, өзін-өзі реттеу, оқи білу дағдыларын белсенді әрі табысты қолдануды қалыптастыруға ықпал ететін қажетті білім ортасын құруға мүмкіндік береді. Эксперименттік тәжірибе жұмысына рефлексиялық есептің, сондай-ақ коучинг және тәлімгерліктің маңызы зор.

Тәжірибе жұмысын іске асыру тиімділігінің өлшеуші ретінде критерийлер ұсынылды, олар білім беру жүйесін басқаруға, қандай да бір құндылықтарға және құбылыстарға мамандардың қарым-қатынастары арқылы байқалады.

Бірінші бағыт – білім беру жүйесін басқару.

Мақсаты: Инновациялық білім беру үдерісін басқару арқылы мектепшілік басқарудың сапасын арттыру. Оқушыға сапалы білім беру үшін ұжымның әрбір мүшесін ортақ мақсатқа жұмылдыру, жетістікке жетелеу, ұжымды басқарудың нысанын ұйымдастыру, қадағалау, реттеу, алынған ақпарат негізінде талдау, нәтиженің қорытындысын шығару, ортақ іске жұмылдыру үшін адамдарға ықпал ету.

Бағалау критерийлері (қарым-қатынасы арқылы): сапалы білім беру үшін ортақ мақсатқа жұмылдыру идеологиясы; инновациялық білім беру үдерісін басқарудың технологиясын тиімді қолдануы; ұжымның мүшелерін жетістікке жетелеу; білім беру үдерістерін басқаруды диагностикалау, жоспарлау, ұйымдастыру мен талдау.

Іске асыру механизмдері: білім беру үдерісін басқару, зерттеу, көшбасшылық, коучинг пен менторинг. Семинарлар, тренингтер, дебат және пікірталас клубтары арқылы жүзеге асырылады.

Екінші бағыт – оқу-тәрбие жұмысы.

Бұл бағыттың мақсаты: «Мәңгілік елдің ұрпағы» идеологиясы аясында мектептің оқу-тәрбие жұмысында инновациялық білім беру үдерісін қалыптастыру.

Бағалау критерийлері (қарым-қатынасы арқылы): оқу-тәрбие үдерісінде инновациялық әдіс-тәсілдерді пайдалануы; сапалы білім беру жетістіктері; мұғалімнің жеке шығармашылық әрекетке жетудегі ізденімпаздығы, кәсіби шеберлігі, құзырлылығы, мектеп тәжірибесіне жаңалық әкелуі, креативтілігі; ақпараттық қызмет пен байланыс жасаудағы этикалық нормаларға ұмтылуы және қызығушылығын білдіруі.

Іске асыру механизмдері: Оқытудың тәрбиелік әлеуетін күшейтуде оқу пәндері мазмұнына ұлттық құндылықтарды кіріктіру; Семинарлар, тренингтер, көшбасшылық, тәлімгерлік, коучинг, Lesson Study; қосымша білім беру мүмкіндіктерін кеңейту; педагогикалық консилиумдар, ата-аналар институты және т.б. арқылы жүзеге асырылады.

Үшінші бағыт – әдістемелік жұмыс.

Бұл бағыттың мақсаты: Мектеп мұғалімдерінің инновациялық білім беру үдерісінде шығармашылықпен жұмыс істеуіне жағдай жасау үшін кеңістік қалыптастыру, кәсіби бағыт берушілік, мұғалімнің педагогикалық технологияны пайдалану біліктілігін жетілдіруді қамтамасыз ететін жағдайлардың жиынтығы.

Бағалау критерийлері (қарым-қатынасы арқылы): инновациялық білім беру үдерісін басқарудың технологиясын білуі; мұғалімнің танымдық қажеттілігі мен қызығушылығының артуы; мұғалімнің шығармашылық көзқарасы мен зерттеушілік қабілеттерінің дамуы; шығармашылықпен ойлайтын, іс-әрекетті жоспарлап орындауда өздігінен қорытынды жасайтын жаңа нәтижені дәлелдей білетін маман қалыптасуы; мұғалімдердің кәсіби дамуын жоспарлауы; мұғалімнің педагогикалық кәсіби іс-әрекетіне деген сенімділігі, шығармашылық шеберлігі;

Іске асыру механизмдері: Сабақтар, оқу пәндері, қосымша білім беру, сабақтан тыс іс-

әрекеттер, көшбасшылық, тәлімгерлік, коучинг, Lesson Study; әңгімелер, дәрістер, семинарлар, тренингтер, саяхаттар ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады.

Төртінші бағыт – оқушылардың ғылыми-тәжірибелік жұмысы.

Бұл бағыттың мақсаты: Білім беру үдерісінің жаңа, жеке-маңызды білім алу негізінде оқушылардың тұлғалық ұстанымдарын жандандыру, ақпаратпен жұмыс жасауда функционалды дағдыларын, ақпараттық өзара әрекеттесуде этикалық нормалары мен құндылықты мақсаттарын қалыптастыру.

Бағалау критерийлері (қарым-қатынасы арқылы): жобалай алу-зерттеушілік жұмысы; ақпарат көздерімен өзіндік жұмыс, қажетті ақпаратты іздей алу, оның құндылығы туралы пікір айта алу, салыстырмалы сипаттама бере алу; практикалық және зерттеушілік жұмыстарды орындау; хабарлама және баяндамалар жасау, жүргізу алу біліктері.

Іске асыру механизмдері: Сабақтар, оқу пәндері, қосымша білім беру, сабақтан тыс қызмет, рефераттар, ғылыми-зерттеу, ғылыми-тақырыптық ақпараттық жобалар, шығармашылық жұмыстар, баяндамалар, мәлімдемелер, мектептік және медиа-орталықтар, БАҚ, сайттар, кітапханалар арқылы жүзеге асырылады.

Бесінші бағыт – оқушылардың өзі-өзі басқару кеңесі.

Бұл бағыттың мақсаты: Әрбір тұлғаның зияткерлік мүмкіндігін, көшбасшылық қасиеттерін және дарындылығын дамытуды қамтамасыз ететін уәждемелік кеңістік қалыптастыру. Оқушылардың өзін-өзі басқару өздігімен бастама білдіру, шешім қабылдау және оларды оқушылар ұжымының мүддесіне іске асыру мүмкіншілігін білдіреді.

Бағалау критерийлері (қарым-қатынасы арқылы): өмір бойы білім алуына; өздігімен білім алуы және алған ақпаратты пайдалану біліктілігіне; сыни тұрғыдан ойлау, талдау және алған ақпаратты тиімді пайдалану қабілетіне; зерттеушілік және жобалық қызмет біліктерін, инновацияға қабілеттілікті меңгеруіне; пікірталас жүргізу дағдыларына; жасампаз қызметке; топтағы жұмысқа, корпоративтік рухты нығайтуға қызығушылық, ықылас және талпыныс танытуы.

Іске асыру механизмдері: Сабақтар, оқу пәндері, элективті курстар, үйірмелер және қызығушылығы бойынша сабақтар, мектептік және желілік дебат турнирлері, оқушылардың бірлескен жобалық жұмыстары. Зияткерлік ойындар, байқаулар, тренингтер, викториналар, олимпиадалар, ғылыми-техникалық конференциялар. Дарынды мамандармен және замандастарымен кездесулер. Психометриялық және социометриялық тестер мен әдістемелер; көшбасшылықты дамыту жөніндегі бағдарламалар және т.б. арқылы жүзеге асырылады.

Алтыншы бағыт – қамқоршылық кеңесі

Бұл бағыттың мақсаты: Қамқоршылық кеңес өзге құрылымдармен қатар білім беруді дамыту үшін жағдайлар туғызады, оның қолжетімдігін, сапасын және еңбек нарығының ағымдағы әрі болашақтағы сұранысына сәйкестігін, балалар мен жастарды қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өміріне белсенді қатысуын қамтамасыз етуін арттыру.

Бағалау критерийлері (қарым-қатынасы арқылы): «Инновациялық білім беру үдерісін басқарудың педагогикалық шарттары» атты эксперименттік тәжірибе жұмысын тиімді іске асыруға қатысуы; білім беру сапасын бақылауы; материалдық мәселелерді шешуде және қаржы қаражатын бөлуде көмек көрсету, мектепті басқаруға қатысуы.

Іске асыру механизмдері: Білім беру ұйымдарының қамқоршылық кеңестері және ата-аналар комитеті; мамандардың кеңесін, бірлескен отбасылық іс-шаралар өткізу; ата-аналардың мектеп өміріне қатысуы; мемлекеттік емес ұйымдармен ынтымақтастық; аула клубтарының жұмыстарын қалпына келтіру; оқушылардың қосымша білім беру нысандарына ақысыз негізде қол жеткізуін ұйымдастыру; элективті курстар, сенбіліктер, кәсіпорындарға саяхаттар, тәлімгерлермен, жанашылдармен, табысты кәсіпқорлармен кездесулер, тәлімгерлік, кәсіби шеберлік байқаулары арқылы жүзеге асырылады.

Жетінші бағыт – «Мәңгілік ел» жалпыұлттық идеясы аясында «7 нақты қадам».

Мақсаты: ұлттық сана-сезімі, патриотизм рухы, тарихи санасы қалыптасқан, Қазақстан халқының тәуелсіздігін, қауіпсіздігін, тұрақтылығын, дамуы мен тұрмысын жақсарту жөніндегі белсенді де шешімді іс-қимылдарға дайын болатын ұрпақ тәрбиелеу.

Міндеттері:

- «Мәңгілік ел» құндылықтарын оқу-тәрбие жұмысында іске асыру.
- Білім беру ұйымдары, отбасы және ауыл тұрғындарының күшін «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясы аясында біріктіру;
- Оқу пәндері мазмұнына ұлттық құндылықтарды кіріктіру арқылы оқытудың тәрбиелік әлеуетін күшейту;
- Білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде тәрбиенің үздіксіздігі мен сабақтастығын қамтамасыз ету.
- «Мәңгілік ел» құндылықтарын оқу-тәрбие жұмысында іске асыруға негізделген әдістемелік құралдарды әзірлеу.

3 Нәтижелер мен талқылау

1 қадам. Тілдік сана

Мақсаты: Қазақ халықтың өзіндік ой-санасы мен парасатын, бүкіл болмыс-тіршілігі мен сезім-түсінігін ұрпақтан ұрпаққа жеткізу.

Міндеті:

- Сөздің қадір-қасиетін, мағынасын, эмоциялық әсерін, қуатын түсіндіру;
- Сөзді тиімді және орынды қолдана білуге үйрету;

Күтілетін нәтиже. Тілдік Санасы қалыптасқан, өзінің төл мәдениетін тілдік санасы арқылы басқана таныта білетін тұлға қалыптастыру.

2 қадам. Құқықтық сана

Мақсаты: Қазақстан заңдарын, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауға үйрету.

Міндеті:

- Өз құқығын білуге, басқаның құқығына қол сұқпауға үйрету, өзін қорғай білетін құқықтық білімін қалыптастыру;
- ҚР Конституциясына, заңнамасына, мемлекеттік рәміздерге (елтаңба, әнұран, ту), құқықтық тәртіпке; құқықтың әлеуметтік құндылықтарына құрметпен қарауы, мақтанш сезімінің болуы және жауапкершілік таныту.

Күтілетін нәтиже: Мемлекеттің зайырлығын жете ұғынатын, өзінде және елінде қорғай алатын Құқықтық Санасы қалыптасқан тұлға тәрбиелеу;

3 қадам. Діни сана

Мақсаты: Оқушылардың бойына адамгершілік-имандылық және ар-ұят, обал-сауап, адал-арам т.б. мұсылмандық нормаларды қалыптастыру.

Міндеті:

- Діннің тарихын білу;
- Ар-ұят, обал-сауап, адал-арам т.б. мұсылмандық нормаларды қалыптастыру.

Күтілетін нәтиже: діни Саналы, сауатты тұлға тәрбиелеу.

4 қадам. Тарихи сана

Мақсаты: Ұлттық тарихты, дәстүрлер мен ғұрыптар тарихын, ұлттық киім мен сән-салтанат, тағы басқа тарихты, мәдениетті қастерлейтін рухани жетілген тұлғаны тәрбиелеу.

Міндеті:

- Жеті атасын, өз әулетінің тарихын білу;
- Өз елінің, жерінің тарихын білу.

Күтілетін нәтиже. Елінің, жерінің, өз от әулетінің тарихын жатқа білетін тарихи Саналы тұлға қалыптасады.

5 қадам. Елтану санасы

Мақсаты: Оқушылардың туған жеріне, еліне, отандастар алдындағы жауапкершілік сезімін жандандыру.

Міндеті:

- туған елге деген сүйіспеншілігін арттыру, елін, туған табиғатын қорғауға, оны көріктендіруге, көгеріштендіруге баулу;

- экологиялық сауаттылыққа, табиғатқа, қоршаған адамдарға және өзіне, экологиялық қызметтің уәждемесі мен тәжірибесіне; «Жасыл экономикаға» және энергияны сақтауға тәрбиелеу.

Күтілетін нәтижесі: Туған мекенін қорғайтын, оның табиғатын көріктендіретін, экологиялық сауаттылы, Елін, жерін таныйтын Саналызамат болып өседі.

6 қадам. Мәдени сана

Мақсаты: Ұлттық сана-сезімді, салт-дәстүр, ұлттық болмыс сынды қазақ халқының ұлттық мәдениетінің маңызды компоненттерінің мәнін терең зерделеу.

Міндеті:

- ұлттық сана-сезімді қалыптастыру, қазақ халқының әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлерімен таныстыру;

- ұлттық өнерге құштарлық пен әдемілікті, оны бағалай білетін қасиетті, шығармашылық қабілетті, дүниені көркемдікпен тануды игерту, дамыту.

Күтілетін нәтижесі: Қазақтың ұлттық мәдениеті мен өнерін терең ұғынып, қадірлеп-қастерлейтін тұлғаның әлемдік құндылықтарды игеруіне, мәдени Сананың рухани баюына жол ашады.

4 Қорытынды

Саламатты өмір салты санасы.

Дені сау, дене қабілеттерін дамытуда жігерлілік қасиеттері қалыптасқан тұлға тәрбиелеу.

Саламатты өмір салты дағдыларын, денсаулық сақтау және нығайту, қауіпсіз және жауапты мінез-құлық, өмірдегі жаңа жағдайларға сабырлылығы, қауіпсіздік пен өмір сүру әрекетін қамтамасыз ету.

Денсаулық сақтау ортасын құруға, өз денсаулықтарына ықтиярлықпен қараудың қажеттілігін және қимыл-қозғалыс негіздерін игеру арқылы оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыру.

Күтілетін нәтиже: Дене және психологиялық саулығы сақталған тұлғаның Саламатты өмір салты Санасы қалыптасады.

Әдебиеттер тізімі

1 Президенттің бес институционалды реформасын жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам – ұлт жоспары. 2015 жыл 20 мамыр.

2 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың халыққа Жолдауы «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» – Астана, 2012 // Егемен Қазақстан. – 14 желтоқсан 2012 жыл.

3 Наурызбай Ж.Ж. Қазіргі қазақ мектебінің өзекті мәселелері. Ғылыми еңбектер жинағы. – Алматы, 2002 – 180 б.

Материал редакцияға түсті 12.11.2021

ШОЛПАНБАЕВА, Г.А., САТБАЕВА, А.Т.

В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССОМ

Необходимость модели управления образовательным процессом, основанной на условиях обновленного содержания образования. Экспериментальная работа под названием "Педагогические условия управления инновационным образовательным процессом" ориентирована на повышение инновационного потенциала, обновление содержания и структуры системы образования опорной школы им. М. Ауэзова. Содержание экспериментальной работы составлено с учетом государственных приоритетов и общенациональных ценностей, которые являются фунда-

ментом для достижения главной цели Стратегии» Казахстан-2050 «Мәңгілік Ел, программа основана на шести основных направлениях Стратегии» Казахстан-2050.

Предоставление проекта программы, ориентированной на обновление содержания и структуры, совершенствование инновационного потенциала системы образования опорной школы им. М. Ауэзова.

Ключевые слова: обновленное содержание образования, управление системой образования, учебно-воспитательная работа, инновации, национальные ценности.

SHOLPANBAYEVA, G.A., SATBAYEVA, A.T.

IN THE CONDITIONS OF THE UPDATED CONTENT OF EDUCATION, THE MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS

The need for an educational process management model based on the conditions of the updated content of education. The experimental work entitled "Pedagogical conditions for the management of the innovative educational process" is focused on increasing the innovative potential, updating the content and structure of the educational system of the M. Auezov reference school. The content of experimental work tailored to national priorities and national values, which are the Foundation to achieve the main objectives of the Strategy" Kazakhstan-2050 "Mangilik YEL, the program is based on six main areas of the Strategy" Kazakhstan-2050".

The provision of the draft programme of renewal of the content and structure, improving the innovative capacity of the educational system of the reference school. M. Auezov.

Key words: updated content of education, management of the education system, educational work, innovations, national values.

UDC 004.738.5:37

Karymsakova, A.E.,

Ph.D., Acting Associate Professor of the Department of Computer Science,

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nursultan, Kazakhstan

Kasymova, A.M.,

Master's student of the Department of Computer Science,

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nursultan, Kazakhstan

EDUCATIONAL INFORMATION PORTALS AS AN ADDITIONAL RESOURCE FOR TEACHING COMPUTER SCIENCE IN SECONDARY SCHOOLS

Abstract

This article contains information about the use of educational portals in teaching the subject «Computer Science» in a secondary school. The current situation with the pandemic, the rapid transition of educational organizations to distance learning, the lack of full-fledged teacher-student interaction, and at the same time the lack of proper assimilation of information requires school teachers to modernize teaching approaches with an emphasis on the independent work of students. At the moment, Kazakhstan's education is undergoing a number of reforms, in particular digitalization and automation of the educational process, the introduction of e-learning in schools in Kazakhstan. The rapid development of information technologies is replacing traditional static websites used for online education with interactive intellectual portals that provide additional opportunities for learning new, more in-depth knowledge that cannot be achieved using only traditional teaching methods. The article contains a comparative analysis of educational

portals proposed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for additional distance self-education of schoolchildren. The analysis was carried out according to the following criteria: the availability of materials of the school course «Computer Science», the method of submitting new material, compliance with the requirements of the state standard, a way to consolidate new knowledge in the form of tests, simulators, practical tasks, and more. It was found out that not all the proposed portals contain materials on a school subject, many portals require registration and a fee for use, some portals are only in the state language, which limits universal access.

Key words: *distance learning, educational portals, blended learning, e-learning, online learning, computer science course in a secondary school, self-study.*

1 Introduction

The events of the last two years have become a test for Kazakhstan's education system, in general, as well as for the education systems of other countries. Schools, colleges and universities conducted distance learning or a mixed format. According to the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), by mid-May 2020, more than 1.2 billion students at all levels of education worldwide had stopped attending school. The primary task for domestic educational organizations was to train both teachers and students in a new format of education, which was mainly held online through information programs ZOOM, SKYPE, WhatsApp and others. Teachers began to use mostly the simplest ways of teaching – explaining new material, fixing it with the help of control works. The individual characteristics of students in the assimilation of information in an online format were not taken into account, parents' readiness to use new teaching methods was not taken into account. Definitely, the interest of students in learning has decreased. In our opinion, in order to improve the cognitive ability of students, the skills of independent information retrieval, individual development of students in the learning process, educational information portals can play a major role.

The distance learning system has long been in demand abroad, is considered very effective and has good characteristics and ratings. For example, during the mass transition to distance learning in Cyprus, licensed software necessary for distance education was purchased at the state level. Tens of thousands of children and teachers logged in using the codes provided to them. Both public and private «virtual classroom» services have been successfully launched in China and Singapore. [1]

The author of the article «Derzhi distancziyu. Onlajn obrazovanie v Kazakhstane» Aleksej Kuz'min identifies three main advantages of online education: firstly, you can study both at home and anywhere in the world, for example, if a child is ill or studies at home due to disability, then he receives a full-fledged education on a par with his peers without any restrictions. Secondly, the distance learning system offers students and teachers additional opportunities to learn new, more in-depth knowledge that cannot be achieved using only traditional teaching methods. The use of digital technologies allows students to choose the appropriate pace of learning, a comfortable principle of presentation of the material, the duration of the lesson, additional information. And, thirdly, online learning and working with electronic materials contribute to improving the effectiveness of the educational process, improving academic performance and developing skills in a digital environment. [2]

At the moment, Kazakhstan's education is undergoing a number of reforms, in particular digitalization and automation of the educational process, the introduction of e-learning in schools in Kazakhstan. The rapid development of information technology is replacing traditional static websites used for online education with interactive intellectual portals. [2]

In addition, children of different ages in schools began to be tested for knowledge and proficiency in various skills. Previously, it was «reading literacy», «mathematical literacy», but now, starting last year, they began to evaluate «digital literacy». The first results allowed us to say that there are no digital literacy skills or they are very weak. One of the main focuses of education in the

21st century are: algorithmic, information, technical, communication literacy and digital security. In this connection, the subject «Computer Science and communication Technologies» was introduced into the program of the Kazakh primary school, starting from the 3rd grade, in 2022 this subject is already being introduced starting from the 1st grade.

The purpose of this article is to analyze existing educational portals that include materials of the school course «Computer Science» for independent use by students.

2 Materials and methods

The study analyzed the learning portals proposed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, providing the formation of values for self-development and self-education of secondary school students in the subject «Computer science». The didactic features of the implementation of distance learning in the educational process are revealed.

3 Results and discussion

According to the authors of the article «The educational potential of learning portals the case of mathematics online», the main role of educational portals in education is to improve learning by connecting people, information and services. [3] Education today consists of three major areas: promotion, management and evaluation of learning. Again, during the lockdown period in Kazakhstan, parents unexpectedly faced a situation where they have to teach children themselves, since the information is not always clear, combine the role of both teacher and parent. Improving education today requires removing barriers and building connections by providing parents, teachers, and students with access to the people, information, and services they need to fulfill their role in the learning process. Educational portals can improve many aspects of education, including communication and collaboration, document management, access to and exchange of information, and assessment and reporting. They can also be personalized for any user, be it a student, parent, teacher, employee, administrator, or even a government agency. [4]

First of all, working with educational portals is considered as an independent work. Independent learning can be defined as «a process in which people take the initiative, with or without the help of others, in diagnosing their learning needs, formulating goals, identifying human and material resources, choosing and implementing appropriate learning strategies and evaluating results». When studying independently, students should be able to make their own decisions in the field of education. It is obvious that informal education provides much more opportunities for learning. People may feel demotivated to study at school because there are limitations that can affect their motivation, such as the requirements for completing tasks without available resources in the classroom. As stated by Cox (2013) in his review of changes in technological and educational research over the past 40 years, students use technology outside of school even more than in school, which makes informal learning as important as formal learning in human learning and development. [5]

The modern education system, which is being implemented in our country today, implies an increase in the amount of time for independent study. In recent years, portals have appeared that meet the standards of public education of the Republic, in connection with which, we can note the growth of their importance. The idea of portals has changed, because in the beginning they positioned themselves as a simple website that hosts an electronic school textbook in the usual formats of downloading and viewing. Now, modern educational portals are an interactive online learning environment, a teacher's assistant and self-study for a student, including theoretical material in the form of texts, diagrams, illustrations, tables, diagrams and practical fascinating tasks in the form of simulators, test questions, crosswords, as well as multimedia materials – video tutorials, audio materials, flash animations and much more. Some even contain elements of machine learning. [6]

On March 17, 2020, the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan in its telegram channel published a list of educational resources for self-use by students during the pandemic (https://www.inform.kz/ru/rekomendacii-mon-rk-obrazovatel-nye-resursy-dlya-shkolnikov-i-studentov_a3626029) where you entered: electronic diary kundelik.kz, bilimland.kz, daryn.online, Khan academy, 100 points, imektep.kz, coursera.org, itest.kz, stem-academia.com. [7]

We have analyzed the proposed portals on the availability of materials of the school course «Computer science», on the way to submit new material, on compliance with the requirements of the state standard, a way to consolidate new knowledge in the form of tests, simulators, practical tasks and more.

The functionality, terms of use, availability of materials for the school course «Computer science» of the proposed educational portals are shown in Table 1.

Table 1. A brief description of educational portals proposed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for the independent development of students during the distance learning format.

Portals	Short description	Learning materials on the subject of «Computer Science»	How to start using it?	Cost of the solution	What is missing to fully ensure the distance learning process?
KUNDELİK.KZ https://portal.kundelik.kz/ru/video-lessons	Electronic document flow between teachers, students and parents. On the portal you can also find out the latest news of the education system, watch educational videos. There are instructions, recommendations, methodological manuals and manuals for teachers.	Grades 5-11	Access to video tutorials is open to all visitors of the site, there is no need to register.	free of charge	There are no interactive tasks for video tutorials, tasks for practical work and consolidation of acquired knowledge. The mobile version of Light contains a limited level of access to the portal's capabilities. For wider access, you need to purchase the Pro version on a paid basis.
BILIMLAN D.KZ https://bilimland.kz/	Online platform for distance learning, more than 24 thousand lessons in accordance with the standards of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan in three languages (Russian, Kazakh and English). Each lesson consists of a theoretical part, a video clip and tasks.	no	The student must register on the platform and pay for the selected online courses. The service is available in a web version, no additional software installation is required for the PC. A personal computer and Internet access are required for training.	paid	There is not enough open information about the capabilities of the service with illustrative examples of how the service works. It is impossible to find information about the functionality of the platform, the capabilities of the teacher and student on the site. The platform is on a paid basis, which limits universal access.
DARYN.ONLINE https://daryn.online	The portal offers to optimize the study of school subjects in a short time.	Grades 1-11	The student must register on the platform and pay for the se-	paid	The course on the subject of computer science is designed in the state langua-

	Short video tutorials are completed with tests. Correct answers bring points, which can then be exchanged for new courses.		lected online courses. There is also the possibility of using a mobile application in the App Store or Play Store. The course consists of video lectures, tests, tasks and feedback, where the student can leave comments on the course.		ge, which restricts the access of Russian-speaking students. The courses are divided by subject, but the course content does not include all the topics of the annual curriculum of the subject. The portal is more positioned as an educational assistant for the successful completion of the UNT, admission to international schools and Nazarbayev intellectual schools.
100 POINTS https://ru.khanacademy.org	Initially, this large educational portal contained material only in English, but gradually the developers expanded the material for Russian-speaking users. The training material is presented in the form of videos (lectures) and flash materials, lasting up to 15 minutes (for better perception of lessons). The goal of the educational portal is to provide free world-class education for everyone anywhere in the world.	no	The student needs to register. The course contains video tutorials, practical tasks in the form of testing, and there is also unit testing after passing several topics.	free of charge	There is a course on cryptography. A small list of training courses has been identified in the directions. Since the product is not domestic, the training courses do not correspond to the curriculum.
100 POINTS https://100ballov.kz/	The portal is intended more as an additional resource for preparing for the Unified National Testing. In the free version, small notes with examples of problem solving or questions to the topic covered are available.	no	To access the use of the content of the portal 100ballov.kz registration required. Access to the main content after payment is made.	paid	The portal acts as an online assistant for preparing high school students for the Unified National Testing.

IMEKTEP https://bilimland.kz/	The full course of the primary school program. The portal contains learning materials in the Kazakh language. The portal contains video lessons.	no	Registration and payment are required to access the learning material.	paid	There are no materials on computer science in elementary grades. The lessons are presented in the state language. To access the materials, you must pay for a subscription.
COURSERA https://www.coursera.org/	An educational platform that cooperates with leading universities and organizations around the world, and offers online courses for everyone on a free basis. The duration of the courses is approximately six to ten weeks, with 1-2 hours of video lectures per week, the courses contain assignments, weekly exercises and sometimes a final project or exam.	The portal contains courses in two areas: computer science and information technology.	Registration is required to access the learning material.	free of charge	The content of educational materials on the discipline «Computer Science»: includes materials on information programs, without taking into account the level of proficiency, the age of the student and the school curriculum.
okoo.kz https://okoo.kz/	The portal contains video tutorials, interactive tasks and programming tasks with instant feedback using an automatic evaluation system. The materials are available in Kazakh and Russian.	Grades 5-11	Registration and payment are required. The portal contains interactive lessons, exercises for fixing. Both the web version and the mobile version are available, training courses in three languages, online feedback.	paid	A concise website with registration and search instructions. Availability of material both on the school subject of Computer Science and additional courses in programming and design.
ITEST.KZ https://itest.kz/	The portal is intended more as an additional resource for preparing for the Unified National Testing with the possibility of passing a trial test.	The portal contains a small material on the subject of «Computer Science», in particular on the following topics: information and information pro-	Registration and payment are required.	paid	Limited access to the portal. The content of the course on the subject of «Computer Science» is not presented in full.

		cesses, computer as a means of information processing, algorithmization and programming, information modeling.			
--	--	--	--	--	--

Having studied the Kazakh educational portals, we came to the conclusion that there is a shortage of domestic educational resources in general, including in the discipline «Computer science», which could provide an opportunity both for use in the activities of schools and for the organization of an individual educational process within the framework of home or additional training.

It is worth noting that the existing tasks used in portals are most often the usual tests with a choice of one or more answers, which does not cause students to be interested, fascinating in completing tasks. In addition, the existing educational portals are aimed at helping students in the main school curriculum, the availability of resources capable of developing and building individual development trajectories is not yet in sufficient quantity.

4 Conclusions

It is necessary to accelerate the development of new public educational portals, including practical tasks in the form of simulators and tasks for independent work with feedback. Another problem with the use of educational portals in the educational process is that most of these resources are paid, which limits universal access for students. Therefore, we believe that it is necessary at the state level to resolve the issue of allocating additional funds for the development of information systems of education, taking into account state standards of education or financing schools for the purchase of digital educational resources.

References

1. Educational Responses to COVID-19: Embracing Digital Learning and Online Collaboration (https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=120_120544-8ksud7oaj2&title=Education%20_responses_to_Covid_19_Embracing_digital_learning_and_online_collaboration) – internet source.
2. Aleksej Kuz'min «Derzhi distancziyu! Onlajn-obrazovanie v Kazakhstane» [Keep your distance! Online education in Kazakhstan] <https://bluescreen.kz/articles/derzhi-distanciju-onlajn-obrazovanie-v-kazahstane/> – internet sources.
3. Anton VRDOLYAK, Nadia Buz-asal «Educational potential of educational portals on the example of mathematics online» – From 4-6 – article.
4. Ursula Paola Torres Maldonado «Motivation for e-learning and the adoption of an educational portal in developing countries» – article from the journal.
5. M. J. Cox «Formal to informal learning using IT: Research tasks and problems for e-learning», King's College London, London, UK. – C 1-3 – article.
6. I. A. Karlov, V. O. Kovalev, N. A. Kozhevnikov, E. D. Patarakin, I. D. Frumin, A. N. Shvindt, D. O. Shonov «E'kspress-analiz czifrovj'kh obrazovatel'ny'kh resursov i servisov dlya organizaczii uchebnogo proczessa shkol v distanczionnoj forme» / Naczional'ny'j issledovatel'skij universitet «Vy'sshaya shkola e'konomiki», Institut obrazovaniya. – M.: NIU VShE', 2020. – 56 s. – 200 e'kz. – (Sovremennaya analitika obrazovaniya. # 4 (34). – S 5-9 – scientific publication.
7. Rekomendaczii Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazkxhastan: obrazovatel'ny'e resursy' dlya shkol'nikov i studentov [Recommendations of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan: educational resources for schoolchildren and students] (https://www.inform.kz/ru/rekomendaczii-mon-rk-obrazovatel-nye-resursy-dlya-shkol-nikov-i-studentov_a3626029) – internet source.
8. Mary Burns «Distance Education for Teacher Training: Modes, Models and Methods Education Development Center», Inc. Washington – article.

9. J. Bonk «Motivational factors in independent informal learning using online learning resources»
Dongil Song and Curtis, – From 3-10 – article from the journal.

Material received by the editorial office: 15.11.2021

КАРЫМСАКОВА, А.Е., КАСЫМОВА, А.М.

**«ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ҚОСЫМША
РЕСУРСЫ РЕТІНДЕ БІЛІМ БЕРУ ПОРТАЛЫ»**

Бұл мақалада жалпы білім беретін мектепте «Информатика» пәнін оқытуда білім беру порталдарын пайдалану туралы ақпарат берілген. Пандемияға байланысты қалыптасқан жағдай, білім беру ұйымдарының Қашықтықтан оқытуға жылдам көшуі, мұғалім-оқушы арасындағы толыққанды өзара іс-қимылдың болмауы, сонымен бірге ақпаратты дұрыс меңгерудің болмауы мектеп мұғалімдерінен білім алушылардың өзіндік жұмысына баса назар аударатырып, оқыту тәсілдерін жаңғыртуды талап етеді. Қазіргі уақытта қазақстандық білім беру бірқатар реформаларды бастан кешуде, атап айтқанда, оқу процесін цифрландыру және автоматтандыру. Қазақстан мектептерінде электрондық оқытуды енгізу. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы интернеттегі білім беру үшін қолданылатын дәстүрлі статикалық веб-сайттарды интерактивті интеллектуалды порталдарға ауыстырады, бұл тек дәстүрлі оқыту әдістерін қолдана отырып, қол жеткізуге болмайтын жаңа, терең білім алуға қосымша мүмкіндіктер береді. Мақалада оқушылардың қосымша қашықтықтан өздігінен білім алуы үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі ұсынған білім беру порталдарына салыстырмалы талдау жасалған. Талдау келесі критерийлер бойынша жүргізілді: «Информатика» мектеп курсының материалдарының болуы, жаңа материалды ұсыну тәсілі, мемлекеттік стандарт талаптарына сәйкестігі, тест, тренажерлар, практикалық тапсырмалар түрінде жаңа білімді бекіту тәсілі және т.б. Ұсынылған порталдардың барлығында мектеп пәні бойынша материалдар жоқ екендігі анықталды, көптеген порталдар тіркеуді және пайдалану ақысын талап етеді, кейбір порталдар тек мемлекеттік тілде, бұл жалпыға қол жетімділікті шектейді.

Кілт сөздер: қашықтықтан оқыту, білім беру порталдары, аралас оқыту, электронды оқыту, онлайн оқыту, жалпы білім беретін мектептегі информатика курсы, өз бетінше оқу.

КАРЫМСАКОВА, А.Е., КАСЫМОВА, А.М.

**«ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОРТАЛЫ КАК ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
РЕСУРС ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАТИКЕ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ»**

В данной статье содержится информация об использовании образовательных порталов в преподавании предмета «Информатика» в общеобразовательной школе. Сложившаяся ситуация с пандемией, быстрый переход организаций образования на дистанционное обучение, отсутствие полноценного взаимодействия учителя-ученика, а вместе с этим отсутствие правильного усвоения информации требует от учителей школ модернизации подходов в обучении с акцентом на самостоятельную работу обучающихся. В данный момент казахстанское образование переживает ряд реформ, в частности цифровизация и автоматизация учебного процесса, внедрение в школах Казахстана электронного обучения. Быстрое развитие информационных технологий вытесняет традиционные статические веб-сайты, используемые для онлайн-образования, на интерактивные интеллектуальные порталы, которые дают дополнительные возможности познания новых, более углубленных знаний, которых нельзя достичь, используя лишь традиционные методы обучения. Статья содержит сравнительный анализ образовательных порталов, предложенных Министерством образования и науки Республики Казахстан для дополнительного дистанционного самообразования школьников. Анализ проводился по следующим критериям: наличие материалов школьного курса «Информатика», способ подачи нового материала, соответствие требованиям государственного стандарта, способ закрепления новых знаний в виде тестов, тренажеров, практических заданий и другое. В ходе анализа выявлено, что не все предложенные порталы содержат материалы по школьному предмету «Информатика», многие порталы требуют регистрации и плату за использование, другие порталы только на государственном языке, что ограничивает всеобщий доступ.

Ключевые слова: дистанционное обучение, образовательные порталы, смешанное обучение, электронное обучение, онлайн-обучение, курс информатики в общеобразовательной школе, самостоятельное обучение.

УДК 371.32

*Нурсеитова, А.К.,
кандидат педагогических наук,
профессор Центра языковой подготовки
КРУ имени А.Байтурсынова,
Костанай, Казахстан*

ДИСКУССИЯ КАК МЕТОД ОБУЧЕНИЯ ОБЩЕНИЮ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль учебной дискуссии как метода обучения общению студентов казахских отделений университета на занятиях по русскому языку. Анализ психолого-педагогической литературы и обобщение личностного педагогического опыта позволяют утверждать, что для развития навыков говорения необходимо использовать интерактивный метод дискуссии. В Центре языковой подготовки университета в соответствии с Типовой программой обучения русскому языку разработаны и постоянно совершенствуются учебные пособия, содержащие тексты с заданиями, направленными на поэтапное формирование умений дискуссионного общения, необходимых в сфере профессиональной деятельности будущих специалистов.

В статье детально изложены методические приёмы по организации учебной дискуссии с использованием заданий из учебных пособий, которая вовлекает студентов в активный процесс получения знаний, более активное взаимодействие их не только с преподавателем, но и друг с другом. Использование дискуссии на занятиях по русскому языку способствует эффективному созданию естественной мотивации речи у студентов и тем самым ведет к органическому слиянию обучения лексическим темам с развитием неподготовленного высказывания.

***Ключевые слова:** дискуссия, активный метод, тексты, задания, развитие речи.*

1 Введение

Как показывает многолетний опыт работы, некоторые студенты казахских отделений на занятиях по русскому языку испытывают психологический дискомфорт и по причине боязни сделать ошибки и критики со стороны преподавателя стесняются говорить на русском языке, т. к. говорение в отличие от других речевых навыков требует раскрепощенности и смелости перед аудиторией. Иногда у студентов возникает проблема – отсутствие мыслей, они не могут сконцентрироваться и выразиться на русском языке. Студенты иногда пытаются на занятиях использовать родной язык из-за недостаточности запаса слов. Однако некоторые студенты говорят достаточно хорошо и лидируют в группе, а для некоторых, чтобы быть услышанным, требуется много времени, и они говорят очень мало или совсем ничего не говорят. Возникает вопрос: какими методами обучения пользоваться при формировании навыков говорения для первых курсов неязыковых специальностей вуза?

Анализ психолого-педагогической литературы и обобщение личностного педагогического опыта позволяют утверждать, что для развития навыков говорения необходимо использовать интерактивные и активные методы обучения, которые активизируют умственную и самостоятельную работу студентов, поддерживают внимание и развивают речь. Большое распространение в современной методике преподавания получил интерактивный метод дискуссии. Дискуссия (от латинского *discussio* – рассмотрение, исследование) понимается как способ обсуждения какого-либо вопроса группой людей. По мнению М. Н. Прякина, дискус-

сия – это процедура выработки общего мнения, снятия противоречий внутри коллектива [1, с. 2].

2 Материалы и методы

Значимость коммуникативной компетенции студентов казахских отделений вузов в сфере дискуссионного общения отражена в Типовой учебной программе по русскому языку. Так, в ряду общекультурных компетенций отмечено умение «обсуждать этические, культурные, социально-значимые проблемы в дискуссиях, высказывать свою точку зрения, аргументированно отстаивать её, критически оценивать мнение собеседников» [2, с108.].

В Центре языковой подготовки университета в соответствии с Типовой программой обучения русскому языку разработаны и постоянно совершенствуются учебные пособия, содержащие тексты с заданиями, направленными на поэтапное формирование умений дискуссионного общения, необходимых в сфере профессиональной деятельности будущих специалистов. Одна из важнейших функций учебных пособий – выступать в качестве стимула к общению и тем самым интенсифицировать учебный процесс [3,4].

Подготовлены и прошли апробацию темы по обучению дискуссионному общению, посвященные массовой и традиционной культуре, контрастам мегаполиса, жилищным проблемам, проблемам современной семьи, социальным ролям мужчины и женщины в современном обществе, проблемам современной молодёжи, социальным проблемам современного общества. Исходным материалом для учебных текстов и заданий к ним послужили полемические статьи из периодической печати и других источников, посвященные актуальным вопросам. Так, например, по теме «Массовая и традиционная культура» предлагаются следующие задания: 1) Выразите морально-этическую оценку популярному произведению искусства; 2) Выразите одобрение или осуждение, дайте социально-правовую оценку: оправдайте либо защитите, оцените эффективность произведения искусства; 3) Выясните рациональную причину: сравните массовую культуру с традиционной, оцените эффективность.

Проблемность тем, предлагаемых для обсуждения, способствует быстрому развитию речевых умений и навыков. Особое значение имеет подготовительный этап занятия. Вначале студенты знакомятся со «словарем темы»: статьями из словаря С. И. Ожегова, иностранных слов.

Дискуссия – (от лат. рассмотрение, исследование) – обсуждение какого-либо спорного вопроса на собрании, в печати, в беседе, спор.

Диспут – (лат. рассуждать, спорить) – публичный спор на научную или общественно важную тему.

Аргумент – (из лат.) – логический довод, служащий основанием доказательств.

Тезис – (из греч.) – положение, истинность которого должна быть доказана.

Оппонент – (от лат. возражающий) – противник в споре.

Компромисс – (из лат.) – соглашение, достигнутое путем уступок.

Студентам предлагается в парах обсудить, какие из предложенных эпитафий наиболее созвучны с темой занятия, формируют наиболее важные, на их взгляд, правила общения, и записать 3-4 в тетрадь.

А. Экзюпери: «... единственная и настоящая роскошь – это роскошь человеческого общения».

Д. Лондон: «Нельзя уподобляться безумному флюгеру, который поворачивается при малейшем ветерке».

Сервантес: «Ничто не обходится нам так дешево и не ценится так дорого, как вежливость».

Саади: «Покуда человек не говорит, неведом дар его, порок сокрыт».

И. Гауг: «Ничего не начинай во гневе! Глуп, кто во время бури садится на корабль».

Гораций: «Красноречие – украшение для человека».

Гораций: «Когда суть дела продумана заранее, слова последуют без затруднений».

Д. Леббок: *«Для успеха в жизни умение общаться с людьми гораздо важнее обладания талантом».*

И. Гете: *«Общение – это зеркало, в котором каждый показывает свой лик».*

Затем студенты знакомятся с правилами ведения дискуссии, до них доводится «Свод правил ведения дискуссии»:

1. С уважением относимся друг к другу.
2. Чтобы высказаться, поднимаем руку.
3. Порядок выступлений определяет ведущий.
4. Свое мнение аргументируем фактами, примерами из жизни, литературы, фильмов.
5. Признаем право каждого иметь свою точку зрения, свое мнение.
6. Обсуждаем точки зрения и взгляды, а не людей и личности.

Основными составляющими интерактивных форм обучения являются задания, которые выполняются студентами. В интерактивном режиме предполагается групповая работа, которая складывается из следующих элементов:

1. Вводная часть. Подготовка к выполнению группового задания:
 - а) постановка дискуссионной задачи;
 - б) инструктаж о последовательности работы.
2. Групповая работа, «мозговой штурм»:
 - а) планирование работы в группе, распределение ролей;
 - б) обсуждение индивидуальных результатов, обсуждение общего задания группы;
 - в) определение лидера-докладчика от группы.
3. Заключительная часть:
 - а) выступление лидеров групп;
 - б) рефлексия: самооценка, взаимооценка, оценка преподавателя.

Важнейшей частью любой дискуссии является процедура вопросов и ответов. Методически правильно поставленный вопрос позволяет получить информацию, уточнить позицию собеседника. В учебных пособиях [3,4] представлены задания, необходимые для развития коммуникативной компетенции студентов. Так, например, по теме «Проблемы современной семьи» проводится групповая дискуссионная работа по проблемным вопросам «Причины разводов», «Проблемы гражданского брака» [3, с.20] по теме «Социальные роли мужчин и женщин в современном обществе» студенты высказывают своё мнение, выражают согласие/ несогласие, сомнение, обсуждая проблемы социальной роли мужчин и женщин в современном Казахстане [3,с.31]. По теме «Проблемы современной молодёжи» студенты на основе анализа материала для наблюдений выделяют проблемы современной молодёжи и дискутируют на тему «К чему нужно стремиться в молодые годы или как правильно жить» [3, с.40].

Активная деятельность студентов на занятиях по русскому языку предполагает выполнение заданий для формирования умений и навыков диалогического общения. Так, например, по теме «Мой дом. Квартирный вопрос» студентам предлагается вступить в коммуникацию с арендодателем, продавцом жилья, а также выразить просьбу и пожелание [3, с.16], по теме «Проблемы современной семьи» – обсудить в группе основные проблемы современной семьи [3, с.19].

Внедрение в учебный процесс компьютерных технологий позволяет сделать занятие более интенсивным. Так, использование компьютера даёт возможность приготовить презентацию, представить её и обсудить в группе. В учебных пособиях по русскому языку презентации предусмотрены по лексическим темам «Национальные традиции в воспитании», «Традиции и обычаи. Празднование важных событий в жизни».

Основанием для дискуссии может служить также и использование фразеологизмов, пословиц и поговорок. В таком случае дискуссия возникает из-за возможного согласия/ несогласия студента с тем утверждением, которое составляет содержание суждения. На занятия они вводятся в небольшом количестве и сочетаются с лексической темой. Так, по теме

«Проблемы современной семьи» студенты объясняют значение пословиц «Не ищи красоты – ищи доброты. Не с богатством жить – с человеком».

3 Результаты и обсуждение

По завершении данных занятий проводится рефлексия, которая говорит о положительном эмоциональном настрое студентов. Они пишут:

- «Меня эти учебные занятия заряжают хорошим настроением. Я лучше узнала своих одноклассников».

- «Оказывается, спорить не так-то просто. Дискуссии тоже нужно учиться».

- «Как часто мы слышим только себя, но не слушаем других!»

- «Нам нужно уважать друг друга. Ведь это самое главное в процессе общения».

Таким образом, роль групповых, дискуссионных технологий, которые способствуют формированию у студентов умения общаться, чувства собственного достоинства, взаимоуважения, готовности к взаимодействию и взаимопомощи, трудно переоценить.

Одной из основных проблем современного образования становится активность личности в процессе обучения. Методом интерактивного обучения, который вовлекает студентов в активный процесс получения знаний, более активное взаимодействие студентов не только с преподавателем, но и друг с другом, является учебная дискуссия.

4 Выводы

Учебная дискуссия позволяет продуктивно работать над формированием необходимых будущему специалисту навыков и умений: чётко и ясно выражать свою точку зрения, анализировать информацию и выстраивать необходимые факты в логической последовательности.

Внедрение данного методического приёма на первом курсе обучения в вузе поможет совершенствовать навыки говорения и развивать коммуникативную компетенцию, так как на начальном этапе студенты имеют разный уровень подготовки, мотивации и способностей. Мы считаем, что использование дискуссии на занятиях по русскому языку способствует эффективному созданию естественной мотивации речи у студентов и тем самым ведет к органическому слиянию обучения лексическим темам с развитием неподготовленного высказывания.

Список литературы

1. Пряхин М. Н. Практикум по курсу «Журналистское мастерство». Тема: «Телевизионная дискуссия». – Москва: УДН, 1989. – 34 с.
2. Типовая учебная программа общеобразовательной дисциплины «Казахский (русский) язык» для организаций высшего и послевузовского образования. – Астана, 2018. – 220 с.
3. Нурсейтова А.К. Русский язык (Уровень В2), 1 семестр. Учебное пособие для студентов казахских отделений университета. – Костанай, 2021. – 92 с.
4. Нурсейтова А.К. Русский язык (Уровень В2), 2 семестр. Учебное пособие для студентов казахских отделений университета. – Костанай, 2021. – 76 с.

Материал поступил в редакцию 27.10.2021

НУРСЕЙТОВА, А.К.

ОРЫС ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ОҚЫТУ ӘДІСІ РЕТІНДЕ ОҚУ ПІКІРТАЛАСЫНЫҢ РӨЛІ

Бұл мақалада орыс тілі сабақтарында университеттің қазақ бөлімдері студенттерінің қарым-қатынасын оқыту әдісі ретінде оқу пікірталасының рөлі қарастырылады. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау және жеке педагогикалық тәжірибені жалтылау сөйлеу дағдыларын дамыту үшін пікірталастың интерактивті әдісін қолдану қажет деп айтуға мүмкіндік береді.

Университеттің тілдік даярлау орталығында орыс тілін оқытудың Типтік бағдарламасына сәйкес болашақ мамандардың кәсіби қызметі саласында қажетті пікірталас қарым-қатынас дағдыларын кезең-кезеңімен қалыптастыруға бағытталған тапсырмалардан тұратын мәтіндер қамтылған оқу құралдары әзірленіп, үнемі жетілдіріліп отырады.

Мақалада студенттерді білім алудың белсенді үдерісіне, олардың оқытушымен ғана емес, сонымен бірге бір-бірімен белсенді өзара әрекеттесуіне қатысатын оқу құралдарының тапсырмаларын қолдана отырып, оқу пікірталасын ұйымдастырудың әдістемелік әдістері егжей-тегжейлі сипатталған. Орыс тілі сабақтарында пікірталасты қолдану студенттердің табиғи сөйлеу мотивациясын тиімді құруға ықпал етеді және осылайша лексикалық тақырыптарды оқытудың дайындалмаған мәлімдеменің дамуымен органикалық бірігуіне әсер етеді.

Түйінді сөздер: пікірталас, белсенді әдіс, мәтіндер, тапсырмалар, сөйлеуді дамыту.

NURSEITOVA, A.K.

THE ROLE OF EDUCATIONAL DISCUSSION AS A METHOD OF TEACHING TO COMMUNICATE DURING THE RUSSIAN LANGUAGE CLASSES

This article examines the role of the educational discussion as a method of teaching students who study in Kazakh departments of the university to communicate during the Russian language classes. An analysis of psychological and pedagogical literature and a generalization of personal pedagogical experience suggest that in order to develop speaking skills, it is necessary to use an interactive method of discussion. The Center for Language Training of the University, in accordance with the Standard Program for Teaching the Russian Language, has developed and is constantly improving teaching aids containing texts with tasks aimed at the gradual formation of discussion communication skills which will be necessary for the future specialists in the field of professional activity.

The article focuses on methodological techniques for organizing an educational discussion using tasks from textbooks, which involves students in an active process of obtaining knowledge, their more active interaction not only with the teacher, but also with each other. The use of discussion in the Russian language classes contributes to the effective creation of students' natural speech motivation and thus leads to an organic merging of learning lexical topics with the development of an unprepared speech

Key words: discussion, active method, texts, exercises, development of speech.

ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

ӘОЖ 433 (9)

Жанайдарова, А.Ш.

*география педагогтерін даярлау
мамандығы, 1 курс магистранты*

Ахметова, Э.Б.

география магистрі, аға оқытушысы

ТӘУЕЛСІЗДІКТІҢ 30 ЖЫЛДЫҒЫНДА ҚОСТАНАЙ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ӨЗГЕРТІЛГЕН КӨШЕ АТАУЛАРЫ

Түйін

Топонимиканың көше атауларын қарастыратын саласы – годонимдер. Қазіргі таңда елімізде көптеген атауларды өзгерту қажет деген сөздерді естиміз. Оның бір себебі, сонау Кеңес үкіметінің тұсында көшелерге берілген атаулардан арылу болып табылады. Сондықтан аталған зерттеу жұмысының тақырыбы өте маңызды, әрі өзекті болып келеді. Тәуелсіздік алған уақыттан бастап, Қостанай қаласында 21 көшесі ауыстырылды. Жұмыста Қостанай қаласының маңызды 12 көшелері қарастырылды.

***Кілт сөздер:** ономастикалық кеңістік, урбаноним, годонимдер, тарихи-мәдени дереккөз.*

1 Кіріспе

Ғылымның қай саласы болса да даму процесінде бірімен бірі тығыз байланыста өрістейді, біріне бірі игілікті әсері тимей қоймайды. Бұл өзекті тақырып мектеп оқушыларына отансүйгіштік сезімін ұялатып, туған өлкенің тарихын түсініп, білуге және туған өлкеге деген қызығушылықты арттыруға көмектеседі. Годонимдер – көше атауларын қарастаратын топонимиканың саласы. Қостанай қаласында барлығы 411 көше бар, оның 301 орысша аталған, 51 қазақ тілінде, 59 атауы жоқ. [2]

Тәуелсіздіктің 30 жылдығына дейін Қостанай қаласының көше атауларының өзгеруі бойынша зерттеліп талданған материал 3 кезеңнен тұрады. Аталған кезеңдер Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарындағы топонимдердің түрленуін көрсетеді.

1 кезең (бастапқы) 1991-1999 жылдар аралығында маңызы жоқ өзгертулер жүргізілген болатын. Бұл аралыққа Абай даңғылы мен А.Байтұрсынов атындағы көше қарастырылды.

2 кезең (негізгі) 2000-2007 жылдар аралығында көшелер атауларын өзгертті. Бұл аралыққа Қостанай қаласының 5 көшесінің атауы өзгертілді. Атап айтсақ, Әл-Фараби даңғылы, Ғ. Қайырбеков, М. Дулатов, С. Мәуленов, А. Мирошниченко атындағы көшелерге ауыстырылды.

3 кезең (қазіргі заманғы) 2008 жылдан қазіргі күнге дейін уақыт аралығын қамтиды. Бұл аралықта Ш. Шаяхметов, Қобыланды батыр Тәуелсіздік, К. Дөненбаева көшелері мен Н. Назарбаев даңғылы пайда болды.

2 Материалдар мен әдістер

Қостанай қаласының идеологиялық тұрғыдан ескірген көше атаулардың орнына байырғы тарихи атауларды қайтару мен жергілікті жердің ұлы тұлғалардың есімдерін көше атауларына беру мақсатында Қостанай облысы әкімдігінің бастамасымен жүзеге асырылып жатыр. Сол мақсатты жүзеге асыру үшін Қостанай қаласының годонимдерін зерттеу барысында көптеген әдіс-тәсілдер қолданылады. Солардың бірі:

- 1) теориялық: әдебиет көздеріне теориялық талдау;
- 2) хронологиялық;

3) лингвистикалық;

4) тарихи – географиялық.

а. Жоғарыда аталған әдіс-тәсілдерді қолдану негізінде, Қостанай қаласының көше атаулары өзгертілді.

3 Нәтижелер мен талдау

Қостанай қаласының ең ірі даңғыларының бірі – Абай даңғылы. Ол 1995 жылдың 15 шілдесінде Маслихат сессиясының қаулысымен Свердлов даңғылы Абай даңғылы болып аталды. Даңғылға Абай Құнанбайұлының қазақ тарихындағы орны ерекше. Абай Құнанбайұлы – ақын, ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор, саяси қайраткер. Абай ақындық шығармаларында қазақ халқының әлеуметтік, қоғамдық, моральдық мәселелерін арқау еткен.

17 шілде 1998 жыл. Советская көшесі Ахмет Байтұрсынов атындағы көше болып аталды. Ахмет Байтұрсынұлы – қазақтың ақыны, әдебиет зерттеуші ғалым, түркітанушы, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері. Қазақ халқының 20 ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалысы жетекшілерінің бірі, мемлекет қайраткері, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы ғалым, ұлттық жазудың реформаторы, ағартушы, Алаш-Орда өкіметінің мүшесі. 2000 жылдың 20 ақпанында Ленинский даңғылы Әл-Фараби даңғылы болып аталды. Әбу Насыр Әл-Фараби әйгілі ойшыл, философ, социолог, математик, физик, астроном, ботаник, лингвист, логика, музыка зерттеушісі. «Екінші ұстаз» атты ғылыми дәрежеге ие болды.

2000 жылдың 25 ақпанында Киров көшесі Қайырбеков атындағы көше болып аталды. Ғафу Қайырбеков – белгілі ақын, жазушы. Қостанай облысының тумасы, жерлесіміз. Абай атындағы Қазақ педагогикалық институтын бітірген. Қазақ мемлекеттік баспасында поэзия редакциясын басқарды, «Қазақ әдебиеті» газеті бас редакторының орынбасары, «Жазушы» баспасында поэзия редакциясының меңгерушісі болды.

2001 жылдың 15 маусымында 50 лет Октября көшесі Міржақып Дулатов атындағы көше болып қайта атанды. Міржақып Дұлатұлы (1885-1935) – қазақтың аса көрнекті ағартушысы, қоғам қайраткері, ақын, жазушы, жалынды көсемсөз шебері. Туған жері – қазіргі Қостанай облысының Жанкелді ауданы. Жерлесіміз Алашорда партиясының белгілі басқарушыларының бірі. [3]

2002 жылдың 19 қыркүйегінде қалалық маслихат пен әкімдіктің шешімімен Индустриальная көшесі Сырбай Мәуленов атындағы көшеге айналды. Ақын Сырбай Мәуленов 1922 жылы 17 қыркүйекте Қостанай облысы Жангелдин ауданының Торғай ауылында, қарапайым шаруа отбасында дүниеге келген.

2004 жылы 12 мамырда қалалық әкімдіктің қаулысымен П. Морозов атындағы көше А. Мирошниченко атындағы көшеге атауын өзгертті. Александр Мирошниченко – совет және қазақ боксеры, үш реттік КСРО чемпионы, екі реттік Еуропа чемпионатының лауреаты, әлем чемпионатының призеры, Олимпиада ойындарының жүлдегері, атақты боксер Қостанайдың тумасы.

2014 жылы қалалық маслихаттың шешімімен Павших Борцов көшесі Академик Шайсұлтан Шаяхметовтың атымен атанды. Шаяхметов Шайсұлтан химия ғылымының кандидаты, профессор. Қазақстан Республикасы Инженер Академиясының мүшесі.

2017 жылдың 10 ақпанындағы үкімет қаулысымен Герцин көшесін Қобыланды батыр көшесіне өзгерту шешімі қабылданды. Шәкәрім Құдайбердіұлы өз шығармаларының бірінде Қобыланды батырдың қазақ тайпаларын бір мемлекетке біріктіруге қосқан тарихи үлесі туралы айта келе, Қобыланды батыр қарсылас тайпаның өкілін жеңіп шыққан.

2017 жылдың 10 ақпанында үкімет қаулысымен Таран көшесін Тәуелсіздік көшесіне өзгерту шешімі қабылданды. Тәуелсіздік – еліміз үшін ерекше символ. Еліміздің мықты, егемен, бейбіт екендігін көрсетеді.

2018 жылдың 15 қыркүйекте көшесі Авиоционная көшесі К. Дөненбаева ҚР-ның еңбек сіңірген еңбек қайраткерінің атына берілді.

2019 жылдың 29 шілдеде Гагарин көшесі Н. Назарбаев даңғылына, яғни ҚР-ның алғашқы президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың атына берілді. [5]

4 Қорытынды

Қазақтың ұлы жазушысы М.Әуезов: «Біздің қазақ – жер аты, тау атын әманда сол ортаның сыр-сипатына қарай қоя білген жұрт. Қайда, қандай өлкеге барсаң да жер, су, жаһан дүзде кездескен кішкентай бұлақ атының өзінде қаншама мән-мағына, шешілмеген құпия сыр жатады», – дейді.

Кез келген елдің, мекеннің, халықтың мандайына жазылған тағдыры мен басынан өткерген тарихы болады. Сол тарихты зерттеу мен зерделеу біздің міндетіміз. Тарихты қалыптастырушы факторлардың бірі – географиялық атаулар, яғни топонимдер.

Қандай ел болмасын өз тіліне жатпайтын атауларды жақтырмайды және оны ауыстыруға тырысады. Сондықтан да халық пікіріне жүгіне отырып атауды ауыстыру жөн деп санаймыз. Сонымен қатар, соңғы 30 жылда Қостанай қаласында өзгертілген көше атаулары дұрыс және тиімді жасалынды деген қорытындыға келіп отырмыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының тіл туралы заңы <http://www.kaznu.kz/kz/1969>
2. География ғылымының докторы Э.М. Мурзаевтың Очерки топонимики кітабы <http://kuzmet.gov.kz/kk/kategorii/ukazy-prezidenta-respubliki-kazahstan>
3. «Егемен Қазақстан» газеті, 14.10.2011 ж.
4. «Ана тілі» газеті 11.05.2006 ж.
5. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ономастика мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000072>
6. Н.Ә.Назарбаев. «Қазақстан – 2050 стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Егемен Қазақстан. 2012 ж.
7. Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана. 2006 ж.
8. Т.В.Имангулова. Аймақтық-өлкетану компоненттері арқылы жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беру («География пәні мысалында»). Пед.ғыл.канд.дисс.авторефераты: 13.00.01. Алматы, 2009. 26-бет.

Мақала редакцияға түсті 29.12.2021

АХМЕТОВА, Э.Б., ЖАНАЙДАРОВА, А.Ш.

ИЗМЕНЕННЫЕ НАЗВАНИЯ УЛИЦ В ГОРОДЕ КОСТАНАЙ ВО ВРЕМЯ 30 ЛЕТИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ

Годонимы – раздел топонимики, в котором рассматриваются названия улиц. Сегодня мы слышим о том, что в нашей стране необходимо много переименований. Одна из причин этого – отказ от названий улиц при советской власти. Поэтому тема данной исследовательской работы очень актуальна. С момента обретения независимости в Костанайе была заменена 21 улица. В статье рассмотрены 12 важных улиц Костаная

Ключевые слова: ономастическое пространство, урбаноним, годонимы, историко-культурный источник.

AKHMETOVA, E.B., ZHANAJDAROVA, A. Sh.

STREET NAMES CHANGED IN KOSTANAY IN THE YEAR OF THE 30th ANNIVERSARY OF INDEPENDENCE

The branch of toponymy that considers street names is godonyms. We hear that many names need to be changed in our country. One of the reasons for this is the abandonment of street names under the Soviet regime. Therefore, the topic of this research paper is very important and relevant. Since independence, 21 Street has been replaced in Kostanay. The paper examined 12 important streets of Kostanay.

Key words: onomastic space, urbanonym, godonyms, historical and cultural source.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

Ахметова, Э.Б. – география магистрі, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің аға оқытушысы, Қостанай, Қазақстан

Бекбосынова, А.Х. – филология ғылымдарының кандидаты, тіл және әдебиет теориясы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Ө.Сұлтангазин атындағы педагогикалық институт, Қостанай, Қазақстан

Қананина, С.Ғ. – филология ғылымдарының кандидаты, тіл және әдебиет теориясы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Ө.Сұлтангазин атындағы педагогикалық институт, Қостанай, Қазақстан

Ерманова, С.Б. – тіл және әдебиет теориясы кафедрасының аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, А.Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, Ө.Сұлтангазин атындағы педагогикалық институт, Қостанай, Қазақстан

Мырзағалиева, К.М. – филология ғылымдарының кандидаты, тіл және әдебиет теориясы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Ө.Сұлтангазин атындағы педагогикалық институт, Қостанай, Қазақстан

Нұрсейітова, А.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, тілдік дайындық орталығының профессоры А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан

Оспанұлы, С. – филология ғылымдарының кандидаты, тіл және әдебиет теориясы кафедрасының профессоры, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Ө.Сұлтангазин атындағы педагогикалық институт, Қостанай, Қазақстан

Шолпанбаева, Г.А. – педагогика ғылымдарының магистрі, тілдерді даярлау орталығының аға оқытушысы А.Байтұрсынов ат. Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан

НАШИ АВТОРЫ

Ахметова, Э.Б. – магистр географии, старший преподаватель Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан

Бекбосынова, А.Х. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры теории языка и литературы, Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова, педагогический институт им. У. Султангазина, Костанай, Казахстан

Кананина, С.Г. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры теории языка и литературы, Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова, педагогический институт им. У. Султангазина, Костанай, Казахстан, КРУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан

Мырзагалиева, К.М. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры теории языка и литературы, Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова, педагогический институт им. У. Султангазина, Костанай, Казахстан

Ерманова, С.Б. – старший преподаватель кафедры теории языка и литературы, магистр педагогических наук, КГУ им. А. Байтурсынова, педагогический институт им. У. Султангазина, Костанай, Казахстан

Нурсеитова, А.К. – кандидат педагогических наук, профессор Центра языковой подготовки

Оспанулы С. – кандидат филологических наук, профессор кафедры теории языка и литературы, Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова, педагогический институт им. У. Султангазина, Костанай, Казахстан

Шолпанбаева, Г.А. – магистр педагогических наук, старший преподаватель Центра подготовки языков им. А. Байтурсынова Костанайский региональный университет, Костанай, Казахстан

OUR AUTHORS

Akhmetova, E.B. – master of geography, senior lecturer of Kostanay regional university named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan

Bekbosynova, A.H. – candidate of philological Sciences A. H., associate professor of the Department of theory of language and literature, Kostanay regional university named after A. Baitursynov, U. Sultangazin Pedagogical Institute, Kostanay, Kazakhstan

Kanapina, S.G. – candidate of philological Sciences A. H., associate professor of the Department of theory of language and literature, Kostanay regional university named after A. Baitursynov, U. Sultangazin Pedagogical Institute, Kostanay, Kazakhstan

Myrzagalieva, K.M. – candidate of philological Sciences A. H., associate professor of the Department of theory of language and literature, Kostanay regional university named after A. Baitursynov, U. Sultangazin Pedagogical Institute, Kostanay, Kazakhstan

Ermakova, S.B. – senior Lecturer of the Department of Theory of Language and Literature, Master of Pedagogical Sciences, A. Baitursynov KSU, U. Sultangazin Pedagogical Institute, Kostanay, Kazakhstan

Nurseitova, A.K. – candidate of Pedagogical Sciences, Professor of the Language Training Center A. Baitursynov KRU, Kostanay, Kazakhstan

Ospanuly, S. – candidate of philological sciences, professor of the Department of theory of language and literature, Kostanay regional university named after A. Baitursynov, U. Sultangazin Pedagogical Institute, Kostanay, Kazakhstan

Sholpanbayeva, G.A. – master of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Center for language training named after A. Baitursynov, Kostanay regional university, Kostanay, Kazakhstan

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА

«ҚМПИ Жаршысы» журналы әлеуметтік-гуманитарлық, физика-математикалық, техникалық, биологиялық, химиялық-технологиялық, экономикалық ғылымдар және экология, халықаралық байланыстар салалары бойынша бұрын жарияланбаған өзекті ізденіс нәтижелері туралы мақалаларды жариялайды.

Редакциялық алқа мүшелері журнал материалдарының мазмұнына сын-пікір білдіргеннен кейін басылымға ұсыну шешімі шығарылады. Қабылданбаған мақалаларды редакциялық алқа мүшелері қайта қарастырмайды.

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады.

Журнал жыл барысында төрт рет шығарылады (қаңтар, сәуір, шілде, қазан).

«Қазпошта» АҚ-ның кез келген бөлімінде журналға жазылу мүмкіндігі қарастырылған. Жазылым индексі 74081.

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мәтіннің көлемі сөз аралықтары мен сілтемелерді қоса алғанда 15000-нан 60000 таңбаға дейін болуы қажет (0,3-тен 1,5 баспалық параққа дейін, яғни 5–24 бет).

Мәтіннің рәсімделуіне қойылатын техникалық талаптар:

Қаріп – Times New Roman, өлшемі – 12, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша.

Жиектері: барлық жағынан 2 см.

Жоларалық интервал: бірлік.

Абзацтар аралығы «Алдында» – жоқ, «Кейін» – жоқ.

Азат жол – 1,25 см.

Мәтін: парақта бір бағана.

Мақаланың басқы беті келесі ақпараттарды қамтуы қажет:

1. *ӘОЖ коды.* Беттің сол жағына қалың қаріппен жазылады. Авторлық материалға ӘОЖ кодын мына сілтеме арқылы алуға болады: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Автордың аты-жөні.* Беттің оң жағына қалың қаріппен ӘОЖ кодынан бір тармақ төмен жазылады.

3. *Авторлар туралы ақпарат.* Беттің оң жағына көлбеу әріптермен жазылады: автордың ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, қызметі, қызмет орны, қаласы, мемлекеті.

4. *Мақала атауы.* Беттің ортасында бас әріптермен және қалың қаріппен жазылады.

5. *Мақала түйіні.* «Түйін» сөзі (орыс. «Аннотация», ағылш. «Abstract») беттің ортасында қалың қаріппен мақала атауынан бір тармақ төмен жазылады. Түйін мақаланың жарияланатын тілінде жазылады. Түйін мәтіні: сөз аралықтарын қоса алғанда 500–800 таңба, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша, шегініс – оң және сол жақтан 2 см, азат жол – 1,25 см. Мақала тілінде жазылған түйінді мақала тілінде жазылған түпкі түйінмен (резюме) ауыстыру мүмкіндігі қарастырылған.

6. *Мақаланың түпкі түйіні.* Мақала жарияланатын тілден бөлек, мақала атауының аудармасымен екі тілде жазылады. Түпкі түйін мәтіні: көлбеу әріптермен әдебиеттер тізімінен кейін 1 тармақ төмен жазылады, сөз аралықтарын қоса алғанда 500–800 таңба, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша, азат жол – 1,25 см.

7. *Кілт сөздер* (5–8 сөз және/немесе сөз тіркесі). Кілт сөздер үш тілде сәйкесінше «Түйін» және «Түпкі түйіннен» төмен жазылады. «Кілт сөздер» тіркесі (орыс. «Ключевые слова», ағылш. «Key words»): қалың әріптермен, беттің сол жағына жазылады, шегініс – оң және сол жақтан 2 см, «Кілт сөздер» тіркесінен кейін қос нүкте қойылады, ары қарай кілт сөздер жазылады.

8. *Негізгі мәтін* келесі бөлімдерден тұрады:

1) *Кіріспе* (орыс. – Введение, ағылш. – Introduction).

2) *Материалдар және әдістер* (орыс. – Материалы и методы, ағылш. – Materials and methods).

3) *Нәтижелер* (орыс. – Результаты, ағылш. – Results).

4) *Талқылау* (орыс. – Обсуждение, ағылш. – Discussion).

5) *Қорытынды* (орыс. – Выводы, ағылш. – Conclusions).

6) *Ризашылық білдіру* (орыс. – Благодарности, ағылш. – Appreciation).

3 және 4 бөлімдер біріктірілуі мүмкін, 6 бөлім – қажеттілік туындаған жағдайда ғана жазылады.

Мақала бөлімдері нөмірленуі тиіс. Сандардан кейін нүкте қойылмайды. Бөлім атауларының жазылуы: қаріп– Times New Roman, өлшемі – 12, қалың қаріппен, туралануы– беттің сол жағында.

Мәтінде белгілі бір тармақты немесе тізімді белгілеуде араб сандары қолданылады.

9. *Әдебиеттер тізімі* (орыс. – Список литературы, ағылш. – References). Әдебиеттер тізімі мақаладан кейін жазылады. «Әдебиеттер тізімі» тіркесіқалың қаріппен жазылады, қаріп өлшемі – 12, шегініс – 1,25 см.

Дереккөздер туралы ақпаратты мәтінде дереккөздерге сілтеменің жасалу реті бойынша орналастырып, араб сандарымен нөмірлеу қажет. Сандардан кейін нүкте қойылмайды. Шрифт өлшемі – 11, шегініс – 1,25 см.

Қолданылған дереккөздерге сілтемелер тік жақшаның ішінде келтірілгені абзал. Библиографиялық жазу түпнұсқа тілінде орындалады.

Кітаптардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, кітаптың аты, жарияланған орны, басылымы, шыққан жылы, беттер. Мысалы: Семенов В.В. Философия: итог тысячелетий. Философская психология. – Пушино: ПНЦ РАН, 2000. – Б. 60–65.

Журнал, мерзімді басылымдардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, мақала атауы, журнал атауы, жылы, басылым нөмірі, беттер. Мысалы: Голубков Е.П. Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – Б. 89–104.

Жинақтардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, мақала атауы, жинақ атауы, басылым жылы, беттер. Мысалы: Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. – Б. 77–79.

Электрондық ресурстардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: мақала атауы, автор туралы ақпарат, мақаланың шығу орны, мерзімі, сонымен қатар, ақпараттық тасымалдаушы, жүйелік талаптар, ғаламтор ресурстарын қолдану мүмкіндіктері (Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв. карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал. – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsorg.org>).

10. *Кестелерді жасау*. Әрбір кестенің реттік нөмірі мен атауы болуы шарт. Кесте нөмірі және атауы кестенің жоғары жағына орналастырылады. Көлбеу әріптермен жазылған «Кесте 1» («Таблица 1», «Table 1») сөзінен кейін сызықша қойылып, кесте атауы қалыпты әріптермен жазылады, туралануы – беттің ортасында, шрифт өлшемі – 11, кестедегі мәтіннің туралануы – беттің сол жағы.

11. *Графикалық материалдар* «Microsoft Graph» немесе «Excel» бағдарламаларында орындалуы қажет және сканерден өткізілмеуі қажет.

Графикалық бейнелер сурет немесе біртұтас объект ретінде берілуі тиіс. Графикалық объектілер беттің белгіленген жиектерінен аспай, бір беттен артық болмауы қажет.

Әрбір объектінің нөмірі және атауы болуы керек. Объект нөмірі мен атауы объектіден төмен орналасуы қажет. Шрифт өлшемі – 11, мәтіннің орналасу қалпы – беттің сол жағы.

12. *Формулалардың берілуі.* Математикалық формулаларды формулалар редакторы «Microsoft Equation» арқылы белгілеу қажет. Олар жақша ішінде оң жақтан нөмірленеді. Формулалар көп болған жағдайда әрбір бөлімнің формулаларын тәуелсіз нөмірлеу ұсынылады.

13. *Мақалаға міндетті түрде тіркелетін ақпараттар:*

– автор туралы ақпарат (үш тілде): тегі, аты, әкесінің аты, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі, жұмыс орны (ЖОО, мекеме атауы, факультет, кафедра), жұмыс және ұялы телефон нөмірі;

– ғылым кандидаты, докторы немесе PhD докторының мақалаға қатысты сын-пікірі (ғылыми дәрежесіз авторлар үшін).

Редакция ұсынылған барлық материалдарға сын-пікір білдіруге міндетті емес және материалдары қабылданбаған авторлармен пікірталасқа түспейді.

**Мақалалардың қабылдануы және жариялануы бойынша
сауалдар туындаған жағдайда мына мекен-жайға жүгініңіз:**

Қазақстан Республикасы, 110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік көш., 118
ҚР БҒМ «А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті» КЕАҚ
БСН 200740006481, БЖК SABRKZKA, Кбе 16,
ЖСК KZ61914092203KZ002CJ
«Сбербанк» АҚ ЕБ, Қостанай қ. филиалы
№118 каб. Тел.: 8 (747) 263-18-97
E-mail: vestnik.kru@ksu.edu.kz

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «ҚМПИ Жаршысы» публикует статьи об оригинальных и ранее не печатавшихся результатах исследований в области социально-гуманитарных, физико-математических, технических, биологических, химико-технологических, экономических наук, по экологии, международным научным связям и т.п.

Решение о публикации принимается редакционной коллегией журнала после рецензирования. Отклоненные статьи повторно редколлегией не рассматриваются.

Статьи публикуются на казахском, русском, английском языках.

Журнал выходит четыре раза в год (январь, апрель, июль, октябрь).

Подписку на журнал можно оформить в любом почтовом отделении АО «Казпочта». Подписной индекс 74081.

Требования к статьям:

Объем текста статьи должен быть от 15000 до 60000 знаков, включая пробелы и сноски (от 0,3 до 1,5 печатных листов, т.е. от 5 до 24 страниц).

Технические требования к оформлению текста:

Шрифт: Times New Roman, размер шрифта – 12, выравнивание текста – по ширине страницы.

Поля: по 2 см со всех сторон.

Междустрочный интервал: одинарный.

Интервал между абзацами «Перед» – нет, «После» – нет.

Отступ «Первой строки» – 1,25.

Текст: одна колонка на странице.

Первая (титульная) страница статьи должна содержать следующую информацию:

1. *Код УДК.* Полуужирный, положение по левому краю страницы. Присвоить УДК авторскому материалу можно здесь: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Ф.И.О. автора.* Полуужирный курсив, положение на странице – по правому краю через строку после кода УДК.

3. *Сведения об авторе.* Курсив, положение на странице – по правому краю: ученая степень, ученое звание, должность, место работы, город, страна.

4. *Заглавие.* Прописные буквы, полуужирный, положение по центру страницы.

5. *Аннотация к статье.* Слово «Аннотация» (каз. «Түйін», англ. «Abstract»), полуужирный, положение по центру страницы, через строку после заглавия. Аннотация оформляется на языке статьи. Допускается замена аннотации на языке статьи на резюме на языке статьи. Текст аннотации: 500–800 знаков с пробелами, курсив, выравнивание по ширине страницы, отступы слева и справа – по 2 см, отступ «Первой строки» – 1,25.

6. *Резюме к статье.* Оформляется на двух языках, отличных от языка статьи, с переводом названия статьи. Текст резюме: курсивный, после списка литературы через интервал, 500–800 знаков с пробелами, положение по ширине текста, отступ «Первой строки» – 1,25.

7. *Ключевые слова* (от 5 до 8). Ключевые слова пишутся на трех языках, размещаются соответственно под «Аннотацией» и «Резюме». Фраза «Ключевые слова» (каз. «Кілт сөздер», англ. «Key words»): полуужирный, отступы слева и справа – по 2 см, после фразы ставится двоеточие. Сами ключевые слова указываются после фразы «Ключевые слова» в той же строке, через запятую.

8. *Основной текст* делится на следующие разделы:

1) *Введение* (каз – Кіріспе, англ. – Introduction).

2) *Материалы и методы* (каз. – Материалдар мен әдістер, англ. – Materials and Methods).

3) *Результаты* (каз. – Нәтижелер, англ. – Results).

4) *Обсуждение* (каз. – Талқылау, англ. – Discussion).

5) *Выводы* (каз. – Қорытынды, англ. – Conclusions).

6) *Благодарности* (каз. – Ризашылық білдіру, англ. – Appreciation).

Разделы 3 и 4 могут объединяться, раздел 6 – по необходимости.

Разделы статьи должны быть пронумерованы, необходимо нумеровать арабскими цифрами без точки. Оформление заголовков разделов – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, положение по левому краю страницы.

При выделении в тексте отдельных пунктов или списков следует использовать только арабские цифры.

9. *Список литературы* (каз. – Әдебиеттер тізімі, англ. – References). Список литературы приводится в конце статьи и озаглавляется «Список литературы» – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, отступ «Первой строки» – 1,25.

Сведения об источниках следует располагать в порядке появления ссылок на источники в тексте, нумеровать арабскими цифрами без точки, размер шрифта – 11, отступ «Первой строки» – 1,25 см. Ссылки на использованные источники следует приводить в квадратных скобках. Библиографическая запись выполняется на языке оригинала.

Выходные данные *книг* обязательно включают: фамилию автора (авторов), инициалы, название, место издания, издательство, год издания, страницы. Например: Семенов В.В. *Философия: итог тысячелетий. Философская психология.* – Пущино: ПНЦ РАН, 2000. – С. 60–65.

Выходные данные *статей из журналов и периодических изданий* указываются в следующем порядке: фамилия автора (авторов), инициалы, название статьи, название журнала, год, номер издания, страницы. Например: Голубков Е.П. *Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом.* – 2001. – № 1. – С. 89–104.

Выходные данные *сборников* указываются в следующем порядке: фамилия автора (авторов), инициалы, название статьи, название сборника, год издания, страницы. Например: Зимин А.И. *Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф.* – М.: Наука, 1996. – С. 77–79.

Выходные данные *электронных ресурсов* содержат информацию об авторе, названии, дате и месте издания или публикации, также указывается информационный носитель, системные требования, режим доступа (к интернет-ресурсам) (*Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс].* – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв. карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. *Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал.* – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsorg.org>).

10. *Оформление таблиц.* Каждая таблица должна быть пронумерована и иметь заголовок. Номер таблицы и заголовок размещаются над таблицей. Номер оформляется как «Таблица 1» («Кесте 1», «Table 1»), стиль шрифта – курсивный. Заголовок таблицы размещается через тире, шрифт – Times New Roman, размер – 11, по центру страницы, стиль шрифта – обычный. Положение текста в таблице по левому краю, шрифт – Times New Roman, размер – 11.

11. *Оформление графических материалов.* Графические материалы должны быть подготовлены с помощью программ «Microsoft Graph» или «Excel» без использования сканирования.

Графические объекты должны быть в виде рисунка или сгруппированных объектов.

Графические объекты не должны выходить за пределы полей страницы и превышать одну страницу.

Каждый объект должен быть пронумерован и иметь заголовок. Номер объекта и заголовок размещаются под объектом. Номер оформляется как «Рисунок 1» («Сурет 1», «Picture 1»), шрифт – Times New Roman, курсив, размер – 11, положение текста на странице по центру. Далее следует название, шрифт – Times New Roman, размер – 11, стиль шрифта – обычный.

12. *Оформление формул.* Математические формулы оформляются через редактор формул «Microsoft Equation». Их нумерация проставляется с правой стороны в скобках. При большом числе формул рекомендуется их независимая нумерация по каждому разделу.

13. *К статье обязательно прилагаются:*

– сведения об авторе (на трех языках): фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, должность, место работы (название вуза, организации, факультет, кафедра), рабочий и мобильный телефоны;

– рецензия кандидата или доктора наук, доктора PhD (для авторов без ученой степени).

Редакция не несет обязательств по рецензированию всех поступающих материалов и не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

По всем вопросам приема и публикации статей обращаться по адресу:

Республика Казахстан, 110000, г. Костанай, ул. Тәуелсіздік, 118
НАО «Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова» МОН РК
БИН 200740006481 БИК SABRKZKA КБЕ 16
ИИК KZ61914092203KZ002CJ
Филиал ДБ АО «Сбербанк» в г.Костанай
№118 каб. Тел.: 8 (747) 263-18-97
E-mail: vestnik.kru@ksu.edu.kz

INFORMATION FOR AUTHORS

The journal «KMPI Zharshysy» is responsible for publishing the articles with original content on the results of research in the fields of social-humanitarian, physical and mathematical, technical, biological, chemical-technological, economical sciences, and ecology, international scientific relationships and etc. which were not printed previously.

The decision to publish an article is considered by the editorial board of the journal after peer review. Rejected articles are not considered again by the editorial board.

Articles are published in Kazakh, Russian and English languages.

The journal is published four times a year (January, April, July, October).

A subscription to the journal can be obtained at any post office of JSC "Kazpost".
Subscription index 74081.

Article requirements:

The volume of the text of the article should be between 15,000 and 60,000 signs, including spaces and footnotes (from 0,3 to 1,5 printed page, i.e. 5-24 pages).

Technical requirements for the decoration of the text:

Font: Times New Roman, size – 12, alignment – width of the page.

Field: on 2 cm from all directions.

Line spacing: single.

Spacing between paragraphs «Before» – no, «After» – no.

Indentation of "The first line" – 1,25.

Text: one column on the page.

The first (titular) page of the article must include the following information:

1. *UDC code*. Boldface, position on the left side of the page. Assign the UDC to copyright material can be available here: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Full name of the author*. Bold italic, position on the right edge of the page through the line after the UDC code.

3. *Information about authors*. Font style – italic, position on the right edge of the page: academic degree, academic title, position, place of work, city, country.

4. *Title*. Uppercase letters, bold, position – at the center of the page.

5. *Abstract to the article*. The word «Abstract» (kaz. «Түйін», rus. «Аннотация»), boldface, position – at the center of the page, in a line after the title. Abstract is made in the language of the article. It is possible to replace the abstract on the language of the article to the summary on the language of the article. Text of abstract: 500–800 signs including spaces, italics, position – the width of text, indents on the left and right – 2 cm, indentation of "the first line" – 1.25.

6. *Summary of the article*. It is made out in two languages differ from the language of the article, with the translation of the title of the article. Text of summary: italic, after references, 500–800 signs including spaces, alignment – the width of page, indentation of "the first line" – 1.25.

7. *Key words* (from 5 to 8). Key words are written in three languages, are located accordingly under the «Abstract» and «Summary». The phrase «Key words» (kaz. «Кілт сөздер», rus. «Ключевые слова»): boldface, indents on the left and right – 2 cm, after the phrase there is a colon. Key words are written after the phrase "Key words" in the same line, separated by a comma.

8. *Main text of the article* consists of the following parts:

1) *Introduction* (kaz. – Кіріспе, rus. – Введение).

2) *Materials and Methods* (kaz. – Материалдар мен әдістер, rus. – Материалы и методы).

3) *Results* (kaz. – Нәтижелер, rus. – Результаты).

4) *Discussion* (kaz. – Талқылау, rus. – Обсуждение).

5) *Conclusions* (kaz. – Қорытынды, rus. – Выводы).

6) *Appreciation* (kaz. – Ризашылық білдіру, rus. – Благодарности).

Parts 3 and 4 may be combined, part 6 – if it is necessary.

Parts of the article should be numbered, Arabic numerals without a dot. Headings of parts – font Times New Roman, size – 12, boldface, position on the left side of the page.

While highlighting only Arabic numerals should be used in the text of selected items or lists.

9. *References* (kaz. – *Әдебиеттер тізімі*, rus. – *Список литературы*). References should be listed at the end of the article and headlined as «References» –font Times New Roman, font size – 12, boldface, indent 1.25.

Information about the sources should be arranged in order of appearance of references to sources in the text, and numbered in Arabic numerals without a dot, font size – 11, indent 1.25 cm. References to the sources used should be given in square brackets. Bibliographic record is made in language of the original source.

Output data of *books* must include: surname of the author (authors), initials, name, place of publication, publisher, year of publication, number of pages. For example: Семенов, В.В. *Философия: итог тысячелетий. Философская психология.* – Пущино: ПНЦРАН, 2000. – P. 60–65.

Output data of *articles from journals and periodicals* must include: surname of the author (authors), initials, title of the article, title of the journal, year, number of publication, number of pages. For example: Голубков Е.П. *Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и зарубежом.* – 2001. – № 1. – P. 89–104.

Output data of *collections* is indicated in the following order: surname of the author (authors), initials, title of the article, title of the collection, year of publication, number of pages. For example: Зимин А.И. *Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф.* – М.: Наука, 1996. – P. 77–79.

Output data of *electronic resources* provides information about the author, title, date and place of edition, or publication, also indicates the information carrier, system requirements, access mode (to the Internet resources) (*Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс].* – Электрон. текстовые, граф., зв.дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. *Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал.* – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Design of tables.* Each table should be numbered and titled. Table number and heading are placed above the table. Number is issued as «Table 1» («Кесте 1», «Таблица 1»), font style – italic. Table heading is placed by a dash, font – Times New Roman, size – 11, font style – regular, at the center of the page. The position of the text in the table – to the left, the font – Times New Roman, size – 11.

11. *Design of graphic materials.* Graphic materials should be prepared by using the programs «Microsoft Graph» or «Excel» without scanning.

Graphical objects should be presented as a picture or grouped objects.

Graphical objects should not extend beyond the page margins, and have no more than one page.

Each object must be numbered and titled. Number of the object and title are placed under the object. Number is presented as «Picture 1» («Сурет 1», «Рисунок 1»), the font – Times New Roman, italic, size – 11, position of the text – at the center of the page. Then, the title – the font – Times New Roman, size – 11, font style – regular.

12. *Design of formulas.* Mathematical formulas are made through the «Microsoft Equation» formula editor. The numbering is affixed to the right in brackets. If there is a large number of formulas it will be recommended their independent numbering for each section.

13. The article must have:

- information about the author: surname, name, patronymic, academic degree, academic title, position, place of work (name of institution, organization, faculty, department), office and mobile phone numbers;

- review of the candidate or doctor of sciences, PhD doctors (for authors without scientific degree).

Editors are not liable for reviewing all incoming materials and do not enter into a discussion with the authors of rejected materials.

On all questions of reception and publication of articles contact us at:

Republic of Kazakhstan, 110000, Kostanay, Tauelsizdik street, 118

NLC «A. Baitursynov Kostanay Regional University» MES RK

BIN 200740006481 BIC SABRKZKA, BC 16,

IIC KZ61914092203KZ002CJ

SB Sberbank JSC, Kostanay

office №118. Tel.: 8 (747) 263-18-97

E-mail: vestnik.kru@ksu.edu.kz

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ СӨЗ	3
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР	
<i>Бекбосынова, А.Х., Кенжебай, Л.А., Еркенова, А.С.</i> Қалқаман Сарин өлеңдеріндегі «Махаббат» концептісі	5
<i>Қанапина, С.Ф., Жақсылық, А.Ж. С.</i> Мұқановтың «Сұлушаш» шығармасындағы эпитеттің қолданыс ерекшелігі	8
<i>Нұрсеитова, Ә.Қ., Алпамыс-Батырулы, Б.</i> Нұр-Сұлтан қаласының топонимиясының лигвомәдени ерекшеліктері	13
ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	
<i>Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К.М., Сатбаева, А. Т.</i> Ахаңның асыл інісі	18
<i>Қанапина, С.Ф., Мешітбай, А.Қ.</i> Жазушы Тахауи Ахтановтың «Махаббат мұңы» хикаятындағы диалект сөздердің қолданыс ерекшелігі	25
<i>Қанапина, С.Ф., Исмагамбетова, Ж.Б., Омарова Д.К.</i> Мұхтар Әуезовтің «Қилы заман» повесіндегі теңеу сөздердің қолданылу ерекшелігі	32
<i>Қанапина, С.Ф., Қуанышбаева, Г.Ш.</i> Тұтқабай Иманбековтың «Үлкен үй» шығармасындағы теңеудің этнолингвистикалық сипаты	37
<i>Ерманова, С.Б.</i> Қазаққа қасиетті «Қара» сөзінің құдіреті	41
ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	
<i>Шолпанбаева, Г.А., Сатбаева, А. Т.</i> Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында білім беру үдерісін басқару	47
<i>Қарымсақова, А.Е., Қасымова, А.М.</i> Жалпы білім беретін мектепте информатиканы оқытудың қосымша ресурсы ретінде білім беру порталы	52
<i>Нұрсеитова, А.К.</i> Орыс тілі сабақтарында студенттердің қарым-қатынасын оқыту әдісі ретінде оқу пікірталасының рөлі	60
ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ	
<i>Ахметова, Э.Б., Жанайдарова, А. Ш.</i> Тәуелсіздіктің 30 жылдығында Қостанай қаласындағы өзгертілген көше атаулары	65
БІЗДІҢ АВТОРЛАР	68
АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА	71

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО 4

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Бекбосынова, А.Х., Кенжебай, Л.А., Еркенова, А.С. Концепт «Любовь» в стихах Калкамана Сарина..... 5

Канапина, С.Г., Жаксылык, А.Ж. Особенности употребления эпитета в произведении С. Муканова «Сулушаш» 8

Нурсеитова, А.К., Алтамыс-Батырулы, Б. Лингвокультурные особенности топонимии Нур-Султана 13

ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Оспанулы, С., Мырзагалиева, К.М., Сатбаева, А.Т. Дорогой младший брат Ахана..... 18

Канапина, С.Г., Мешитбай, А.К. Особенности использования диалектических слов в рассказе писателя Тахауи Ахтанова «Махаббат муны».....25

Канапина, С.Г., Исмагамбетова, Ж.Б., Омарова, Д.К. Особенности употребления сравнительных слов в повести Мухтара Ауезова «Килы заман»..... 32

Канапина, С.Г., Куанышбаева, Г.Ш. Этнолингвистический характер равенства в произведении Туткабая Иманбекова «Большой дом»..... 37

Ерманова, С.Б. Сила священного казахского слова «Черная» 41

МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН

Шолпанбаева, Г.А., Сатбаева, А.Т. В условиях обновленного содержания образования управление образовательным процессом 47

Карымсакова, А.Е., Касымова, А.М. Информационно-образовательные порталы как дополнительный ресурс обучения информатике в общеобразовательной школе..... 52

Нурсеитова, А.К. Дискуссия как метод обучения общению на занятиях по русскому языку..... 60

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Ахметова, Э.Б., Жанайдарова, А. Ш. Измененные названия улиц в городе Костанай во время 30 летия независимости..... 65

НАШИ АВТОРЫ 69

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ..... 74

CONTENT

INTRODUCTION	3
THEORETICAL AND OVERVIEW-ANALYTICAL ARTICLES	
<i>Bekbosynova, A.X., Kenzhebai, L.A., Erkenova, A.S.</i> The concept of «Love» in the poems of Kalkaman Sarin.....	5
<i>Kanapina, S.G., Zhaksylyk A.Zh.</i> Features of the use of the epithet in S. Mukanov's work «Sulushash»	8
<i>Nurseitova, A.K.</i> The linguistic and cultural features of the Nur–Sultan	13
EMPIRICAL RESEARCH	
<i>Ospanuly, S., Myrzagalieva, K.M., Satbayeva A.T.</i> Dear younger brother Akhan	18
<i>Kanapina, S.G., Meshitbai, A.K.</i> Features of using dialectic words in the story of the writer Takhaui Akhtanov «Mahabbat muny».....	25
<i>Kanapina, S.G., Ismagambetova, Zh.B., Omarova, D.K.</i> Features of the use of comparative words in mukhtar aueyzov's story «Kili zaman»	32
<i>Kanapina, S.G., Kuanyshbayeva, G.Sh.</i> Ethnolinguistic character of the equation in the work «Big house» by Tutkabay Imanbekov	37
<i>Ermanova, S.B.</i> The power of the sacred kazakh word «Black».....	41
METHODOLOGY AND TECHNOLOGY OF TEACHING DISCIPLINES	
<i>Sholpanbayeva, G.A., Satbayeva, A.T.</i> In the conditions of the updated content of education, the management of the educational process.....	47
<i>Karymsakova, A.E., Kasymova, A.M.</i> Educational information portals as an additional resource for teaching computer science in secondary schools.....	52
<i>Nurseitova, A.K., Alpamys-Batyruly, B.</i> The role of educational discussion as a method of teaching to communicate during the russian language classes	60
SCIENTIFIC WORK OF YOUNG RESEARCHERS	
<i>Akhmetova, E.B., Zhanaidarova, A. Sh.</i> Street names changed in Kostanay in the year of the 30 th anniversary of independence.....	65
OUR AUTHORS	70
INFORMATION FOR AUTHORS	77

Компьютерлік беттеу: *М. Сатбаева, С. Худякова*

Түзетушілер: *М. Сатбаева*

Компьютерная верстка: *М. Сатбаева, С. Худякова*

Корректоры: *М. Сатбаева*

Басуға 25.02.2022 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 6,0 б.т.
Тапсырыс № 041

Подписано в печать 25.02.2022 г.
Формат 60x84/8. Объем 6,0 п.л.
Заказ № 041

А. Байтұрсынов атындағы
Қостанай өңірлік университетінде басылған
Қостанай қ., Тәуелсіздік 118

Отпечатано в Костанайском региональном
университете им.А.Байтұрсынова
г. Костанай, ул. Тауелсіздік 118